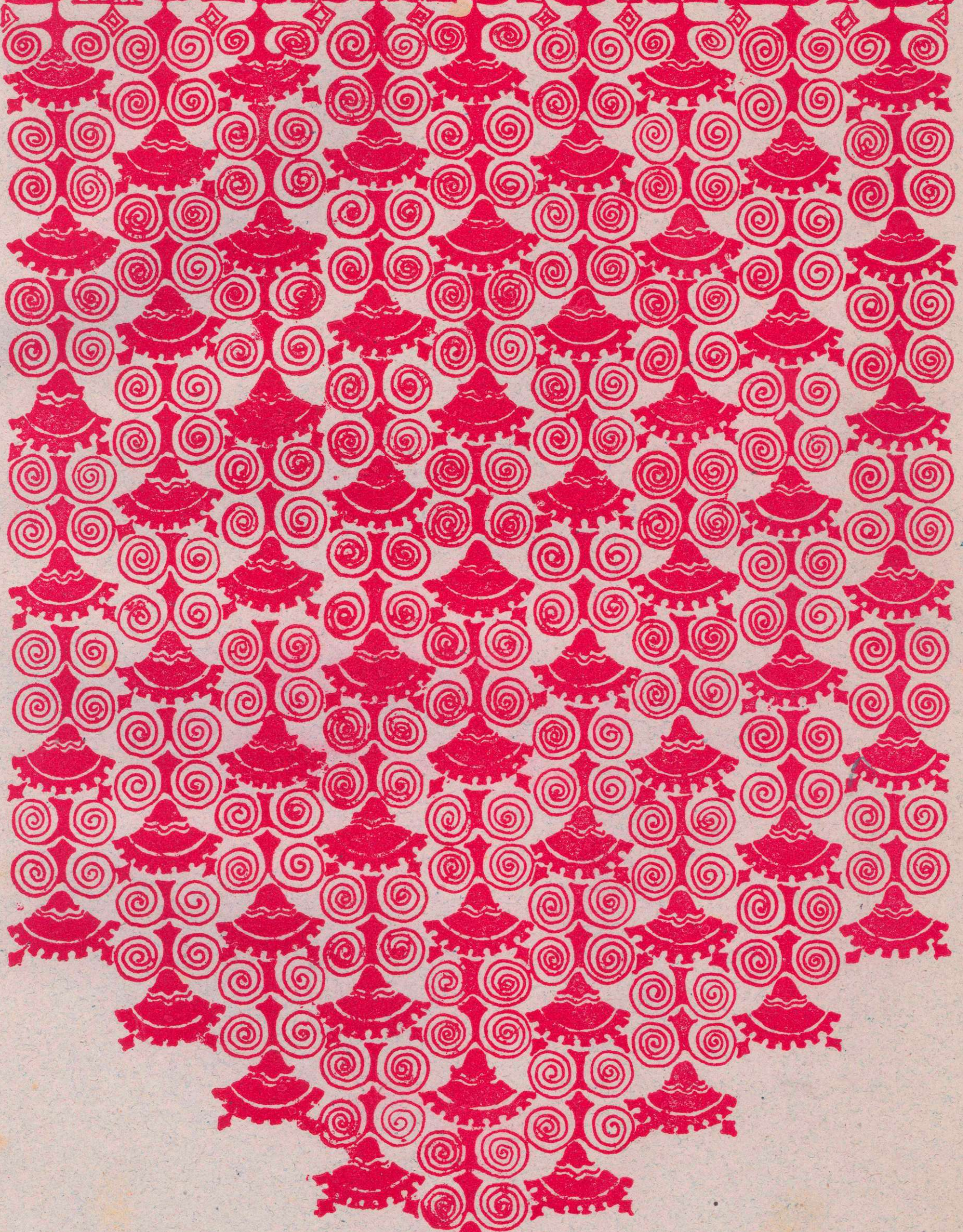

сентябрь 9/4 1920.

ДОМИДСВЕТО

АРН-1-У

ИЗДАНИЕ 1920.
XXXIII-574V. 1 и 2!

Vsebinska šl. 1.-2.

- I. Uredništvo: † Ivanu Cankarju v spomin. 1.
- II. † Ivan Cankar: Moje izbe. 2. — † Ivan Cankar: Krivica. 3. — † Ivan Cankar: Idila na Studencu. 5. — † Ivan Cankar: Urlaub. 7. — † Ivan Cankar: Legenda o Kristovi suknji. 8. — † Ivan Cankar: Sanje infanterista Blaža. 9. — † Ivan Cankar: Ministralska komisija. 10.
- III. Dr. Izidor Cankar: Ivan Cankar v Zadrugi. 12. — Dr. Jos. Regali: »Večerni koncert« in drugo. 18. — Msgr. Karol Cankar: Iz pisem Ivana Cankarja. 20. — F. S. Finžgar: Za spomin! 31. — Dr. Jos. Puntar: Ivan Cankar. 33. — Ivan Mazovec: Ivanu Cankarju v spomin. 39.
- IV. Dr. Stanko Majcen: Umetnik in družba. 41. — Dr. Ivan Pregelj: Ivan Cankar in naturalizem. 44. — Dr. Karol Ozvald: Cankar zagovornik ponižanih in razžaljenih. 45.
- V. Zapiski: K. C.: Petošolec Ivan Cankar svoji materi. 48. — Rad. Peterlin-Petruška: Nekaj o Cankarju in njegovi »moráli«. 49. — Frst: Dr. Vojeslav Molè o Ivanu Cankarju. 50. — K. C.: Ivan Cankar — posvečenje Simonu Gregorčiču. 50. — K. C.: Donesek k bibliografiji spisov I. Cankarja. 51. — Frst: K slikam. 51. — Uredništvo: Prejeli smo. 52.

Slike: 1. Helena Vurnik: Spominu † Ivana Cankarja (alegorija). — 2. Ivan Cankar, 17. novembra 1915. (Fotogr. Fr. Vesel.) — 3. Fr. Podrekar: Ivan Cankar, 1914 (portretna študija po naravi). — 4. Maksim Gaspari: Ivan Cankar (portret). — 5. Ivan Cankar, 1906. (Fotogr. Fr. Vesel.) — 6. Ivan Cankar, 25. junija 1907. (Fotogr. Fr. Vesel.) — 7. Hinko Smrekar: Ivan Cankar (karikatura). — 8. Hinko Smrekar: Ivan Cankar (karikatura). — 9. Ivan Cankar na mrtvaškem odru, 11. decembra 1918. (Fotogr. Fran Vesel.) — 10. Hinko Smrekar: Ivan Cankar jetnik (karikatura). — 11. Ivan Cankar, 16. aprila 1900 (fotografija). — 12. Ivan Cankar: Otrok (risba po naravi). — Naslovno stran, glave in vinjete risal arhitekt Ivan Vurnik.

„DOM IN SVET“ izhaja vsaka dva meseca v dvojnih številkah; št. 3.-4. izide 15. aprila, nadaljnje: 15. junija, 15. avgusta, 15. oktobra in 15. decembra.

Naročnina letno 60 K, za dijake 50 K.

Urednik: Dr. France Stelè, Ljubljana, Sv. Petra cesta 80.

Upravništvo: Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna.

Založnik in lastnik: Katoliško tiskovno društvo v Ljubljani. — Tiska Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani.

† Ivanu Cankarju v spomin.

Spominu Ivana Cankarja je posvečena vsebina pričujoče številke »Dom in Sveta«. Eno leto leži med njegovo smrtjo in današnjim dnem in zaželeli smo še enkrat predočiti si njegov obraz, telesni in duhovni, da ga poživimo v sebi, posebno pa da ga čim verneje predamo spominu bodočih rodov. Čitatelj bo čital tu vrste, pisane še deloma od njegove roke, deloma od roke ljudi, ki so mu stali blizu tekom njegovega življenja; čital bo tu mrtve, neme znake, a ko jih bo prešel od začetka do konca, se bo genilo za njimi nekaj več kot nudi, na pogled in na posluš, nekaj več kot je v posameznih delcih, ki smo jih tu nanizali; kot v daljni megli se bo nekaj strnilo, pogledalo ti iz očesa v oko, čitatelj, in te navdalo s čuvstvom nenavadne miline; izza besed, mrtvih na pogled, na posluš zvenceh kot vsakdanje in malo govorečih posamič, se bo v te zazrl bled obraz, otožno oko — tako nekako kot ga slika Veselova fotografija iz l. 1906. (sl. 5.) — trhla telesna vizija duhovnega bitja, ki je nosilo ime Ivan Cankar.

V ti duhovni oddaljenosti je Cankar lep in nam je več kot je bil v življenju. Iz realne bližine ni bil tako vabljuv, kakor pogosto niso vabljivi umetniki, ki jih poznamo bliže, posebno če so umetniki tudi v življenju. Toda to je minulo in sedaj ni glavno, kaj je bil v resnici svoje trhle telesne postave, ampak kaj nam je v ti oddaljenosti, ko leži skrivnost smrti med nami in med njim; kako ga vidijo naše duševne oči, kaj so iz njega napravila stotera srca, katerim je izrazil to, čemur sama niso mogla najti izraza — to je glavno. Večno nasprotje duha in tvári, — kje je bilo bolj očito kot v njem, v vsem njegovem življenju? Tragika nje-

govega življenja se zrcali v ti potezi njegovega bitja bolj kot v kateri drugi. V bolečinah je ustvarjal — po lastnem zatrdilu — on, ki je živel s svojimi junaki, ki so ga obdajali v domišljiji kot živi ljudje; v bolečinah je ustvarjal svoja dela on, ki je sanjal pri bedecih, odprtih očeh — kot nam lepo slika Mazovec; ki se je zabaval in trpel s svojimi zasanjanimi junaki — kot nam pripoveduje Puntar.

Ob Cankarjevem grobu se je zopet razvnel prastari boj starih in mladih. In pred kratkim so prišli do edino resnega rezultata: vi ostanete pri svojem, mi ostanemo pri svojem; prosto nam je povedati svoje mnenje, prosto tudi vam, čeprav smo prepričani, da je ves trud zaman: prepričali vas o pravilnosti svojega stališča ne bomo, kakor tudi vi nas ne boste. To je resnica, ki jo potrjujejo vsa pokolenja. Ni pa res ali mogoče vzrok tega pojava dejstvo, da bi bili mi mladi bolj plitvi ali manj izobraženi kot stari — bili so časi, ko sem jih sam skoro zavidal za neko temeljitost, v kateri nas navidezno nadkriljujejo. Vendar to ni glavno. Bistvo tiči v čisto nekaj drugem: Čas se je izpremenil; obče razpoloženje dobe je postalo drugačno — saj so kot značaji posameznih ljudi prav tako korenito različni tudi značaji dob. Navidezno temeljiti, miselnoutemeljeni so stari značaji, naš pa je intuitiven, vase potopljen, gledajoč, manj razpravljajoč; ne upal pa bi se prerekati o tem, kateri je absolutno boljši. Kdor je doživel po svoji izobrazbi ali mladostni vzgoji kako dobo v sebi, se je ne oprusti nikdar več, vsaj popolnoma ne, on je njen otrok in tega ne more več popolnoma premagati. Ako je ustvarjajoča količina, ima

svoj čas, v katerem najde odmev, potem se preživi, pa zopet vstaja v spominu pokolenj, kakor se pač valovita črta duševnega razvoja človeštva približuje ali oddaljuje njegovemu stališču. Cankar ima svoj čas kot so ga imeli najboljši med starimi vsak o svojem času. Kdor je umeril svoj okus na Kersnika ali Jurčiča, bo težko prebavil Cankarja; kdor je okusil Cankarja, se bo težko navdušil za prejšnje in precejšnje literarne izobrazbe in precej premagovanja je pogosto treba, če hoče človek po okušenem sadu spoznanja novega časa trezno presoditi zastopnika minule dobe. Podlaga nove dobe postaja zavedno, pa še bolj nezavedno, bolj in bolj mysticizem, stare je bil racionalizem — kako vendar moreš zahtevati, da bi se ta dva kdaj zgovorila! Cankar ne odgovarja popolnoma temu snujočemu se razpoloženju, a odgovarja mu v veliki meri, — in to je glavno in zato je on junak sedanjosti. Ali je največji med sodobnimi, ali je celo največji Jugoslovan ali ne, — to je vseeno;

glavno je, da je resničen umetnik, poet; zato pa govori najmogočnejši kriterij o teh stvaréh: duša govori duši, nevidna bogata struja čuvstev se razliva med nami in med njim, nehoté in nevedé kdaj mu sledimo, sanjamo ž njim, živimo z njegovimi junaki, govorimo z njegovim jezikom, pišemo njegov slog. Kaj še hočete? Umetnost je svoje vrste sugestija in kjer vidite take nedvomne dokaze sugestivne sile, vendar ne boste dvomili o umetniški sili.

Razume pa se, da ne mislimo ostati pri Cankarju. Cankar je šel preko svoje dobe, premagal našo literarno preteklost, in čim prej bomo mi premagali njegovo stališče, tem hitrejši bo tempo našega napredka. Bodočnost je tistih, ki gredo preko njega, in le toliko imajo pravice do nje, kolikor so stopili dalje kot on.

V tem poznanju praznujmo njegov spomin!

Uredništvo.

Moje izbe.

† Ivan Cankar.

Spominjam se na svoje izbe s toliko prisrčnostjo, kakor na svoje prijateljice in ljubice. Na vas, ljubice, se spominjam zdaj, ko se poslavljam od poslednje. Komaj da si upam še pogledati na mizo, na stol, na stene; težko mi je srce, da se Bog usmili.

Jaz sem človek tiste stare sorte, na grude prikovan, v dom zamaknjen. Kadar se kmet poslovi, mu je pri duši, da ga uklenjenega ženó zandarji skozi vas; ponižan je, brez moči in brez upanja. Rad bi se ozrl, rad bi vsaj še s pogledom pobožal svoj beli dom, pa ga je sram.

Na mnogotere duri sem potrkal, mnogotero ljubeznivih prijateljic je postiljalo popotniku. In na

vsako posebej se spominjam s smehljajem in s pri-tajenim vzdihom. Zakaj več kakor prijateljica in več kakor sama ljubica je človeku gola stena, na katero je v samotnih urah pisal svoje tihe misli, tiste, ki jih drugače ni razodel nikomur.

Iz daljne davnine me šepetaje pozdravljajo otroške sanje, prve bolesti, nerazločne, jecljajoče misli, zgodnja upanja, prezgodnja razočaranja. Siromašna izba je, kakor od solz oškropljena; toda srce bi se mi paralo od radosti in genotja, če bi zdaj prestopil njen prag. Vem, da so vse te gole, vlažne stene od vrha do tal popisane z gorečimi besedami, ki bi ostale, če se okruši ves omet, in ki bi jih ne izbrisalo niti živo apno. V začrneli

strop so strmele oči, ki so bile takrat še jasne in široko odprte, še neskaljene od spoznanja. Njih čisti pogled je še tam, svetel in neomadeževan kakor blagoslovljena svetinja. Besede šepečejo, že govore naglas, joka, in vriskajo; vzdihne slišim, pod odejo pritajene, obraz vidim in na njem smehljaj, še rosen od komaj posušenih solz. Mladost je sloka in bela vstala od smrti, ovenčana z glorijskih dolgih in strašnih dni, ki jim je bila mati.

Mlad študent je romal po svetu, od postaje do postaje. Malokatera teh postaj je bila vesela, malo je bilo solnca, še manj prijaznosti, ljubezni skoraj nič. Ali te mračne, zatohle izbe, vse polne strupa in trohnobe, kletev in solza, živé v spominu kakor sami blagoslovljeni hrami čiste radosti, prešernih sanj in brezkončnega upanja. Če bi bile te stene oškropljene z gnusom in trpljenjem od vrha do tal, napisal sem bil nanje, kar je bilo najbolj skritega, najlepšega, najzvestejšega v mojem srcu; in to je ostalo. Kletev odnese veter, solza se posuši na trepalnicah; žlahtna beseda, izgovorjena šepetaje, ostane večno. Grem po ulici, pa se mi zazdi, da me je poklical, povabil iz temne veže prijateljski glas. »Kaj si že čisto pozabil name? Stopi na prag, pozdravi z besedo vsaj!« Kos življenja je shranjen tam, bo shranjen na vekomaj; kdorkoli bo tam spal, se bo vzdramil ponoči ter bo slišal besede, ki jih bo razumelo njegovo srce.

Tebi, moja dunajska izba, med vsemi najlepši pozdrav! Vsaka rdeča roža na stenah, na stropu je kakor vroča misel, nikoli in nikomur povedana. Že so bile moje oči na stežaj odprte, zamaknjene so gledale v strahoto, ki ji pravijo človeško živ-

ljenje; že je bilo srce omadeževano in ranjeno, je pilo iz keliha, ki pravijo, da je posoda ljubezni; že je bila duša okusila bolešno slast ponosa, opojni greh častihlepnosti, grenkobo razočaranja. Za fantómi so se lovile sanje, same fantóm; do zvezd in preko njih so letele misli na slabotnih perotih; in so padale utrujene v potrto in obup. Kdo je takrat štel moje korake, kdo je videl moje skrčene pesti, moje solze? Kdo je gledal moj od bolečine in srda spačeni obraz, kdo poslušal, sladke in strašne, pobožno proseče in bogokletne besede, kakor jih srce govori le takrat, kadar občuti, da je zaklenjeno samo vase? In kdo je bil priča najvišji radosti in najčistejši ljubezni, vseobsežni, toliki, da bi jo bilo pred svetom sram? — Še enkrat bi te rad videl, ti ljuba prijateljica moja, z enim samim pogledom bi te še rad pobožal! Kadar se spomnim nate, vem, da jasnejše zasijejo tvoje stene, da se narahlo zganejo rdeče rože. Miza, kjer sem pisal, še diši po čaju in po cigaretah; kdor sedi za njo, vzdigne glavo, poslušaj, zastrmi zamišljen v najtišje globočine svoje duše. »Tukaj je živel človek!« In brat neznanec pozdravi tiho brata neznanca...

Moje izbe niso bile domovi, postaje so bile. Dom je popotniku samo eden. Nanj mislim zdaj, ko se truden in do kraja udan poslavljam od poslednje postaje. Srce občuti na svojem nezmotljivem dnu, da je poslednja. Pozno je pod noč, težko, da bi bile duri še kje odprte. Veselo pozdravljena, hvaležno blagoslovljena, zadnja prijateljica! Dolgo in težko bom spal, hudo bom sanjal; toda spal bom domá. —

Krivica.¹

† Ivan Cankar.

Ob šestih zvečer se je vračal Martin Sobotka od dela; v soboto je bilo, natanko prvega v mesecu novembru. Zgodaj se je bilo zmračilo, gost in vlažen je bil mrak in Sobotka je bil že vesel svetle izbe in gorke večerje.

Ugledal je na ulici temno gručo ljudi. Stali so pred visoko sivo hišo, pred eno izmed tistih neprijaznih hiš, v katerih stanujejo v tesni, dušljivi gneči jetični delavci; vsa okna so bila odprta in

kakor iz oken jetnišnice so gledale na ulico črne glave.

Spodaj, pred vratmi, je ležalo na kupu razbito pohištvo; nekaj so bili pometali skozi okno, drugo zavalili preko stopnjic; veliko ni bilo treba razbijati, pohištvo je bilo staro in siromašno, iz blazin je štrlela gnila slama, rjuhe so bile zakrpane.

Med vratmi je stal zelo debel človek, spodobno oblečen, v lica rdeč in tolst. Pred njim je klečala ženska, strahotno suha, v cunjé oblečena; troje otrok je stalo tam, beraških in bledikastih, vsi trije so jokali naglas.

¹ Izšlo v hrvaškem prevodu v »Hrvatskem Dnevniku« v Sarajevu v božični številki 24. decembra 1908, št. 92. — »Krivica«, kakor jo je priobčil »Ljublj. Zvon« 1909, str. 4—8, je popolnoma predelana. Op. ur.

»Samo še štirinajst dni! Samo še štirinajst dni!« je prosila ženska.

»Nobene-ure več!« je odgovoril debeli človek ves miren in zadovoljen.

Sobotka je stopil poleg.

»Kaj pa se je pripetilo?« je vprašal soseda.

»Kaj bi se pripetilo? Kar se pripeti stokrat na mesec. Stanovanja ni plačala, pa jo je pognal na ulico. V novembru. In jetična je; tudi otroci, zdi se mi, so jetični.«

Sobotko je spreletel mraz.

»To je živalsko!« je vzkliknil.

»Seveda je živalsko!« je pokimal soseda.

»Samo teden dni!« je prosila ženska.

»Nobene ure več!« je odgovoril debeli človek in je bil svetel in zadovoljen.

»Žival!« je zakričal Sobotka.

»Kaj pa to tebe briga, ti ničevnost?« se je razsrdil debeli človek. »Pojdi po svojih potih, jetika beraška!«

Res je bil Sobotka jetičen in res je bil beraški, toda kri mu je bušila v lica.

»Zdaj bi pa rad vedel, kdo je jetičen in beraški!« je vzkliknil ter se priril skozi gručo tik do vrat.

»Vprašam te zdaj, ti sod natlačeni: kóga pa si mislil, ko si rekel jetika beraška?«

Debeli človek se je za korak umaknil, Sobotka pa se je okrenil do ljudi.

»Kaj stojite tukaj in gledate, ko ta sod natlačeni suje poštene ljudi v noč in mraz?«

In v tistem hipu je vzdignil pest in je udaril z vso močjo debelemu človeku v obraz. Komaj je to storil, so se vzdignile vse pesti in nenadoma je ležal debeli človek na tleh, posvalkan in raztrgan, s krvjó oblit...

Tako se je zgodilo v soboto, ob šestih zvečer, natanko prvega v mesecu novembru.

Drugo jutro so prišli možjé, uklenili so Martina Sobotko in so ga gnali in so ga obsodili v ječo za mesec dni. In tako se je tudi zgodilo, da je izgubil Martin Sobotka službo in dom in da je stradal z ženo in s tremi otroci, ki mu jih je bil Bog dodelil...

Pred božičem, ko je zunaj naletaval droben sneg, sem stopil v krčmo. V krčmi je sedel Martin Sobotka, suh in bled, obraz teman, čemerren, oči v globokih jamah; obleko je imel še vso premočeno, najbrž se je bil klatil po ulicah od jutra do noči.

»Kaj ti tukaj, Sobotka?« sem ga pozdravil.

»Jaz tukaj! — Tam za mostom sem ustavil spodobnega človeka in sem mu rekel: Gospod,

lačen sem in tako dalje, dajte mi krono! — In človek je bil najbrž blazen in mi je res dal tisto krono. Zdaj sem tukaj; kadar zapijem, kar imam, pojdem in se obesim.«

Tako mirno je govoril in tako mirno je gledal, da sem vedel v svojem srcu: kadar zapije, kar ima, pojde in se obesi...

»Kako se ti godí, Sobotka, da so tako žalostne tvoje misli?«

»Tako se mi godí, kakor vsem tistim ljudem, ki nosijo vrv v suknji... Glej, treba je samo, da se človek enkrat spotakne in da nikoli več ne stoji pokonci. Takrat sem pretepel tistega debelega človeka, ki je bil pognal na ulico jetično žensko. Nocoj se bo zgodilo, kakor se je zgodilo tisti večer. Mojo ženo in moje otroke bodo pognali na ulico in nikogar ni, da bi tepel Pilatuža. Jaz sedim v krčmi in pijem. Jokali bodo, morda bo tudi klečala pred njim... v snegu klečala pred njim, gospod, prijatelj moj... In nikogar ne bo tam, jaz sedim v krčmi in pijem...«

Prijel je kozarec z dolgo, koščeno, tresočo roko in ga je izpraznil na dušek; progasta rdečica se je prikazala na suhih licih.

»Kam pojde zdaj, gospod, ko je že noč in mraz in sneg? Kamorkoli, kamor ji ukaže božja roka; ne tebe ne briga, gospod, ne mene!... Vodé zdaj niso visoke, lahko bodo spali pod mostom... Bog z njimi, tudi jaz bom spal... dolgo spanje!«

Nenadoma se je čudno nasmehnil, kakor otrok, in mi je pogledal naravnost v obraz.

»Ampak, gospod, nekaj malega je zraven, nekaj čisto otroškega... nekaj takega, gospod, kar ni prav in kar me žali... do srca žali, bolj kakor vsa nadloga in nesreča. Če bi tega ne bilo, bi morda vendarle stopil malo tja in pretepel Pilatuža, zato da bi si olajšal vest...«

Pogledal sem ga začuden.

»Prijatelj, gospod, kaj ni čez teden dni sveti večer?... Kaj je meni sveti večer?... Ampak to je: ob vsakem drugem dnevu v letu, ob vsaki drugi noči bi lahko spal pod mostom in bi se ne pritoževal prehudó... samo ne na sveti večer... Kjé pa boš pod mostom svečo prižgal, kje boš napravil jaslíce, kam boš postavil smrekov vršiček? To je!... Tisti natlačeni sod je pognal jetično žensko na cesto, toda bilo je v novembru... res je bila že zima in res je bila že noč... toda bilo je šele v novembru. V novembru bi spal pod mostom, ali na polju, ali za plotom... tudi žena bi morda ne jokala preveč in otroci bi se celó kratkočasili... samo ne v decembru, gospod, samo ne na sveti večer... to ni pravica!«

Umolknil je nenadoma, pogledal me je nekako preplašeno, kakor da ga je sram odkritosrčnih besed. Vzel je časopis, ki je visel na steni, in je napol okrenil obraz. Tudi jaz nisem več gledal nanj in sem večerjal...

Ko sem vzdignil glavo, sem videl njegove plameneče oči in sem bil ves osupel. Njegova lica so bila zardela in vroča, čudno pomladil se mu je bil obraz in je razodeval uporno moč.

»Kaj se je zgodilo, Martin Sobotka?«

Pokazal je s prstom na časopis.

»Povej, gospod, po pravici, kakor pred Bogom: ali je resnica, ali je laž, kar pišejo tukaj?«

Bral sem:

Dežela je na svetu, kjer bijejo otroka in gonijo v ječo očeta in mater, ker se je otrok pogovarjal z Bogom v sladkem materinem jeziku...

Martin Sobotka je strmel name.

»Ali je resnica, ali je laž?«

»Resnica je!« sem odgovoril in sem povесil glavo.

Bral sem dalje:

Dežela je na svetu, kjer si grešnik in hudodelec, če govoriš jezik, ki ga je govorila tvoja mati. Reci svojemu sosеду: brani se tistih, ki ti strežejo po vesti in poštenju; brani se jih, ki ti ponujajo čast in denar, da jim prodaš materino besedo; tudi tistih se brani, ki zapeljujejo tvoje otroke in tvojo ženo in tvoje bližnje, da bi se izneverili svojemu imenu, svojemu rodu in svoji govorici. In še nadalje reci svojemu sosеду: vsak človek je tvoj brat in vsak človek ima tisto pravico kakor ti; ni ga, ki bi bil višji od tebe, in ni ga, ki bi bil nižji; kar ti je dal Bog, ti človek ne more vzeti; besednike, ki bodo na očitnem mestu tirjali tvojo pravico, si izberi sam po svobodni volji in misli; ne padaj na kolena pred človekom, ki bije v obraz tebi, tvoji pravici in tvojemu Bogu; in kadar ti udari v lice, udari še ti! — To reci svojemu sosеду in prišli bodo možje in te bodo gnali in te bodo obsodili v dolgo ječo...

»Ali je resnica, ali je laž?« je vzkliknil Sobotka.

»Resnica je!« sem odgovoril in si nisem upal pogledati v njegove oči.

Bral sem dalje:¹

Dežela je na svetu, kjer nimaš tiste pravice,

ki ti jo je bila dala mati; ko te je rodila; od svojega dela, od svojega polja, s svojim tolarjem, ki se krvav pot pozná na njem, rediš gospóda; in gospod je tvoj gospodar, po njegovi besedi moraš živeti in po njegovem ukazu; in če se okreneš, kakor mu ni po volji, te sune v ječo. Zdaj pa se vzdigni, zdaj reci: svobode zahtevam, tiste svobode, ki mi jo je bila dala mati, ko me je rodila; ti, ki praviš, da si moj gospodar in ki me goniš v ječo, ti nisi moj pravični gospodar, ne pred Bogom in ne pred ljudmi; nisem te volil, nisem te izbral, da bi delal pisma, postave in pravice meni in mojim sosedom; svoboden hočem biti, jaz sam hočem biti svoj gospodar! — Komaj si se vzdignil, komaj si tako govoril, pride črn gospod in ti pokaže pismo: Ueber Befehl der Regierung... Ti gledaš in strmiš in spoznaš nenadoma, da te gonijo iz te lepe dežele, da ne smeš nikoli več gledati teh temnih gorá, ki si jih tako ljubil, nikoli več tega zelenega polja, da nikoli več ne smeš gledati v obraz človeku, prijatelju... Nikoli več, nikoli več, zato ker si preveč ljubil te temne goré, to zeleno polje, preveč ljubil svoje brate, prijatelje... Béži, skrij se, obupaj kakor Ahasver! —

»Ali je resnica, ali je laž?«

»Resnica je!«

Široko odprte, plameneče so bile njegove oči in ves osupel mi je strmel v obraz.

»To da je resnica, to da ni laž? Povej mi, gospod: kaj je mogoče, da gonijo v ječo človeka zato, ker ljubi svojega bližnjega? Kaj je torej mogoče, da gonijo v ječo Krista samega? Kaj je mogoče, da bijejo človeka, ki je vstal izza gorke peči, izza pogrnjene mize in je oznanil sosedom svobodo, evangelij, hčer božjo?«

»Tako je!« sem odgovoril.

Martin Sobotka je vstal in je oblekel suknjo. Ves mlad in gorak je bil njegov obraz.

»Zdaj moram hiteti, gospod, zelo hiteti, da pretepem tistega Pilatuža... Zdaj, gospod, je stvar čisto drugačna... Saj ne bodo spali pod mostom, ne na polju, ne za plotom... ne bo jokala žena moja, ne bo klečala... Mlad sem zdaj, gospod, in močan!«

Šel je.

Jaz pa sem spoznal in vsega me je presunilo: krivica, storjena bližnjiku, storjena narodu in vsemu človeštvu, žge v srcu hujše, nego krivica, storjena telesu. Kdor je ranjen in ugleda velike rane na telesu človeštva, je ozdravljen. —

¹ Sledeči odstavek do »Ali je resnica...?« je bil v »Hrvatskem Dnevniku« cel zaplenjen. Op. ur.

Idila na Studencu.¹

† Ivan Cankar.

Dežela ima zelo prostran in zelo lep vrt za tiste svoje ljudi, ki se ne strinjajo z večino. Bog bodi zahvaljen, da je človeštvo zmerom bolj človečansko! Svoje dni se je manjšinam vse hujše godilo; na križ so jih pribijali, na grmadi so jih sežigali, kamenjali so jih in obešali. Zdaj jih samo še zaklepajo. Nekateri so krstili za hudodelce, druge za norce. Meje med obema kategorijama še niso natanko določili, že zategadelj ne, da bi ne spravili ob kruh državnih pravnikov in sodnih psihijatrov. Poglavitno znamenje pa je vsem manjšinam skupno; prav to namreč, da so manjšine in da že s samim svojim imenom motijo povprečnost. Povprečnost neumnosti, sovraštva, nizkotnosti in hinavščine. Kar pomeni v jeziku večine: povprečnost pameti, ljubezni, plemenitosti in resnice.

Prostran in lep je tisti vrt. Človeku, ki stoji zunaj in gleda vrhove lip in kostanjev, se zazdi, da je tam, samo tam večna pomlad. Nikjer ne sije solnce tako milo in toplo, nikjer ni zelenje tako sveže in sočno, do prekipevanja polno vselega, zadovoljnega zdravja. Tih je vrt. Kdo se izprehaja po belih gredah? Ali so ljudje, ali so sence? Umirjena zadovoljnost je na vseh licih; obžarjena so od notranjega ognja, ki se je bil užgal ob sijajni uri in ne ugasne več.

Bežna senca kolobari pod kostanji. V teh očeh je bridkost brez meje in mere.

»Spovednika mi dajte, ljudje božji, spovednika, svetega moža, da zadobi moja duša mir!«

Druge sence se vzdignejo izza grmovja, se bližajo izpod lip.

»Saj so mu ga bili dali že včeraj, spovednika!«

»Nagnal ga je! Ni bil svet mož!« —

»Spovednika mi dajte, da zadobi moja duša mir!« —

»Greh se je bil zaježil v njem!«

»Zadušil ga bo, če ne vzdignemo zatvornice!«
Žalostni so povsili glave.

Kdo je tisti, ki sedi na kameniti klopi pod kostanjem? Zaviti je v rjavo haljo, v ogromno kapuco skriva obraz.

Senca moža je, ki je molčal petindvajset let. Petindvajset let¹ ni ne izpregovoril, ne se nasmehnil.

Spogledali so se, šli so k njemu.

¹ Ta naslov je pripisan nad prečrtanim prvotnim z roko dr. Izidorja Cankarja. Prvotni naslov se je glasil: »Idila na vrtu«. Izraz idila je črtan in nad njim z Ivanovo roko zapisano »Spoved (na vrtu)«. Op. ur.

»Med nami je velik grešnik. Greh se je bil zaježil v njem in ne najde, kam da bi se izlil. Spovednika, svetega moža kliče na pomagáj, svetih mož pa je malo na svetu. Prav gotovo si ti, ki že petindvajset let nisi ne izpregovoril, ne se nasmehnil. Usmili se ga v božjem imenu, odrešil boš krščeno dušo! Tista lopa tam pa bodi spovednica!«

Pokimal je, potegnil si kapuco še nižje v lice ter se napotil molčé proti lopi.

Nato so stopili h grešniku, tolažbe željnemu.

»Tam je spovednica, v njej čaka spovednik. Zateci se k njemu, da boš zveličan!«

Hitel je trepetajoč, koprneč; pokleknil je na kamen pod lino, sklenil roke, nagnil glavo. Drugi so poglobili v hladno travo, deset korakov v stran, da bi ne motili svetega opravila.

Neznana tesnoba se je spustila z neba na zemljo. Kaj je že mrak? Kaj je božja roka zasenčila solnce? — V dušo je segel črn spomin. Izza kostanjev bulji strah z vodenimi očmi. Trepetaje se je roka oklenila roke.

Od spovednice zamolklo šepetanje, pritajeno ihtenje. Da bi bil krik sekajoč, da bi bil glasen jok!

Spovednik govori. Človeško uho ni slišalo takega glasu. Katera je bila beseda, ki je odklenila vrata, vzdignila zapah, pred petindvajsetimi leti postavljen?

»Bog!«

Čas je okamenel; srce se je ustavilo, je obnemelo v grozi. Spovednik, vzdigni roko za blagoslov, odreši nas! — Bledi, trepetajoči, z zobmi šklepetajoči so ležali tam, tiščali so sapo, grebli z rokami v mokro prst. — Reci besedo, spovednik, hitro jo reci, da se ne prelije prepolna duša!

Grešnik je vstal. Silen trepet mu je kakor v navalu mrzlice sključil in zleknil život. Ozrl se je proti nebu, ozrl se naokoli — nebeška svetloba na licih, sijaj ljubezni božje v očeh.

»Bratje!«

Stopil je k njim, vse povrsti je objel in poljubil.

»Bratje, ozdravljena je moja duša! Bratje, neskončno usmiljen je Bog! Tam je moja pot, glejte, tja drži!«

Pokazal je proti nebu — svetel lok je bil tam razpet, topeč se v razbeljenem srebru.

Spovednik je stopil iz spovednice. Molčé je šel mimo njih; kapuca mu je senčila obraz, ki je bil resen in bled; le krog ustnic je še narahlo trepetal tih in miloben smehljaj, kakor daljnodaljen lep spomin.

Urlaub.¹

† Ivan Cankar.

Za Veliko noč se vračajo lastavice, da praznujejo v domovini.

Oj tujina, kaj so tvoji zvonovi! O spominih pojo, v srce pojo bridkost in hrepenenje... Iz daljave tiho potrkavanje; iz daljave, preko gorá, preko vodá, tiha pesem... o misli, kam vas neso lahke perotnice? —

*

Mate, ki je služil že tretje leto, je dobil urlaub za praznike. Fant je bil kakor hrast, gledal pa je vedro in plaho, kakor otrok; če sem mu ponudil roko v pozdrav, je ni stisnil, zato ker se je bal, da bi je ne zdrobil. In ker je bil tako plah in neroden, je ostal na vekomaj brez šarže. Korporal ga je zmerjal in ravnal, kakor se mu je zdelo, Mate pa si je mislil: »Zmerjaj, prijatelj, po svoji potrebi; sem pač zaslužil, saj vem, da sem neroda!« —

Sedela sva v krčmi, njegov obraz pa je bil jasen kakor cvetna nedelja.

»Torej pojdeš, Mate?«

»Pojdem, pojutrišnjem pojdem!«

Potegnil je izpod suknje posvalkan, zmečkan papir. Na tistem papirju pa so bila skrivnostna znamenja, kratke, trdo zasekane črte v nepregledni vrsti.

»Tukaj so dnevi, ki sem jih štel... Zdaj štejem ure, od sinoči jih štejem. Kadar mine —«

Okrenil se je in je pogledal na uro na steni.

»Minila je!« je vzkliknil ter je z nerodno roko podaljšal tisto debelo črto, ki se je vlekla na papirju počasi od črtice do črtice, od ure do ure.

»Pa zakaj, Mate, se ti tako mudi? Daleč ti je do domovine; en dan tja, en dan nazaj; en sam kratek dan ti ostane, da pozdraviš mater!«

Široko se je Mate nasmehnil.

»En sam dan? Tisti dan bo dolg... daljši od življenja!«

»Daljši od življenja?«

»Daljši!... Glej, da mi prineseš zdajle vrečo cekinov in porečeš: Mate, ne pojdi! — pa bi ti pljunil na vrečo! Tudi če bi rekel: eno samo uro mi daj od tistega dneva, eno samo minuto — pa bi ti pljunil na vrečo... Tako je, glej!«

»Bog s teboj, Mate, kako boš v domovini?«

¹ Črtica je izšla v hrvaščini l. 1908. v velikonočni številki »Hrvatskega Dnevnika« v Sarajevu. V slovenščini do sedaj neobjavljena. Op. ur.

Saj nimaš tam bogastva, siromak si, še kolača ti ne bodo spekli, še belega kruha ne!«

»Ej!« je vzkliknil Mate, »pa če bi grizel kamen! Da mi je slišati zvon svetega Jurja — kaj mi vse drugo!« —

Mate je šel.

Tista dolga debela črta na papirju je bila zmirom daljša, grabila je uro za uro s krepko rokó; takrat je ljubil Mate komaj mater tako prisrčno, kakor tisto krepko črto, ki je bila cesta in voz v domovino.

Ob devetih, ko ni bilo več luči in so šepetali tovariši svoje zgodbe, je položil rokó pod glavo in je strmel v črni strop. In kakor da se je razmaknil črni strop — tam gozdovi, v daljavi šumeči, solnce pozdravljajoči; tam zelena dolina, kakor zibelka med gorami; tam na brdu tiha kočá, mati na pragu, dlan nad očmi — »Kaj ti si, Mate?« In komaj so ga ugledali na holmu zvonovi svetega Jurja, so vztrepetali in so zapeli tisto sladko staro pesem... »Kaj ti si, Mate? Pozdravljen!...«

Sanje so planile v temò, jutro je vzkliknilo.

»Auf!«

Mate je skočil s postelje. Sanjal je z odprtimi očmi, ko se je oblačil — samo solnce je bilo pred očmi, gozdovi, zelena zibelka med hribi... od daleč je pela sladka stara pesem.

Tako je šel na prostrano dvorišče, neroda, kakor je bil. Stal je tam, gledal je proti nebu, ki se je svetlilo nad mestom vse jasno in modro. Slišal je, kako so iz daljave šumeli gozdovi...

»Sie Schwein!« mu je planilo v obraz, kakor s pestjó. »Z odpeto suknjo pride, umazan kakor prasec... marš! K raportu!«

Mate ni vedel, kaj se je zgodilo z njim; šel je k raportu.

»Drei Tage Kasernarrest!«

Ozrl se je začuden.

»Kako je rekel? Kako je sodil?«

»Tri dni zapora... Marš!«

Mate je zamahnil z roko, nasmehnil se je kakor otrok.

»Saj se je zmotil! Za Veliko noč moram domov, še nocoj pojdem... urlaub sem dobil!«

»Marš!«

»Kam? Ne domov?«

»Abführen!«

»Ne domov?«

Nekdo ga je prijel trdo za roko, Mate pa se ga je otresel kakor muhe.

»Ne domov, pravite?«

Vse mu je bilo jasno — stopilo je prèdenj, kakor polnočna groza; njegov obraz je prebledel in je bil nenadoma ves suh in star.

»Ljudje božji, krščanski, kaj ste storili? ... Tri leta sem bil vaš hlapec, poslušen ... pete sem vam lizal ... če ste zmerjali, sem klonil glavo ... zdaj pa bi mi domovino in mater ukradli? ... Ljudje krščanski, nocoj pojdem, k vragu vaš arest!«

»Abführen!«

»Kdor se upa!« je vzkliknil Mate in dvoje jih je ležalo na tleh. Od desne, od leve so ga pri-

jeli, siloma so ga pritisnili k tlom, roke so bile uklenjene na hrbtu.

Tisti pa, ki mu je bil uklenil roke, se je sklonil k njegovemu ušesu:

»Siromak, otrok, udaj se! Še troje let pač ne boš videl domovine!«

Mate je globoko zavzdihnil, vstal je, povetil je glavo in je šel miren, kamor so ga vodili ... V temò je ugasnila za gorami stara sladka pesem ...

*

Za Veliko noč se vračajo lastavice, da praznujejo v domovini ... Zakaj — o tujina, sovražna, neprijazna, kaj so tvoji zvonovi! —

Legenda o Kristovi suknji.¹

† Ivan Cankar.

Ko je Kristus umrl, so vadjali pod križem vojščaki za njegovo suknjo. Dobil pa je vadjlo Markus iz Panonije.

Kristova suknja je bila šita iz grobega rdečega sukna, rezana vsa iz enega kosa. Šivala jo je Marija sama, ko je bilo Kristu sedem let. Na rdeče sukno so kapale njene rdeče solze, ko je mislila na sinovo trpljenje in smrt. Tistih solz ni bilo móči izbrisati, poznajo se še dandanašnji. Kristus je oblekel suknjo in je ni slekel petindvajset let. Kakor je rasel, tako je rasla suknja čudežno z njim. Nosil jo je, ko je tolažil žalostne, odpuščal grešnikom, lečil bolnike, dramil mrtve. Tudi jo je nosil, ko je jokal krvave solze na Oljski gori in ko je nastopil pot na Golgato.

Markus iz Panonije si je ogrnil Kristovo suknjo, da bi se razkazal pred vojščaki. Ali komaj jo je ogrnil, ga je zbolelo srce in njegove oči so izpregledale. Odpasal si je meč, ni slišal zasmehovanja, ne hudih besed in je šel, kamor ga je gnalo spoznanje.

Videl je krivico, ki je prej ni videl; videl je, da so deležni trpljenja in križa tisti, ki lajšajo trpljenje trudnim in nosijo križ omagujóčim; in videl je, da bo njih plačilo večno in nezaslišano veselje; in nazadnje je videl tisočletno kraljestvo pravice in blagoslova božjega.

¹ Naročena l. 1909. za »Hrvatski Dnevnik« v Sarajevu (urednik pisateljev brat msgr. K. Cankar) za Veliki petek. Prišla je prepozno in ni bila objavljena. Op. ur.

Tako je romal od kraja do kraja, od dežele do dežele in njegova beseda je bila evangelij. Uboгим je prinesel bogastvo, bolnim zdravje, potrtno radost. Razodel je malodušnim: vsa krivica je v vaših srcih; očistite srca — kje je krivica?

On sam, Markus iz Panonije, ni čutil romarskega trpljenja, ne gladú, ne žeje, ne mraza. Njegove oči so bile uprte v tisočletno kraljestvo in njegova duša je bila od upanja nasičena in napoljena. Ubog in truden je umrl, pokopali so ga za plotom.

Ko so ga pokopali, so se spogledali in so rekli: »Komu njegovo premoženje?« Njegovo premoženje pa je bila Kristova suknja. Dolgo so govorili in barantali, naposled pa so uganili: »Razrežimo jo, to rdečo suknjo, pa si vzemimo vsak svoj kos, kolikor nas je. Ti si mu dal kruha, jaz korec vodé, ti slamo za noč, ti si ga pokopal; vsem je dolžan, naj plača vsem!« In tako so storili. Na devet kosov so razrezali Kristovo suknjo; in povelicala je suknja devet spoznavalcev. Zakaj ostali so na suknji Marijine solze in ostala je Kristova kri.

Komaj se je grešnik dotaknil rdeče suknje, je izpregledal in je spoznal: greh je v krivici, krivica pa je v mojem srcu. In ob tisti uri je okusil sladkost trpljenja; kakor rodovitna njiva je trpljenje, ves blagor raste iz njega. Razodeto je bilo, visoko povišano na Golgati pred vsega sveta očmi: le trpljenje sámo bo premagalo trpljenje. Trpi, da ne boš trpel, umri, da boš živel!

Šli so v svet, dediči Kristove suknje, in so oznanjali tisočletno kraljestvo. Trpeli so in so umrli v trpljenju in sladkosti. Njih bogastvo pa je ostalo in na stotine je bilo dedičev. Razšli so se, razbegli se na vse strani prostrane zemlje; vsi bogati dediči, lastniki Kristove suknje. Z njimi je šel evangelij o trpljenju in o zmagoslavnem poveličanju iz trpljenja. In kakor so trpeli in kakor so umirali v trpljenju: njih dedičev je bilo na tisoče, bilo jih je na milijone. Ni bilo gore tako visoke, ne doline tako globoke, da bi ne čula njih glasu...

Brate, čemu jokaš? Raduj se in vriskaj od radosti: — — tudi ti nosiš Kristovo suknjo, kakor jo nosim jaz. Kakor jaz in kakor silni milijoni trpečih. Pa pride čas in blizu je, ko se bo razodelo vse do konca: da naše trpljenje ni bilo izlito kakor voda v pesek, temveč da nam je pognojilo, zalilo in hranilo večno poveličanje; ko se bo razodelo, da je vsaka naša solza osušila tisočero drugih; in ko se bo navsezadnje preslavno razodelo, da smo mi vsi, mi zmagovalci, ki smo trpeli zaradi pravice, nosili rdečo Kristovo suknjo...

Sanje infanterista Blaža.¹

† Ivan Cankar.

Zašel sem bil v kraje, ki so mi bili bolj tuji od same devete dežele. Ljudje so tam še govorili s človeškimi glasovi in besedami, ali kar so govorili, sem komaj napol razumel. Zdelo se mi je, da blodijo vsi v nekakšni omotici, da se jim je bila pamet prečudno razbolela, tako da kriče razdraženi brez vzroka, begajo venomer in sami ne vedo, ne čemu, ne kod. Kmalu sem jim bil podoben tudi sam in če bi se videl v ogledalu, kakor sem bil še pred štirinajstimi dnevi, bi ostrmel in se ne bi spoznal.

S frajtarjem Arselinom, ki je bil nerodnim ljudem varuh in kažipot, sva stopala počasi po kamenitih stopnjicah ter sva prišla mimo infanterista, ki je z brezovo metlo snažil blatni hodnik. Postaren, suhoten človek je bil in zanikerno oblečen.

»Oglej si ga!« se je zasmel frajtar in je pokazal nanj. »Navidez je najbolj zavrženo bitje v tej hiši, ali v resnici je najsrečnejši človek med nami. To je infanterist Blaž, služabnik služabnikov. Zarana, ko mi drugi še trudni, neprespani in premraženi zéhamo na slami, opravlja infanterist Blaž posel in službo za lenuhe. Ni ga dela, da bi se ga branil; narobe, še sam se peha za njim. Z metlo in cunjo v roki ti hodi ves božji dan po dvoriščih, stopnjicah in hodnikih; če bi imeli prašiče, bi jih krmil, če bi imeli krave, bi jih molzel. Mislim, da si tudi ponoči ne da mirú; jesti ga nisem videl še nikoli. Da bi mu ukazali uši loviti, bi jih lovil, še smehljaje bi jih lovil; ker smehlja se zmirom. Do hvaležnosti mu ni, pa je tudi ni deležen; prav tako malo mu je do posmeha in žalbesede; smehlja se

in gleda veselo s svetlimi očmi, kakor da bi rekel: Oj, gospod, kako pravična je tvoja beseda in kako zelo jo zaslužim!«

»Kaj se mu je zmedlo v pameti?«

Frajtar Arselin se je zasmel naglas.

»Da bi se nam bilo vsem na tako sorto... blagor se nam!«

Šla sva preko dvorišča in mimo straže na cesto. V mislih mi je bil infanterist Blaž, pohlevni služabnik služabnikov.

»Pa saj je bolan!« sem rekel. »Ko je stal tam, s tisto brezovo metlo v roki, je bil podoben smrti.«

»Seveda je bolan, jetičen je! In povrhu je bil še ranjen, naravnost v pljuča jo je dobil. Zdi se mi, da nalašč zatajuje kašelj, zato da bi drugih ne motil in žalil. Morda hodi kašljat na stranišče.«

»Kaj je bil na fronti?«

»Pet mesecev. Ob Dnjestru jo je izkupil. In ko je ležal v špitalu, se mu je prikazal sam Jezus Kristus.«

Frajtar se je nasmehnil.

»Pravi, da se mu je prikazal, prav zares, ob belem dnevu, ne v sanjah. Vprašaj ga, pa ti bo povedal sam. Nič ne skriva drugim te čudežne prikazni, te svoje nezaslišane sreče. In čeprav se mu je zmedlo v pameti! Bogat je, bogatejši od nas vseh, zato je lahko suženj brez sramote in brez škode. Oj, da bi vsakdo med nami nosil v sebi tako toplo luč, marsikdaj bi ga ne zeblo, marsikatere sence bi ne bilo! Ta bo umrl smehljaje in brez strahu, kakor da bi stopil iz mračne veže na svetlo cesto.«

Tisto noč se mi je sanjalo o infanteristu Blažu. Z zlato glorijsko nebeško je bil kronan, nosil pa je posvalvano in zamazano monturo.

¹ Spada v ciklus »Podob iz sanj«; zakaj jo je izločil, ni znano, mogoče radi cenzure. Op. ur.

Drugi dan koj navsezgodaj sem ga videl na dvorišču. Ivje mu je viselo od košatih brk; jutro je bilo mrzlo in megleno.

Stopil sem k njemu, da bi ga ogovoril, beseda pa mi je ostala nema na jeziku. Njegovih oči, mišlim, da me je bilo strah. Svetlosinje so bile, nastežaj odprte, njih pogled je bil mehak in udan; ali v njih globočini, na dnu čiste vode, je ležala nedosegljiva skrivnost, ki je gledala name kakor na tujca in grešnika. Šel sem dalje in čutil sem prav natanko pogled teh svetlosinjih oči na svojem hrbtu. Zaskelilo me je v lica kakor posmehljiva beseda; vrnil sem se ponižan in razdražen.

»Infanterist Blaž, povej no, kako je bilo, ko sta se pobratila s Kristusom!«

Nič preveč ni bil osupel, smehljaj se je kakor ponavadi, gledal me je mirno in prijazno.

»Nisva se pobratila; kako bi se Bog pobratil s takim...? Ali usmiljen je bil z menoj, ko sem bil v neznani sili. Takrat so rekli, da mi je smrt že blizu; ponoči sem jo videl sam, ko se je nagnila čez moje vzglavje; mrzla je bila tako močno, da sem slano čutil na licih. Po kosilu so šli vsi na dvorišče, tudi tisti, ki so šepali ob palici; ker zunaj je bilo gorko solnce. Meni pa je bilo sitno in žalostno, da sem bil sam. Ta zadnji, preden je duri zaloputnil, je še rekel: Boš v miru umrl! — Čaka! sem smrti v strahu božjem, kakor se spodobi za kristjana. Mnogo sem storil grehov v svojem življenju, mnogo in velikih; stali so tam kakor črni kantoni kraj ceste... Ti že veš, moj Bog, kako je bilo! — sem rekel. Ko sem to rekel v svojem kesanju, so se nastežaj odprla vélika vrata, ki so bila zmirom zaklenjena. Prišel je Jezus Kristus, v tistem svojem rdečem plašču, ki sega od vratu do

gležnjev. Vesele milosti polne so bile njegove oči, od okna je sijalo solnce na njegovo svetlo brado. Začudil se nisem nič, vse je bilo kakor ukaz. Vstal sem, nataknil sem si copate, prijel me je za roko in šla sva na dvorišče. Še zdaj se mi čudno zdi, kako se je zgodilo, da nisva tam srečala nikogar. Z dvorišča sva se napotila na vrt, z vrta na polje. Ne snega ni bilo, ne slane; zemlja je cvetela brez strahu in bolečin, kakor v tistih časih, ki jih zdaj več ni. Šla sva, šla; držal me je za roko, izpregovoril pa ni besede, tudi ozrl se ni name; vedel pa sem, da misli name venomer. Kako sva se vrnila in kedaj, ne vem nič več; ali ko sem se vrnil, sem bil zdrav... In zmirom ga vidim.«

Že mi je bilo, da bi se zasmel, ko me je vprašanje zapeklo na ustnicah.

»Pravijo, da si bil na fronti?«

»Bil sem!«

»Ali si ubil človeka?«

»Sem! Enega sem zabodel z bajonetom, prav ko se je bil ob korenino spotaknil... naravnost planil je s trebuhom v nož. Drugega sem lopnil s kopitom, da je zaplesal v kolobarju ter telebnil kakor snop... Ustrelil sem jih troje; za teh troje vem. Eden je bil čisto mlad fantek; pol ure kasneje sem ga videl, naravnost v usta sem ga bil zadel; tam je ležal v snegu z razprostrtima rokama, kakor na križu razpet...«

»Pa ti nič ni žal... za tega fantka vsaj?«

»Čemu?« se je verno začudil infanterist Blaž.

»Ali bi spet šel na fronto?«

»Kakor pač ukažejo!«

Mirne in krotke so bile njegove oči, iz njih globočine je gledal sam Kristus...

Črna bolest je segla v mojo dušo.

„Ministerijalna komisija.“¹

† Ivan Cankar.

Prejel sem povabilo od c. kr. deželne vlade, da naj se dne 14. marca ob desetih dopoldne oglašim »v svrhu zaslišanja pri ministerijalni komisiji«. Povabilo ni povedalo, kdo je ta skrivnostna komisija in kaj da hoče od mene. Slutil pa sem, da ima opraviti z nesrečo tistih ljudi, ki so po nedolžnem trpeli, ter s težkimi grehi beričev, denuncijskih in ministrov. Zato sem šel tja natanko ob določeni uri.

¹ Kakor je razvidno iz vsebine, namenjena za »Jugoslovana«; zakaj ni bila priobčena, nisem mogel dognati, mogoče z ozirom na cenzuro. Op. ur.

Tam sem že ugledal profesorja, publicista, učitelja, umetnika — ugledal sem jih na hodniku, kjer so udano sloneli ob zidu, dihali váse zatohlo soparico (kajti za poslopje c. kr. vlade je premoğa v izobilici) ter čakali. Čakali četrte ure, še četrte, še tretjo četrte. Meni pa se je mahoma zazdelo, da so bivši obtoženci zdaj tožitelji in da bi sodniku ne bilo čisto prav, če bi moral čakati na obtoženca tri četrte ure, zato ker ta obtoženec še ni zajtrkoval. Tako sem vzel klobuk in sukno ter sem šel po svojih potih.

Da pa »ministerijalna komisija« ne izgubi svojega deleža, povém v par besedah, kako in kaj je bilo z menoj v tistih časih, ko je bil pes na cesti svoboden, človek v svoji kamrici ne.

Neko prismojeno babišče — doma je tam kje nad Vrhniko — me je dné 9. avgusta l. 1914. ovadilo, da sem bil bajè zinil prijazno besedo o Srbih. To besedo, da sem bil zinil v čegavo lice? Dvema popotnima rokodelskima pomočnikoma, ki sta bila priromala po cesarski cesti iz Logatca. Kdor me pozná, vé dobro, da o politiki sploh najrajši govorim s popotnimi rokodelskimi pomočniki. Ob tej ovadbi je bila ženska pač nedolžna; krivda pade edinole na tiste hudodelce, ki so po vsej ubogi slovenski deželi razpošiljali navodila za vo-hunstvo in ovaduštvo.

Že drugi dan po ovadbi so me na Vrhniki aretirali. Žandar je bil spodoben človek, nobene besede nimam zoper njega. Nekakšno dve uri sem ostal v zaporu, nato so me poklicali k sodniku. Ta sodnik je bil pameten mož. Po kratkem zaslišanju se je izrazil, da stvar ne more imeti hudih posledic; poslal me je domov. In ta pametni mož se je zmotil.

Dné 23. avgusta 1914 se prikažeta pri meni dva detektiva, dva čedna gospoda, ter me povabita seboj k gospodu nadkomisarju doktorju Skublu. Prekrasno jutro je bilo! Poletje brez primere!

Gospod nadkomisar doktor Skubl je prijazen in evropejski mož. Zaslišaval me je precèj na-kratko ter je nazadnje rekel, da stvar nikakor ne more imeti hudih posledic. Tudi ta prijazni in evropejski mož se je bil hudo zmotil.

Še tisti dan sem se napotil v spremstvu de-tektiva v Marianum, kjer je takrat imelo svoje domovanje divizijsko sodišče. Tam me živ krst niti pogledal ni, temveč kar tako so me poslali na Grad.

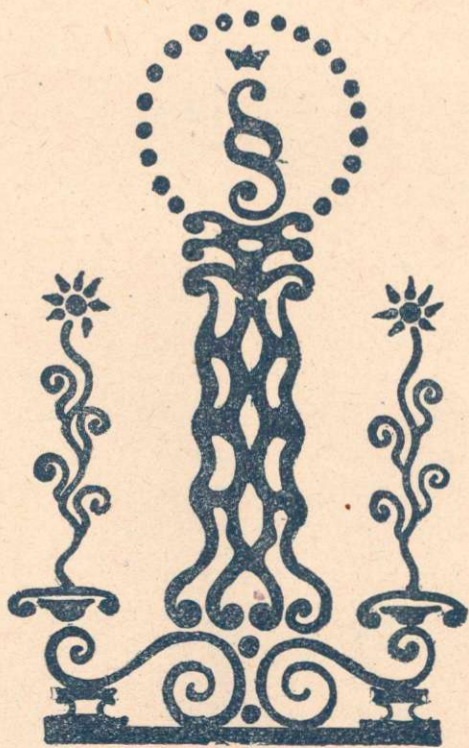
Kako je bilo tam, sporočim natanko in obširno pozneje, slovenski mladini v pouk. Vse trpljenje, ves srd, ves sramotni občutek ponižanja, vsa te-lesna muka in izmučenost — bodi vse, kjer je bilo! Tolažba edina in velika mi je bila na Gradu, da sem preživel poldruhi mesec v tako sijajni družbi, kakor še nikoli v svojem življenju.

Dné 9. oktobra 1914 je bil te krivice konec; madež je ostal, pa ne na meni.

Še enkrat: te vrstice sem napisal za »ministe-rijalno komisijo« in komaj napol za svoje prija-telje. Za vas, prijatelji, bom pisal pozneje, bom pisal, kadar bo tisti čas, ki vérujem vanj.

Ako si »ministerijalna komisija« zares želi mojih pojasnenj, podatkov in pritožb, naj si kupi to številko »Jugoslovana«. Stane dvajset vinarjev.

V Ljubljani, 14. marca 1918.

Ivan Cankar v Zadrugi.

Dr. Izidor Cankar.

Dijaško društvo Zadruga sta ustanovila l. 1891. Maks Čadež in Ivan Štefè. Ko se je društvo razšlo, je Štefè spravil nekatere društvene zapiske, in sicer: kratek obris zgodovine Zadruge do njene petletnice, ki ga je sam sestavil, dopisno knjigo Zadruge iz druge polovice drugega poslovnega leta, dopisno knjigo četrtega, petega in šestega poslovnega leta, ki sega do 8. januarja 1897, ter tajniška poročila četrtega in petega poslovnega leta. Ti zapiski so nepopolni. Nekdo je iztrgal, kakor pravi s svinčnikom pisana poznejša opomba Štefetova, iz zgodovine Zadruge oni del, ki opisuje prvo in drugo poslovno leto; dopisna knjiga iz drugega poslovnega leta obsega samo 10 strani v osmerki in le tri ali štiri dneve, od 26. do 28. ali morda 29. maja l. 1893.; dopisna knjiga četrtega poslovnega leta se začinja s svojo štirinajsto stranjo in trideset strani (od 41. do 71.) je zopet iztrganih — uničil jih je morda Štefè sam, zakaj stran 71. se začinja z obširnimi zagovorom Štefetovim na »ultimatum« udov Peterlina in Kristana, ki sta mu ga pač stavila po ostri debati na prejšnjih, uničenih straneh; razen te so v knjigi še tu in tam manjše vrzeli. Izginil je tudi arhiv Zadruge, »zadružna knjiga«, v katero so zadružani vpisovali svoje spise in o kateri poroča tajniški zapisnik 10. literarne seje dne 30. januarja l. 1896., ki se je vršila pri Štefetu v Streliških ulicah, da je ostala pri gospodinji prejšnjega stanovanja: »Na vprašanje Zevnikovo, kaj da je z društveno knjigo, odgovarja Dermota, da se knjiga ne sme poprej nazaj zahtevati, predno se ne poplača (3 goldinarje) pri gospodinji, kjer je imela Zadruga svojo sobo.« Opomba se nanaša na gospodinjino sobo na Mestnem trgu, kjer je imela Zadruga še l. 1895. svojo čitalnico.

Zadruga se je v zmislu svojih pravil pečala z literaturo in s politiko, in sicer v svoji prvi, boljši dobi zlasti z literaturo, v času svojega notranjega razkroja, posebej od l. 1896., pa rajši s politiko. V svojem tretjem poslovnem letu se zadružani sploh niso bavili s politiko — »zaradi znanih razmer«, pravi Kettejevo tajniško poročilo in namiguje s tem na preiskave po šolskih oblastih, ki jih je Zadruga v tem letu pričakovala — a brž ko so minili ti strahovi, so v Zadrugi zopet jeli politikovati. Na prvem občnem zboru četrtega poslovnega leta dne 22. septembra 1894 se je Derganc za-

stonj trudil, da bi izrinil politiko iz programa Zadruge; Kette piše o tem delu debate: »Na to vpraša predsednik, kaj mislijo članovi o politiki. Bončar je za politiko, ker se temu potem nekoliko poučimo o domačih razmerah. Derganc ugovarja, ker on ni le neutralen, ampak internacijonalen človek. Umetnost je internacijonalna. Ko Štefe paragraf bère, kterege Derganc ni poznal, da se namreč Zadruga peča tudi s politiko, Derganc meni, da politika čas jemlje, da se o nji že drugače lahko pouči, kdor hoče. Štefe pa misli, naj se dene stvar na glasovanje, kar se zgodi. Politika ostane še nadalje v programu Zadruginem in se predlog Dergancjev zavrže z vsemi glasovi proti enemu.« Politično mišljenje zadružanov ni bilo enotno, pa tudi določene smeri ni imelo. V tistih časih napornih narodnostnih bojov je Zadruga imela nekak splošen narodnosten program in dasi je sprejela geslo napredne stranke »Bog in narod«, so se vendar posamezni člani bližali tej stranki ali oni, vsak po svojih osebnih nagnjenjih. Po splošni debati o »strankah na Kranjskem, njih vrlinah in napakah« dne 2. februarja leta 1896. se je dne 14. marca oglašil Štefe s svojim govorom »Ofelija — dr. Tavčar, pojdi v samostan!« na kar mu je Drenik nemudoma, že čez štiri dni, odgovoril z razpravo o »narodnih grehah klerikalne stranke«. Med temi nasprotji so se lovili slogaši, ki so priporočali, »naj bi se slovenski dijaki vzdrževali strankarstva ter naj se rajši v slogi navdušujejo za sveto stvar«. In vendar je ta mladina bila v jedru opozicionalna in je že nosila v sebi kali bodočega časa; to nam dokazuje opozicionalni, separatistični pojav »Slovenskega lista«, ki ga je Štefe podpiral na vso moč, to nam priča kasnejši »Jug«, ki je z mladostno ognjevitostjo podiral odlične politike napredne stranke, zlasti pa secesija Dermote, Lončarja in tovarišev v socialno demokracijo. Imen tedaj doraščajočega literarnega rodu, ki je bil ves zbran v Zadrugi, imen Ketteja, Murna, Cankarja, Župančiča, Merharja ne najdemo niti enkrat omenjenih v političnih debatah in na istem sestanku, na katerem se je »viharno« govorilo, kakor pravi zapisnik, o strankah na Kranjskem, je Kette bral za uvod svojo šegavo razpravico »o lirični poeziji«, ki je, kakor katera njegovih gazel, prestavljena v prozo, a je potem v »viharni seji« molčal. Kette

nam je kot tajnik na desetem zabavnem shodu dne 24. februarja 1895 razvil program Zadruga v naslednjih, zelo splošnih besedah: »Poudarjati moram koj s početka, da se naše društvo ravna popolnoma po svojem gaslu 'Bog i narod' in da se, kar se tiče verskih razmér, ne bode dalo nikdár voditi od prenapétežev bodi si te ali one stranke, kar se tiče národa, bode imélo vedno pred očmi njegov blágor; trudilo se bode po svoji moči, da mu pripravi ugléd mej drugimi národnostimi; trudilo se bode, da se vsaj dostojno pripravlja na boj za národne pravice in njegov ugléd... Kdor hoče torej pri Zadruzi uspešno delovati in z njenim programom skladati se, gleda naj na njeno gáslo, in čisto gotovo ne bode grešil, ampak ostal bo prijateljem prijatelj.«

Če je hotel kdo vstopiti v Zadrugo, ga je moral kateri izmed pravih udov priporočiti ter jamčiti zanj, da je popolnoma zanesljiv in sposoben. Tako je na primer Štefe priporočil Murna z dopisom v društveno knjigo v prvi polovici novembra leta 1895.: »Prosimo, da se prične poizvedovati glede morebitnega vstopa šestošolca Novaka in šestošolca Murna v Zadrugo. Pričakujemo izjav.« Dobil je tri tovariše, ki so to prošnjo podpisali, toda ko se je o sprejemu obravnavalo pri seji dne 16. novembra, so se pojavile težave: tajniška knjiga poroča o tem: »Pri slučajnostih se prvi oglasi za besedo br. Drenik in predlaga nova člana Murna in Novaka iz 6. gimnazije. Pravi, naj se čitata pri prihodnji seji (današnji) spisa, katera sta mu ponudila, in se potem presodita. Ferjančič omenja, da sta fanta sposobna, Merhar nasprotuje sprejemu Murna, ker je imel priliko videti, da Muren nima veselja do slovstva. Dermota pravi, da naj vsakdo zapiše v vpisno knjigo, je li pro ali contra.« Po glasovanju sta bila oba kandidata sprejeta. Pri sprejemu so bili člani zelo natančni, pazili so na moža, ki je hotel v društvo, in na formalnosti. Ko je leta 1894. hotel Župančič vstopiti v Zadrugo, so to kandidato obravnavali na sestanku in Kette poroča: »Radi Zupančiča se je ukrenilo, naj se počaka, da se vidi, ali se mu sme zaupati ali ne, in potem se lahko sprejme v Zadrugo. Nasvetoval ga je Derganc.« Na občnem zboru naslednjega šolskega leta se je dne 22. septembra o tem zopet govorilo in tajniška knjiga pravi: »Nato se vname nekaka debata o vsprejemu Zupančiča. Peterlin namreč vpraša, kdaj se je Zupančič sprejel, kar Bončar razloži, da se ni še oficijelno sprejel; k temu doda Škrjanec, da se mu je pač naznanilo, oficijelnega sprejema pa še ni biló. Štefe tedaj predlaga, naj se oficijelno vsprejme.« Toplo je priporočil Kette Alojzija Kraigherja, ki je bil zadrušan le v četrtem poslovnem letu, z dopisom v knjigo dne 4. decembra leta 1894.: »Ker smo se sedaj oprostili elementov, ki niso mogli dihati v našem zraku, bodi si, da so po okolnostih prisiljeni, bodi si neprisiljeni izstopili, bilo bi treba, da se sprejme v društvo nekaj takih članov, ki bi napolnjeni z naprednjaškim duhom neprisiljeni delovali za njeno blagostanje in prospeh, podpirajoč jo z denarji in dobrimi spisi. To — mislim — se sme pričakovati od mojega sošolca Kraigherja, ktereга rodovina bi že jamčila za njegovo rabljivost, ko bi samega ne poználi. Vem, da ni vetrenjašk, ker ga je kraška burja preprihovala in utrdila. Kar se tiče njegove pisateljske zmožnosti, bode imeli priliko jo spoznati, ko preberem spis njegov, in rezultat — prepričan sem — bo ugoden. Upam, da bodo vsi častiti člani Zadružani zadovoljni z mojim predlogom.« S Kettejem so predlog podpisali še Dermota, Štefe in Zevnik. Ta srednješolska organizacija spominja s svojo ekskluzivnostjo in strogotjo skoraj na formalizem večjih in bolj nesmrtnih institucij; cenila je samo sebe in je bila izbirčna. Ivan Cankar je na primer vpisal v

društveno knjigo ta-le oklic: »Zadružani! Peterlin in Železnikar sta mi naročila, naj ju predlagam v 'Zadruzi' in tem potem izpolnujem svojo dolžnost. Kdor je za, naj se podpiše, če se mu ljubi;« potem se je podpisal, a le za Peterlina, drugega prosilca je odklonil. Kakor je že iz prejšnjih stavkov razvidno, je moral vsak kandidat predložiti Zadruzi kakršnokoli delo, po katerem so presodili njegovo »rabljivost«; to zahtevo je tajnik Kette kot sklep 4. zabavnega shoda dne 10. novembra leta 1894. izrazil tako: »Osebe, ki žele biti v okrožje Zadruga vsprejete, naj pošljejo svoj 'spis za poskušnjo' odboru, ta naj ga najprej sam oceni, kot tacega pošlje s priloženo 'polo za kritiko' na ogled mej Zadružane, ti naj zapišejo na omenjeno polo svojo sodbo, potrdijo to s podpisom, in zadnji član naj jo vrne odboru, ki izreče konečno sodbo. Vse naj se izvrši tekom jednega tedna, takó, da imamo že pri prihodnjem zboru novega člana mej seboj.« Čez štirinajst dni so pri sestanku celo predlagali, naj bi »vsak novovstopivši član delal vsprejemni izpit«, a to ni obveljalo. Vsi udje so bili dolžni redno predavati, in ko so nekateri začeli zanemarjati to dolžnost, se je sklenilo, da »len član, ki noče predavati, plača naj na vsakokratno brezuspešno predsednikovo opominjevanje 11 krajcarjev globe«.

Zadruga je bila vedno v težavah, ali zunanjih, ali notranjih. Zelo razburljivo je delovalo na zadružane Dermotovo svarilo v novembru leta 1894., ki ga je vpisal v društveno knjigo: »Prof. Karlin vé o Zadruzi vse! Predsednik.« Neki drugi član je hotel tovariše potolažiti in je takoj pristavil: »Kakor čujem, ni nikake nevarnosti od strani g. profesorja, torej brez skrbi! Pleši, pleši — črni kos!« toda Zadruga vendar dolgo ni več imela mirne ure. Dve strani pozneje svari Kette tovariše dne 5. novembra: »Prej nego da take neumnosti pišete v upisni knjigi, bi želel, da bolj skrbite za varnost 'Zadruga'. Kajti da smo v resnici tako varni, kakor pravi član Peterlin, dvomim; zato bi svetoval, da smo vedno pripravljene na kako preiskavo od gimn. vodstva. Bolje, da smo preoprezní nego preveč predrzni.« Nekaj dni pozneje svetuje Župančič: »Radi večje varnosti naj bi tajnik pisal svoja poročila v lokalu« (v čitalnici), in ko jim gospodinja odpove stanovanje, priporoča Kette, naj se preselijo k njemu (kar se je tudi zgodilo), češ: »Morebiti, da moja 'stara' svojo maleno sobico prepusti v uporabo častitim članom Zadružinim. Li da, li ne, povedal bodem jutri. V prvem slučaju se lahko čitalnica preseli v novo sobo, ki je a) majhna, vendar tolika, da zadostuje čitalničnim zahtevam, b) ima divan in 3 stole, kar — menim — zadostuje, c) daleč v Kravji dolini pri mitnici, kar pa je še bolje zató, ker je bolj varno.«

Gmotna sredstva Zadruga so obstajala iz mesečnine udov, ki je znašala leta 1894/95. petdeset krajcarjev, in iz glob, ki so redkokdaj presegle vsoto petih krajcarjev, a so bile tako pogoste, da so tvorile važen vir dohodkov. S tem denarjem je odbor plačeval stanovanje in nekatere časopise, medtem ko so druge liste prinašali v čitalnico posamezni udje, zlasti Štefe. Vsi blagajniki so imeli velike težave, kadar je bilo treba izterjovati mesečnino, globe ali druge prispevke. Tako toži blagajnik meseca novembra leta 1894. v vpisni knjigi: »Brat Zelnik, plačaj stanovanje', — če imaš s čim! Plačali niso niti telegramov, niti vseh glob — kaj še za lokal... 20. je že minul; mošnje iz žepov, bratje! Kje je denar glob, predsednik! Meni ga ni vročil nihče!« Enako je rotil Kette tovariše v januarju naslednjega leta: »Dragi Zadružani! Prosim vse one, ki še niste dali svojega donéska za 'štelažo', da to vendar že enkrat storite. Nekaj denarja je že v blagajnici, še drugo pričakujem dan na dan od Vas.

10 krajcarjev je vendar malenkost, a meni sámemu dati 1'50 gl, je preveč, vzlasti ker se 'štelaža' ni samo radi mene, ampak radi 'Zadruga' izgotovila. Upajoč, da bode te malenkostni dar 10 kr. položili, ne da bi Vas moral 5 mesecev prositi, beléžim — Dragotin Kette.« Predsednik Dermota je prigánjal v društveni knjigi blagajnika: »Brat Zelnik! Pobiraj globo!« a brez uspeha. Zadržani so imeli več idealizma, nego denarja. Ivan Cankar bi imel pri shodu dne 27. oktobra leta 1894. brati svoj spis, a ni prišel k sestanku, na kar mu je predsednik Dermota naložil dvojno globo po pet krajcarjev, ker ni prišel na shod in ker ni bral. Cankar mu je v dopisni knjigi odgovoril tako-le: »Predsednik mi je naložil globo petih krajcarjev, ker se nisem udeležil shoda z dné 27. okt. 1894. l. To je čisto naravno, in mi niti ne pride na misel, prepírati se z Dermôto. Ali izpuliti mi hoče še drugo svoto petih krajcarjev, ker nisem predával na tistem shodu (z dné 27. okt. 1894. l.), na katerem me ni bilo videti. Torej plačati moram zató, ker predaval nisem; kdo pa pravi čl. Dermôti, da nisem predaval? Jaz bi bral svojo stvar ravno takó lahkó v absenci Dermôtini na svojem domu, in potem-takem bi omenjeni čl. Dermôta ne imel pravice, iztrgati mi gori omenjene vsote zategadelj, ker nisem predaval. Torej plačam samó vtretjič omenjeno svoto, ne da bi jo pomnožil s številko dve. Zakaj — da povem in razjasnim vso stvar še jedenkrat — ko bi bil pri shodu, bi tudi predaval, ko bi me pa ne bilo — kar se je vsekakor zgodilo — pa ne bi predaval. Ker pridem pri tem opisu vèn in vèn na tisto mesto, zato končam, in pripomnim samó še, da omenjene svote ne plačam — ker je nimam. Ivan Cankar.« Kot priči sta se z levico podpisala in podkrižala Peterlin in Lavrenčič, Franc Kristan je pa pristavil: »Ker čl. Cankar nima dotične svote — plačam jaz!« Mnogo bolje, kakor se vidi, se tudi Župančiču ni godilo, zakaj 6. novembra leta 1894. vprašuje s svojo boječo, še čisto otroško pisavo: »Brat blagajnik! Kedaj je zadnji dan za plačevanje udnine meseca oktobra?« na kar mu blagajnik odgovarja: »Brat Zupančič izvestno ni čital mojega opomina z dné 28. 10. 94, zato ne ve, da je obrok že potekel 30. p. m. Ako bratje ne poravnajo do 8. t. m. svoje ga dolga, naložila se jim bode zdatna globa!«

Poleg običajnih predavanj in, kasneje, govorov je vpe-ljal Kette v Zadrugo pouk ruščine. To naznanja tovarišem 13. novembra leta 1894.: »Opomin. Jutri se pričnè pouk ruščine. Pozivljám brate, da se ga polnoštevilno vdeležé. Povem Vam kar naprej, da bom strogo se držal discipline. Zakaj ste me pa volili? Kdor se ne bo lekcije naučil, plačal bo globo, veliko, kakor se bo meni zljubilo. Apelirati bode smel, kdor bo hotel manjšo globo imeti, samo na odbor. To pa zató, da bo pouk uspešen. Kdor ne pride k uri, plačal bo globo.« Opomin je bil zaman, zakaj naslednji dan se Kette že pritožuje: »5 minut pred tri četrt, a v čitalnici še le štirje. In tako naj bo pouk uspešen! Opozarjajo se člani, naj bolj redno prihajajo k uram!« Te ruske ure so bile vzrok mnogih jez Kettejevih, dolgih polemik, glob, novih opominov, a sled-njič je vneti učitelj moral priznati v svojem tajniškem po-ročilu o delovanju Zadruga v prvem tečaju leta 1894/95.: »Konečno naj še opomnim, da se je o nekem gotovem času pričel nekak pouk v ruščini, da se je izbral Kette nekakim korepetitorjem, ki je pa večji del dajal 'štunde' praznim ste-nam in mizi in da se eo ipso ni prišlo čez prvo lekcijo.« Tudi sicer se je Kette trudil, da bi pregnal v nemarnost in lenobo, ki je zašla v Zadrugo, kakor se zdi, zlasti leta 1894. To leto je neki »nezadovoljnež« napisal v vpisno knjigo naslednji aviso: »Dolgi so zimski večeri; zabave nam več-krat nedostaje; v čitalnici naj si kratimo čas: če si pa skoro

sam za mizo — se pa tudi ne kratkočasiš. Človek bi še kmalu zbolel. — Da bi se taka nezgoda ne storila, prosijo se Zadržani, da naj prihajajo večkrat v Zadrugo v smislu izreka sv. Avguština: '... in omnibus caritas...!'« Kette je k temu pripisal pristavek: »Čudno je, čudno, da je tako mrtvó postalo po izstopu nekaterih članóv. Niti odborniki ne pri-hajajo več vsi v čitalnico, časopisi se več ne donšajo, o drugih članih ni duha ne sluha. Zakaj to? Kaj li hočete s slabim obiskom očitno pokazati, koliko je Zadruga izgubila po izstopu nekterih članov? Kedar pridem v čitalnico, je prázna. Bog pomagaj, saj je vendar še v Zadrugi nekaj čla-nov, ki so vneti zanjo. Zakaj ne pridejo? Čudno se mi zdi ta 'Pristavek' pisati, ker ne vem, ga li bo kedo čital ali ne...« In h koncu je predlagal: »Vsak član je zavezan najmanj tri-krat na teden obiskati čitalnico, sicer se mu naloži glôba za vsako uro pet (5) novčičev. Iz tega razloga naj se vsi došli člani podpisujejo v dnevno knjigo.« Kettejev predlog sta podpisala le Dermota in Štefè in tako je ostal v dopisni knjigi.

Zadržani so se med seboj nazivali brate — to je bil sklep občnega zbora — in ko je nekdo že po tem sklepu imenoval tovariša 'gospoda, so ga kaznovali z globo. Naj-delavnejši, za Zadrugo najbolj vnet ud je bil Štefè, ki je Zadrugo ustanovil, jo dramil, miril, pa tudi čistil, kadar je mislil, da je treba, jo zakladal s časopisi, jo jemal pod streho, če ni našla stanovanja drugod, podpiral vsak pred-log, ki se mu je zdel društvu koristen, skrbel za naraščaj in z velikim idealizmom služil zadružni misli do konca. Izmed mladih literatov mu je bil podoben samo Kette, ki je bil zaveden in delaven zadružan, drugi so kazali manj zmisla za organizacijo.

Ivan Cankar je vstopil v Zadrugo v njenem drugem poslovnem letu 1892/93., istega leta, ko sta postala zadru-žana tudi Anton Dermota in Dragotin Lončar, medtem ko sta Kette in Župančič prišla v društvo eno leto pozneje. Kraigher se je vpisal med ude v četrtem, Merhar in Murn v petem poslovnem letu. Ko je Ivan Cankar vstopil v Za-drugo, ji je napisal pesem, ki jo je Štefè del na čelo svoji zgodovini:

Zadržani.

Glavó ponosno dvigni vsak,
Odločno stopaj naš korak,
Saj gremo v težki dušni boj
Za narod svoj!

Za nami kratka vrsta let,
Pred nami širni, hrupni svet,
Žari pred nami dan krasán,
Svobode dan.

Kot bratje vsi združimo se,
V nevstrašni krogi vstopimo se,
Le sloge bratske ogenj vroč
Nam daje moč.

Kdor straši se, ta ni za nas,
Zvestó srce, vesel obraz,
S ponosom v težki dušni boj
Za národ svoj! —

Istega poslovnega leta, dne 25. maja 1893, je bil Can-kar izvoljen za predsednika Zadruga (Ivan Štefè je bil ta čas blagajnik in knjižničar, Dragotin Lončar odbornik, Franc Šuklje tajnik) in je to naznanil v vpisni knjigi s pristavkom:

»Novo-izvoljeni odbor izjavlja, da bode deloval z vsemi močmi v društven prospèh, da se bode vestno oziral na pravila in ukrepe shodov ter pri slučajnih nerednostih najstrožje postopal.« Kakor je bila njegova pesem Zadruški polna slovesnega Gregorčičevega patosa, tako je skušal vsaj prve dni svojega kratkega predsednikovanja — trajalo je komaj dober mesec — vzdržati v društvu strogo disciplino. Takoj po izvolitvi novega odbora beremo že v vpisni knjigi pritožbo uda Lavrača: »Od slavnega odbora prisojene in od skrbnega g. blagajnika naznanjene mi globe za sedaj ne sprejemem. Izjavljam slovesno, da je ne plačam, ker je povsem neutemeljena.« Natančni predsednik mu je tedaj odgovoril v isti knjigi dne 28. maja: »G. Lavrač se ni jasno izrazil, ali misli globo, katero mu je odbor prisódlil, ker ni bil pri včerajšnjem shódu. Ker jaz za drúgo ne vem, bo že gotovo tá, a odbor ga od té globe drugače ne oprosti, kakor če se povoljno opraviči. Tega mu pa najbržé ne bo mogoče za prvi del shoda, med katerem (sic) je stal na mostovžu, namesto v sobi. Ivan Cankar, predsednik.« Kaznovani Lavrač se je še nadalje izgovarjal in prihodnje šolsko leto ga ni bilo več v Zadruški.

Na koncu tretjega poslovnega leta so Ivana Cankarja zopet volili za predsednika v četrtem letu. Toda medtem se je njegovo prvotno navdušenje že bilo poglelo in tudi zmisel za disciplino je v njemjel zamirati, zakaj k občnemu zboru, na katerem bi moral predsedstvo prevzeti, niti prišel ni in je le sporočil po tovarišu, naj ga ne volijo v odbor, kar se je »odobrilo«. Morda se je bil sprl z Zadruško ali njenimi odborniki, kar bi se dalo sklepati iz poročila o istem občnem zboru, o katerem piše Kette med slučajnostmi: »Škrjanec vpraša, kaj je s Cankarjem? Štefe predlaga, naj se povabi. Škrjanec pravi, da se mora. Štefe: Če ga trikrat ni, se mu da ukor. Torej kaj hočemo z njim? Zevnik: Naj se ga pusti v sedanjem položaju v miru. Smeh.«

Od tega časa je Ivan Cankar redoma zamujal društvene sestanke in je prihajal le, če je sam predaval, dasi tudi tedaj ne vsakikrat, kakor sem že omenil zgoraj. Leta 1894. in 1895. se v tajniškem poročilu neprestano ponavlja izraz: Prisotni vsi razen Cankarja ali podobno. 13. oktobra 1895 je celò izstopil (»koncem seje javi Cankar svoj izstop iz društva, kar se odobri«), a se je po dveh mesecih premislil in poslal Ketteja, da ga zopet priporoči za člana: »Kette predlaga vstop Cankarja. Dermota nasprotuje temu oziraje se na njegovo vedenje pri sejah (zasmehovanje, preziranje etc), Zevnik odobruje predlog, oziraje se na Cankarjeve zmožnosti. Pri glasovanju se predlog vsprejme s 4 glasovi proti 3. Drenik in Štefe sta se absentirala.« Cankar je tako zopet vstopil v društvo, a poboljšal se ni, celò Kette je sedaj začel z njim izostajati. Dne 12. decembra leta 1895. pravi tajniška knjiga: »Ker Cankarja in Ketteja večkrat ni bilo k seji, izrečejo jima vsi navzoči — ukor.« Tudi to ni pomagalo; dne 9. januarja leta 1896. so že zopet obravnavali pri sestanku isto zadevo: »Štefe predlaga: Ketteju in Cankarju se izreče ukor, Marn se pri prihodnji seji izključi, ako se je ne udeleži.«

Ivan Cankar je bil prevzel nalogo, da uredi zadružno knjigo, v katero naj bi društveni pisar vpisaval pri sestankih prebrane spise. Tega ni storil. Ko so o tem govorili pri sestanku, bi se bil nemarni urednik težko opravičil, da mu ni pomagal prijatelj Kette iz zadrege: »Štefe . . . vpraša, kaj da je z društveno knjigo? Cankar se izgovarja, a Kette ga deloma izgovori, rekoč, da je pri njem še nekaj listin, ki jih ima oddati Cankarju. Sploh pa treba prej pisalca. Na prošnjo članov sprejme Železnikar to delo.« Sedaj je bil pisar izvoljen, toda urednik je še vedno mudil, tako da ga je moral

Železnikar pozvati v vpisni knjigi: »Prosim brata urednika, naj mi že kmalu kaj prinese, da bom imel kaj pisanja. Zadruška knjiga je jako prazna, a danes je že peti dan, odkar se je sklenilo o arhivu, a dobil še nisem ničesar. Prosim torej — kmalu!«

Pa Ivan Cankar ni bil le sam nereden, marveč je nered — potem ko ni bil več predsednik — tudi zagovarjal, ni bil le sam uporen, ampak je zastopal načelo upora. Dne 7. februarja leta 1896. je Dermota vpisal v dopisno knjigo ta-le predlog: »Predlagam, da se izključi iz zadruge član Oblak, ker ga že ni bilo pri 3 sejah zaporéd. Kot vzrok za opravičenje je navedel, da nima časa, ker se — mora drsati . . . in punce spremljati!« Gotovo je to bil slučaj, v katerem Ivan Cankar ni mogel molčati; takoj pod Dermotovim predlogom je napisal svoj zagovor obtoženega zadružana: »Okrutni svoj predlog piše član Dermota tako v hladnih besedah, kakor bi bila čisto navadna in brezpomembna stvar izključenje nadarjenega pesnika, jedinega Zadružinega turista, za vse sveto in blago navdušenega mladeniča. Ali vé Dermôta, kaj je Zadruška? Ali razume njen vzvišeni pomen? Kakor kažejo njegove górenje besede, je pozabil nekedanji predsednik vse to in zatò se usojam dajati mu pouk v stvari, ki bi jo moral kot naš nekedanji vodnik sam najbolje vedeti. Jaz mislim, da imá Zadruška namen, zbirati v sebi mlade talente, da se učé drug od drugega v imenitnih vprašanjih slovstvenih in političnih. Nima pa namena, z železno rokó kovati jih v okove, kajti ravno Zadruška s svojim obstankom krši dijaško disciplino in se s tem odločno izjavlja za svobodo . . . In uboga ovčica, ki se je za trenotek izneverila trdim pravilom, naj se brez pardona izbacne? Nikdar! Dokler bom mogel migati z zadnjim od svojih štirih mazincev, protivil se bom temu! . . . Oblak je mlad! Krog njega življenje, življenje v njegovem srcu! Kaj je potém čuda, da se je udal vsemu razkošju drsánja, plesánja in spremljánja svojih dražestnih izvoljenk? Kdor ima kaj srca, potegnil se bo odločno zanj! . . . In on je pesnik! Kjú hoče dobiti snov svojim umotvorom, če ne v življenju? In ako mu ravno tiste ure, ko imá Zadruška seje, sveti življenje v najkrasnejšem žaru, — ali naj tedaj sedí v zaduhli sobi (pri) Štefetu in žaluje za izgubljeno srečo? Kakó more predavati, če ne dobi snovi? . . . Napisati bi imel še mnogo, a ker me čuvstva prevladujejo, rajši molčim in samò še k sklepu opomnim Dermôto, naj drugikrat molčí in ne pride s takimi grozovitostimi!« Štefe in še trije tovariši so na ta zagovor pripomnili: »S Cankarjevim mnenjem se strinjamo« ter se podpisali, kar pa Dermota ni omečilo; na Cankarjeve besede je odgovoril: »Ravno radi tega, ker sem bil voditelj-predsednik 'Zadruške', moram ostati pri tem, kar sem pisal. Quod scripsi, scripsi!« Dermota je bil neizprosna. Kmalu je zopet napadel Oblaka radi iste pregrehe in pozval odbor na nože za čast in stvar Zadruške, s čimer je dosegel, da so ga izključili, a že nekaj dni kasneje toži novega grešnika: »Kaj misli odbor o Zupančiču? Koliko sej je že zamudil, ne da bi se bil komu opravičil?« Ivan Cankar se ni, morda ravno zaradi te stroge natančnosti, morda tudi še iz drugih razlogov, nikoli mogel dobro razumeti z Dermotom, dokler sta bila skupaj v Zadruški.

Ta dva značaja se nista zlagala; Cankar je bil preveč piker in preveč sam svoj, kakor je razvidno iz skoraj vseh njegovih opomb v dopisni knjigi in iz vseh debat, v katerih se omenja njegovo ime; vsak njegov stavek ima svoj posmehljivi obraz, po katerem bi bilo poznati očeta, tudi če bi ne bil podpisan, svojó ostro in na pravo mesto postavljeno ironično bodico. Tako piše na primer: »Škrjancu! Prosim ravnokar omenjenega Škrjanca, da opusti vse »štenkanje

name; mimogrede mu tudi povem, da bo užival od mene popolnoma 'svet in tajinstven' mir, če mi dá tiste pesmi, ki jih je zadnjič predaval; če pa jih ne dá, naj pa pustí!« Z njim ni bilo dobro začenjati prepír, težko mu je bil kdo kos. Nekega dne v februarju leta 1896. so združani sedeli v Čitalnici in čakali, da prinese odbornik Zevnik »Slovenski narod«, kakor je bil dolžan, in ko ga le ni bilo, je Ivan Cankar zapisal v knjigo: »Kje je 'Narod'? Ura bije — nje ga ni.« Dermota je na naslednji strani še zvrnil krivdo na odbor in na sedmo šolo, ki je »napravila krok«, in Štefè mu je pritrjeval. To je odbornika Zevnika ujezilo in jim je odgovoril: »Kakor gosi so se zagnali nekaterniki v predzadnji strani v odbor oz. v knjižničarja. Dva gosjaka se podita pa še na naslednji strani za odbor oz. za mojo osebo in menita, da me bosta do kraja odrla, pa mi niti do živega nista prišla. Pa zakaj vse to? Zato, ker, kakor sem obljubil, nisem v petek prinesel 'Naroda'. Prinesel ga pa nisem, ker takej malenkosti nisem mogel žrtvovati cel popoldan in cel večer...« itd. Vnela se je debata, in ker so tiste »gosi« veljale tudi Ivanu Cankarju, je zapisal Zevniku to-le: »Jaz bi se v to polemiko ne vtikal, ko bi ne pisal Zevnik o meni in drugih skrajno gorjansko. Četudi se v nekaterih točkah, posebno gledé 'kroka' strinjam z njim, vendar ga opozárjam, naj pozabi na svoje basni, kadar govori o članih 'Zadruga'. Morda on misli, da smo od tedáj, ko je postal podpredsednik, mi vsi le njegovi lakaji? Nikakor ne! Če se on vede kot surov gospodar in nas nazívlje 'gosjake' in neolikane ljudi, tedáj samó kaže, da ne razume svoje časti (podpredsedniške), ki pa ni sama čast, temveč tudi breme, katerega mora nositi radovoljno, ker ga je tudi radovoljno vsprejel. Ako mi pride še enkrat s takimi nazívi, pokažem mu, da znam rabiti še vse drugačne, ki pa se dotičnim osebam bolj prikladajo, kakor pa so se njegovi meni... Sicer pa mu nazadnje vse te priimke odpuščam, ker mislim, da je vsled razburjenosti trpel njegov razum.« Nato je predsednik Lavrenčič polemiko zaključil, toda Ivan Cankar še ni mogel mirovati — bolel ga je slučajni Štefetov stavek o Dermoti, zapisan že poprej, ki je bil za Dermoto preveč laskav, in oglašil se je kljub predsednikovemu ukrepu znova: »Polemiko glede 'Naroda', 'kroka' itd. je predsednik zaključil in jaz je torej ne nadaljujem, pač pa moram pripomniti par besed gledé nekega stavka Štefétovega; ta stavek je bil vpleten v polemiko, ne da bi imel kaj opraviti z njó, glasí se pa: 'Kar se tiče značilnega, da 'bivši' predsednik Dermota opozarja sedanji odbor, omenjam samó tó, da bi Dermota prav gotovo ostal 'ZadruGIN' predsednik, k o b i l e h o t e l'. To je Štefetov stavek. Njemu torej ni prav, da se Dermota imenuje 'b i v š i' predsednik; reči se mu mora 'predsednik' in se poleg tega klanjati do pasa, kakor ruski mužiki svojému batjuški gospodarju. Štefè zahteva, naj ostane Dermota predsednik v kljub temu, da smo izvolili novega. No, zarad mene naj ostane, — še zeló ljubo mi je, kajti potemtakem ostane predsednik tu(di) jaz, in poleg mene bodo predsedovali še: Lavrač, Baloh in Škrjanec, tako da ostane ubogi Lavrenčič sam in zapuščen, kakor Faustova Metka, ali kakor Kržetov 'Pisk' v 'ZadruGINem' arhivu... — Pa Štefè se je kmalu spomnil, da bi postala vzpričo tolikih predsednikov zmešnjava in kar sredi stavka je premenil svoje misli in priznàl, da Dermota vendarle ni več predsednik, — kajti precej potém, ko se razkorači nad nedolžno besedico 'bivši' — pravi: 'Dermota bi ostal predsednik, k o b i l e h o t e l'. V tem podčrtanim (sic) 'k o b i l e h o t e l' tiči precèj skrivnostnih Štefétovih mislij. On je mislil prav za prav reči: 'Mi vsi, kar nas je Zadržanov, smo Dermoto takó silno lju-

bili, vsi smo bili takó trdnó prepričani o njegovi predsedniški sposobnosti, priznavali smo takó s polno dušo in rádostnim srcem njegovo neutrudno 'delovánje', — da bi ga volili, tudi ko bi se z vsemi štírimi branil. Ali ker smo se bali, da bi se Dermoti vzpričo naše navdušenosti kaj hudega ne pripetilo od velikega ginjenja, agitirali smo na vso moč, takó, da je prišèl Lavrenčič napósled le po najhujši borbi in v potu svojèga obraza na predsedniški stol... itd.' To je mislil Štefè povedati s svojim, — k o b i l e h o t e l'. Toda jaz in še veliko drugih smo volili Lavrenčiča popolno iz svojèga nagiba in bi ga volili, ko bi Dermota tudi ne izjavil, da ne vzprejme volitve več; o kakšni agitaciji ni vedel nihčè... Torej bi Dermota ne ostàl predsednik — če bi prav 'hotel'. Toliko Štefetu.« Štefè je Cankarju odgovoril tudi z obširnim dopisom, ki se začinja z besedami: »Na govoričenje Cankarjevo se itak nihčè resno ne ozira in tudi jaz se ne bom! Vse, kar govori o mojih 'mislih', je zavijanje, kakoršnega je Cankar vès poln« — toda stvar s tem še ni bila končana; obravnavala se je še enkrat na sestanku dne 26. februarja leta 1896., o katerem poroča tajniška knjiga: »Lavrenčič izrekel je v imenu odbora Cankarju radi nadaljevanja polemike ukor. Temu je Cankar ugovarjal; mej njim in Štefetom se je razvila jako burna debata, katero je Lavrenčič prekinil s predlogom, naj se upisna knjiga odpravi.«

Z isto oostrostjo, s katero je Cankar napadal in se branil, če je bilo treba, je branil tudi prijatelje, kadar so se mu zdeli potrebni pomoči. Poročal sem že prej, kako se je zastavil za preganjanega Oblaka, v tistem pustnem času pa, ko so nekateri udje Zadruga izzvali hudo polemiko z odborom zaradi njegove nemarnosti, so se drugi lotili tudi Merharja. Prepír je sprožil Novak v dopisni knjigi: »Član Merhar je nekđaj v onih srečnih časih navdušenja obljubil kopo listov in časopisov. Ne vem, ali so še na potu, ali pa spavajo sladko spanje v njegovih štelazah. Upam, da se dajo njegove 'cajtenge' in on ž njimi vendar že enkrat videti. S presrčno željo biti deležen vendar že enkrat zvečer v čitalnici njegovega obiska — Novak.« Ivan Cankar je pripisal: »Strinjamo se!« — Dermota je vzkliknil Merharju: »Et tu, mi fili!« — drugi so še odločneje drezali. Merhar se je zagovarjal, pa slabo, zakaj napadi so se potem še pomnožili in so postali bolj zadirčni. Končal jih je Ivan Cankar, ki je zapisal v knjigo patetične besede: »Kdor se še enkrat dotakne časti Mrharjeve, — ga ubijem! I. Cankar.«

Slovstveno je Cankar v Zadrugi mnogo delal. Dan potem, ko je bil izvoljen za predsednika, je bral združanom na zabavnem shodu svoj, gotovo satirični, spis »Framazon-ska brenkanja«, naslednjega leta na Drenikovem vrhu »Kacijanarja«, ob petletnici društva »O sandalih«, in leto za letom po večkrat svoje pesmi, ki so jih ocenjevali Župančič, Dermota, Škrjanec in drugi. Mnogokrat je ocenjeval spise združanov, a ne vedno tako, kakor bi mladi avtorji želeli. Poročal sem že, s kakim zasmehom se je obregnil ob Kržetov »Pisk«, potem že, ko je bil pozabljen v arhivu, in enako strog je bil z »Lovci« istèga pisatelja: »Kržetove 'Lovce' ocenjeval je Cankar ter mu očital, da je njegov spis brez dejanja ter brez značaja. Kette in Cankar omenjata nadalje, da sta z veseljem prebiralà 'Lovčeve zapiske' Turgenjeva, ravno tako Jurčičeve 'Polharje', toda tudi v teh se opisujejo lovci in njih življenje, toda drugače nego dela Krže. Slednji omenja, da se zaradi tega s tako ostro kritiko nastopa proti njemu, ker je začetnik. Zaradi te besede ga zavrne Cankar, Kette pa pristavi, naj se dovoli Kržetu protikritika, če mu ni všeč Cankarjeva ocena. Štefè trdi, da je bila kritika preostra, ter želi, da naj se nekaj milejše postopa z izrazi...

Sl. 3. Fr. Podrekar: Ivan Cankar, l. 1914. Portretna študija po naravi.

Sl. 4. M. Gaspari: Ivan Cankar.

Štefè se izreče le za stvarne kritike in pripomni, da mu ni nikakor ugaljal Cankarjev motto v kritiki Kržetovega spisa. Cankar ugovarja, trdeč, da kar sme reči Platen Heineju, to sme tudi reči Cankar Kržetu, namreč: Er schmiert wie man Stiefel schmiert.« Mimogredé naj omenim, da so tudi Ketteju očitali preveliko strogost, na primer: »H Kettejevi kritiki (Oblakovih pesmi) pripomnijo nekateri, da je premalo objektivna, prestrastno pisana, preostra — sicer jako duhovita.« Ni se pa moglo Cankarju očitati, da bi bil prestrog, kadar je bilo treba ocenjevati pesmi prijatelja Ketteja; kakor je druge brezobzirno obsojal, tako je Ketteja brezpogojno hvalil: »O Kettejevih pesmih se je Cankar (22. februarja l. 1896.) ustmeno tako izrazil: Kritika o teh pesmih se ne da pisati, ker so brez napake in bistveno dobre.« Ivan Cankar je spoznal tudi Murnov talent, in dasi ni o njem sodil tako, kakor o Ketteju, ga je vendar branil, ko je Merhar očital njegovim pesmim, da so nejasne.

Ivan Cankar je bil najizrazitejši svobodomislec Zadruga, kar se je pokazalo večkrat v debatah. Ko je dne 16. januarja leta 1896. bral Novak svojo razpravo »o rabi in zlorabi zgodovine«, se je v debati oglasil tudi Cankar in je grajal avtorjeve citate iz svetega pisma, češ, da »on ne prištevava sv. pisma k zgodovini«. Zelo značilno je tudi, da je bil že tedaj z nekaterimi drugimi združani zelo »protiilirski«. Dne 29. februarja leta 1896. je govoril Zevnik »o našem žensstvu«. Med razpravo po predavanju je nekdo odobral predlog dr. Tavčarja, naj bi se vpeljal hrvaški jezik v dekliško šolo. »Slednjemu se je uprl Cankar ter pristavil, naj bi se raje poseglo po ruski književnosti nego po hrvatski. V tem smislu, da bi bilo tudi za slovenski jezik nevarno, pridružuje se Cankarju Pirnat. Zoper Tavčarjev predlog oglasi se (Dominik) Puc, trdeč, da je ta 'hrvatomanija' pogubna za nas Slovence.« Ti samoslovenski nazori so prevladovali v Zadrugi tudi potem še, ko Ivana Cankarja že ni bilo več v njej; dne 30. maja leta 1896. so v društvu razpravljali o zedinjenju Sloveniji ter o združitvi s Hrvati in tajniška knjiga poroča o tem: »Drugi govornik Mrkun govori zoper združitev Slovencev in Hrvatov... Tudi jezika hrvatskega ne smemo sprejeti, temveč vedno bolj moramo čistiti svoj jezik. Tudi Lončar je zoper vsako združitev s Hrvati. Za nas je sedaj najvažnejše, kako se reši socialno vprašanje v zvezi z agrarnim, naš smoter bodi, da združimo — Slovenijo!«

Sestanek, na katerem je označil svoje protihrvaško stališče, je bil zadnji, ki se ga je Ivan Cankar udeležil. Med tem časom so politični razpori posegali vedno globlje v življenje Zadruga, nastajala so, kakor so trdili nekateri združani, »iz političnih razgovorov osebna sovraštva«. Ivan Cankar je tudi odraščal, dozoreval, okvir dijaškega društva mu je ta čas postajal pretesen, njegovo razmerje do ostalih društvnikov ni bilo nikakor več pristrčno. V polemiki, ki jo je začel s Štefetom zaradi Dermotovega predsednikovanja, se je jasno pokazalo, da Ivan Cankar ne spada več v sestav Zadruga, kar je zapisal Štefè zelo naravnost, kakor je bila njegova navada: »Pozor, (predsednik) Lavrenčič — računaj s fakti, bodi resen in stvaren, sicer bodo nekateri zopet vsilili prepir v naše društvo. Ti 'nekateri' so tisti — poznamo jih vsi — ki mirnega delovanja, prijateljskega občevanja med nami ne morejo gledati. Zakaj, tudi vemo — zato, ker jim vsi ne kadimo in ker ne podpihujemo itak velike njihove domišljavosti in ker vedno računamo z namenom našega društva: Zadruga namen je, vzgajati značajne in resne mladence.« Beseda »značajne« je dvakrat podčrtana. Na očitke domišljavosti, slavohlepja in neznačajnosti je Cankar gotovo strupeno odgovoril na poznejših straneh dopisne knjige, ki

jih je nekdo (najbrže Štefè sam) iztrgal. Razen Cankarja je bil užaljen tudi Kette, ki se je kot izrazit literat Zadruga prišteval med one nekatere Štefetove domišljave slavohlepne; ne eden, ne drugi ni več prišel k prihodnjemu sestanku, ki se je vršil dne 7. marca leta 1896. in ki se je pečal zgolj s Cankarjevo zadevo. Zapisnik poroča o tej seji: »Na trpke opomnje predsednikove gledé občutljive odsotnosti Cankarjeve in Kettejeve smo se razvneli. Zaključek teh burnih pogovorov je bil, da smo Cankarja zaradi nerednosti njegove izključili s 7 proti 5 glasovi. Natančneje poročilo o razgovorih mi je predsednik prijavititi zabranil.«

Tako je bil Ivan Cankar pregnan iz Zadruga, Kette je šel prostovoljno z njim. V društvu je vztrajal še Murn, a tudi njemu ni bilo več dolgega obstanka, kakor kažejo poročila o literarnih sejah po Cankarjevem izstopu. Dne 11. aprila je bral Murn zadrušanom svoje pesmi, ki jih je ocenjeval Maren, in ker mu ocena ni bila po volji, je napisal za prihodnjo sejo svojo protikritiko. »Že ko je prebral Murn prve svoje stavke, zadel je ob splošni odpor. Eni so želeli, naj bere Murn le bistveni del protikritike, drugi pa zopet zahtevali od predsednika, da naj Murna ustavi, konečno je obveljala zahteva Marna samega in Murn je čital od konca do kraja svojo protikritiko, skovano po Cankarjevem kopitu. Prvi se je oglasil Maren ter kratko malo zatrdil, da je Murnova kritika brez stvarnih dokazov, nasproti pa, da preveva celo kritiko duh sebičnega zavijanja; z ozirom na to točko pridružil se je Marnu tudi Majaron ter obsodil Murnovo proticeno, da je brez jedra. Tudi Dermota je v smislu Majaronovih in Marnovih besedi izrazil, kak vtis da je naredila Murnova protikritika nanj, ter posebno zabičeval, da so v Zadrugi pametni ljudje domá, da ni mesta otročarijam, ter je pozval predsednika, naj v pravem času prepreči vse posledice, ki bi znale nastati iz te domišljave samoljubezni. Ko je izgovoril Merhar v soglasju z Dermotovo izjavo, predlaga Novak Josip konec debate... Debato je zaključil Lavrenčič s pristavkom, da se je prikazal duh Cankarjev v obleki Murnovi.«

To so malenkosti, gotovo; morda dijaška kratkočasje. Vendar nam kažejo že ta zadružna leta precej verno sliko Ivana Cankarja iz njegove prve pisateljske dobe, polemičnega, vse ironizirajočega Cankarja, ki se še tedaj, kadar misli resno, ustraši svoje resnobe in ji brž priliva čudnega sarkazma, ki sam ne bi mogel reči o njem, odkod mu prihaja v pero, če bi morda ne priznal, da je to mladostna bolezen zgodaj dozorele in vendar še nedozorele duše; ali ni čudno, da se v istem sestavku, v katerem s polnim prepričanjem brani Oblaka pred Dermoto, skoraj s slednjo besedo hkrati posmehuje svojemu veselemu varovancu? To je slika samozavestnega Cankarja, ki s suverensko avtoritativnostjo hvali in graja, dviga do neba ali ubija, ki nima vedno najpravičnejše in najstalnejše sodbe, a jo vedno zagovarja z ognjem in brezobzirnostjo nezmotljivega sodnika. To je slika stilista Cankarja, ki piše že tedaj med srednješolskimi dovtipi in mnogimi mladostnimi neokusnostmi dopisne knjige lepo umerjene, dobro zveneče stavke in bere tovarišem, ki predavajo »Iz popotne torbe« ali »O znanostih«, nekaj čisto drugega: »Framazonska brenkanja! Kakor svojo pisavo, ki je leta 1893. na prvi strani dopisne knjige enaka tisti, s katero je pisal svojo zadnjo črtico, je ohranil Ivan Cankar mnogo teh lastnosti do konca; o podlistkarju Cankarju, o pevcu Helenine lepote in še deloma pisatelju Knjige za lahkomišelnje ljudi pa se dá reči, da je bil ves že v dijaški Zadrugi.

„Večerni koncert“ in drugo.

Priobčil dr. Jos. Regali.

Jaz sem te čakal
ob poznem mraku;
in z mano so čakali
beli cvetovi
in tam nad vrhovi
so tiho plakali
mehki glasovi
oddaljenih strun.

Sence globoke
so se razdelile,
tvoje plašne róke
so razgrnile
zaveso temno...
Kakó sva se ljubila
v poljubih vročih
v besedah polglasnih, šepetajočih...
Visoko na plavem pólji
so vztrepetávale
srébrne zvézde;
in naokoli
so pesmi zaljubljene plávale.

Odprla se je čudovita noč...
Tisto noč so zapéli
zmagoslavni zvonóvi.
Kako so vstájali
čudoviti glasovi
pod zvezdami drhtečimi;
kakó so prihájali
bliže in bliže
s koraki šumečimi...
Ana — Anica — ljubica moja —
to je najina duša, Anica!
Duša najina plava na perotih neizmernih
v teh pesmih večernih
po neskončnem nebu;
in vsa ta čudovita noč naokrog
to je poezija, to je Bog —
to je najina duša, Anica...

In luna je vstajala...
Strune so sanjale
arijo mehko
iz »Margarete«.

Med staro korespondenco sem našel zgorenjo Cankarjevo pesem — kolikor mi znano, še neobjavljeno — napisano na pismu, ki mi ga je pisal gimnazijcu in ki sem ga spravil gotovo za to, da so pesem čitali tudi znanci. Tudi Kette nam je pošiljal v Ljubljano pesmi in sonete vpogled. Cankarjevo pismo je datirano iz Pulja dne 3. septembra 1898. Cankar je živel tedaj pri svojem očetu v Pulju. Ker je pismo kolikor toliko značilno za tedanje Cankarjeve nazore in ker pripoveduje Cankar sam o svoji drami »Jakob Ruda«, ki jo je takrat pisal, priobčujem pismo v celoti. Glasi se:

»Dragi Regali! Tvoja sreča, da me je našlo Tvoje pismo ravno, ko sedim pred papirjem. Najprvo: jaz se tu jako dolgočasim. Vino je slabo in kar je deklet, so večidel nemarne, s poslikanimi obrazi in neumnimi očmi. Druzega tu ni ničesar — morje? Smrdi; — a če ga hoče kdo občudovati — odprtega in prostega, treba je, da potuje uro daleč po tem pustem istrskem kámenju. Vrnem se v Ljubljano, kadar bo mogoče; čez tri tedne nekako. Službe seveda nimam nikakoršne, — še tega bi bilo treba! A dela vkljub temu dovolj. — Moja drama se je od velike noči do zdaj popolnoma iz-

premenila; ni ostalo skoro niti sledu prejšnje vsebine in ideje. Časih mi ugaja, kar sem napravil, takoj potem pa se mi zdi ničvredno in filistejsko. Če bo ugajala Ljubljančanom, to je jako dvomljivo. Dejanja je še precej, — a zdaj vidim, da sem ravnal z dejanjem kakor s postransko stvarjo in da mi je bilo glavno neko temno, nejasno pričakovanje, ki ovlada z vso silo junaka Rudo ter ga naposled — z jako neznatnim zunanjim povodom — zavede v samomor. Jaz sem sicer prepričan — in prepričan bo vsakdo, kdor bo hotel razumeti — da je vsa stvar zelo naravna in da ni moglo biti drugače. Toda če bo kdo takó nepreviden, da zine usodepolno besedo »dekadencia« — tedaj bo vspeh k vragu in ljudem se bo zdelo, da je njihova dolžnost ne razumeti. A to vse se bo šele videlo. Nekaj mora biti delo vsekakor vredno, — kajti izbiti moram iz njega toliko denarja, da odidem pošteno na Dunaj. — Dà, dušica moja, jaz pišem zaljubljene pesmi, — o ljubici, o šumečem parku, o lepih večerih; tako človek »pada in se izgublja«. Na zadnji strani Ti zapišem jedno, da boš videl, kakšna sentimentalnost me je ovladala in da vkljub tej sentimentalnosti še ne hodim po potih Ganglovih, a tudi ne po Murnovih... Dà, Muren! Muren

sploh ne hodi po nikakoršnih potih... vrti se krog samega sebe in lovi z ustmi sapo, ki prihaja od koderkoli — od Dehmle, Pribiševskega... od Ketteja, Zupančiča... itd. Njegov talent je jako mehak, da ga je v stanu pretvoriti najmanjši zunanji vpliv... A jaz mislim, da bo pisal krasno; tolažba je, da ima duha in da ni filistejec... Tu nam je Zupančič drug človek; jaz mislim, da ne pade nikdar več dol... Od Ketteja pa ne dobim od nikoder nikakega poročila. Poizvedi po Ljubljani, kje da je in pišem mu filipiko, da se mu bodo lasje ježili. Če se ne motim, podpisal se je v zadnjem »Zvonu« s pravim imenom; to je storil prav. Jaz mislim še vedno, da je on žení in da mu ne more spodleteti, če je tudi desetkrat nasprotnik »moderne«; on ostane, kar je. — Kadar bo moja drama čisto pri koncu, napravim zopet par novellet, ki pa morajo biti resnično moje. Vederemo »Jadca« sem poslal »Narodu« za to, da sem dobil par forintov. Kaj ni bil regimenten? — A Ti, kaj počneš Ti? Kaj še zdaj govoriš o tisti noveli? Krščansk človek piše eno novelo najdalje štirinajst dni. Zakaj mi nisi poslal nič pesmij? Ali še zmirom visiš med »dekadenco« in različnimi drugimi »strujami«; meni je zdaj dovolj sama jednostavna »poezija«, brez dodatkov in komentarjev. »Dekadencia« vlačí za sabo tolik kup lahkomiselne lenobe in bedastih sanj — in še družega več, da se je njeno bistvo — ki je res »evangelij« — skoro popolnoma skrilo v teh priveskih. Kdor nič ne zna, lovi se za njo. Vzгляд: Škrjanec. Vsled tega seveda ne misli, da sem njen nasprotnik; ne pride mi na pamet; Zupančiča bi imenovali profesorji »dekadenta«, a on je v kljub temu resničen pesnik. Razjezim se časih samo nad ljudmi, ki se priklatijo v celih tropah, kjer vidijo, da bi se lahko bleščali nekaj časa v ceneni svetlobi.

Če vidiš kaj Zupančiča, pozdravi ga in naj mi kmalu piše. Ali si znan z Aškercem? — Pošlji mi kaj svojih pesmi! Odpiši kmalu — takoj!

Pozdravlja Te

Ivan Cankar.«

D o d a t e k : Ko je nastopil krog slovenske mlade literature najprej v liriki v drugi polovici devetdesetih let minulega stoletja, pojavilo se je kmalu nasprotje med »moderno« in Govekarjevím naturalizmom. Cankar in Zupančič sta bila prvaka »moderne« struje, ki ji tudi Aškerčev realizem ni bil posebno blizu, ker je njena pot šla v neoromantiko. Aškerc je v zasebnih pogovorih rad

udaril po »dekadenci« = moderni, ki je hodila svoja pota pod vplivom ruske literature in se je šolala tudi pri Nemcih in Francozih, ni pa hotela Aškerčevega epigonstva. Cankarja so nasprotniki seveda predvsem stigmatizirali za »dekadenta«, ne le radi njegovih literarnih naziranj, nego tudi radi njegovega boja zoper »filistejstvo« in simpatije do bohemstva. Kette nikakor ni bil nasprotnik moderne, nego je bil njen duševni sostvaritelj, pač pa ni odobral prostih form v pesništvu, ki jo je uvedel predvsem Zupančič. Ketteju je bila simpatična klasična oblika in le obliko je moral imeti Cankar v mislih, ko pravi, »da je Kette žení, čeprav je desetkrat nasprotnik moderne«. Murna Cankar ni prav cenil. Res so bile Murnove prve pesnitve meglene in brez trdnega ogrodja, vendar pa je imel Muren zlasti v svojih kmečkih motivih naravnost impresijonističen in čisto slovenski kolorit ter naivno priprostost občutja, ki je že sama na sebi imela poetično vrednost. Muren je bil plah, boječ, neodločen, Cankar pa temperamenten, satirično nadahnen. Morda je tudi v tem nasprotju značajev iskati vzroka antagonije med njima. Tudi Murnu ni bil Cankar posebno simpatičen. Spomnim se, da mi je Muren večkrat pravil, da ga je Kette svaril pred Cankarjem, češ naj se ne vda njegovemu vplivu, ker ga bo vničil in zapeljal v bohemstvo. Tudi, ko je Muren pripravil svoje pesmi za Schwentnerja ter jih je poslal na Dunaj Zupančiču, baje Cankar spočetka ni hotel prav priznati Murna, pozneje pa je izpremenil svoje mnenje. Kette, s katerim osebno nisem mnogo občeval, mi ni pravil svojega mnenja o Cankarju — vsaj ne spomnim se ne —, vendar pa Cankarjev temperament Ketteju, ki je bil miren, umirjen in tenkočuten, gotovo ni bil ljub.

Cankar je napram naturalistom in Aškercu branil »dekadenco«, če jo je pa njemu nasproti kdo zagovarjal, je pa zavzel nasprotno stališče. Bil je v svoji sodbi brezobziren, ni vpošteval razlogov ter je tistega, ki mu ni bil pogodu, odpravil buršikozno s »filistrom« ali prav po vrhniško s »tepcem«. Za svojega je imel krog iz stare »cukrarne«, kjer sta umrla Kette in Murn in kjer sta stanovala pozneje Golar in Peterlin in kjer smo se vsak dan shajali tudi drugi. Cankar ni stanoval nikoli v cukrarni; ko je bil v Ljubljani, je stanoval dalj časa tisti čas v Ravnikarjevi ulici v Udmatu. Pokojni jurist Škrjanec, ki ga Cankar omenja v pismu, je bil starejše generacije, nekako sovrstnik Govekarjev, ter je priobčeval pesmi tudi v »Zvonu«, mislim, pod pseudonimom »Brežnik« ali pod kakim drugim. Z nami ni imel intimnejših stikov.

Kot gimnazijec sem precej občeval s Cankarjem. Cankar je bil tedaj precej nihilističnih nazorov, cenil je Nietzsche-ja, bil je »der Geist, der stets verneint«. S spoštovanjem pa je omenjal svojega učitelja prof. Levca, ki mu je priznaval vpliv tudi v literarnem oziru. Cenil je zelo, in to tudi v poznejših letih, na Dunaju in potem, ko se je vrnil z Dunaja domu, sedanjega prošta Kalana. Znano je, da je priznaval prvenstvo med našimi prozaiki Janezu Trdini.

Ko je prišel Cankar pozneje na Dunaj ter se je vpisal na filozofijo, šlo mu je skrajno trdo. Pisal je feljtone v igralni sobici kavarne »Wien«, nasproti univerze, v zaduhlem lokalu, nasičenim s plinom, kjer so kvartali izvoščki, postreščki in dijaki. Prebil je tu ves čas — nekaj časa ni imel niti stanovanja. Ko sem prišel kot jurist na Dunaj, je bil Cankar že zaposlen po par ur na dan v uredništvu dr. Grafove »Information«. Ostal pa tu ni dolgo. Stanoval je v Ottakringu v Lindauerstraße pri družini Löfflerjevi v temnordeče poslikanem kabinetu. Navzel se je čisto dunajskega duha, rad je poantiral nemščino malo po dunajsko, živel pa je bolj zase v Ottakringu, vendar je prihajal tudi v literarno družbo Zupančičevo in drugih, v kavarno Beethoven in budjeviško pivnico na Alserstraße. Takrat je zelo čislal Maeterlincka, Multatulija in tudi Altenberga itd. Večkrat se je odpravljal z Dunaja, enkrat tudi v Gorico, pa

le ni mogel stran; držale so ga vse mogoče vezi; privadil se je dunajskemu zraku in Ottakringu. Ko se je vrnil domu, je šel za nekaj časa tudi v Sarajevo k bratu Karlu ter bil gost nadškofa Stadlerja. Leta 1907., ko je bila uveljavljena splošna in enaka volivna pravica, sem sedel neki večer v kavarni z Etbinom Kristanom v literarnem razgovoru. Kristan je dejal, da išče kandidatov izmed inteligence za socialno demokracijo. Omenil sem mu, nič posebnega misleč, Cankarja. Kristan se je misli poprijel ter mu je res pisal. Prišel sem čez nekaj tednov zopet na Dunaj. V pogovoru sem spomnil Cankarja tudi na njegovo kandidaturo, ki je Cankarja prav presenetila, kar sem takoj spoznal. Odrezal pa se je po svoji navadi nekako: Zakaj ne bi kandidiral, saj vsak »tepec« lahko. In res je kandidiral. Bil je Cankar gotovo socialist po čuvstvu, bil je opozicionalen duh, sovražil je »rodoljubarstvo« in plehke fraze, ki se sedaj širijo bolj kot so se kdaj, bil je s srcem na strani ubogih in zatiranih; saj je živel vedno med njimi in je sam okusil bedo; če je bil socialni demokrat po razumu, pa dvomim. Ljubil je resnico in lepoto, ljubil pravo, čisto, ekskluzivno Slovenstvo, sanjal o svoji Vrhniki in zvonu Sv. Trojice, nad vse pa je ljubil čisti slovenski jezik — kakor Turgenjev svojo ruščino — ter ga je bogatil samega iz sebe, iz njegove lastne moči in svoje notranje globine v Prešernovem smislu.

Iz pisem Ivana Cankarja.

Priobčil msgr. Karol Cankar.

Dunaj, 11. XI. 1896.

... Š.—u povej glede mojega nastopa pri »brucuškem večeru« to-le: Ako je zavzemal on do mene tako stališče, kakor so ga nedavno zavzeli Slovenjani, tedaj to ni noben kompliment zanj, zakaj poslednjim so se smejali vsi pametni ljudje — a la Eller, Govekar, Zupančič, Vidic itd.; škoda, da vseh ni bilo pri seji, temveč samo Eller; drugi so zvedeli vso stvar še-le pozneje, na kar smo sklenili, da nihče izmed nas ne vstopi v Slovenijo, ker nas prav nič ne mika, med tepci sedeti. Ako bi se bili vsi častiti Slovenjani vzdignili proti meni samemu, tedaj bi se prav lahko mislilo, da sem se blamiral. Toda na moji strani so bili vsi, ki res kaj znajo in razumejo, proti meni pa seveda vsi navdušeni živio-kričači, katere mori zavest, da

sami ne morejo ničesar, da so samo velike, napihnjene ničle. Kaj sem takrat pravil, sem Ti že v jednom stavku povedal, če se ne motim. Ves večer se je govorilo o »Sloveniji« s tako častjo, s takim občudovanjem, da mi je začelo silno presedati. »Ognjišče« in zopet »ognjišče«! Jaz sem prašal, kaj je prav za prav »Slovenija« doslej storila, da zasluži tako pijeteto. Nič, prav nič! Tisti naši stari pisatelji, s katerimi se bahajo, ker se sami s sabo ne morejo, se niso vzgojili v »Sloveniji«, temveč v svojem ožjem krogu, v katerem so čitali in se razgovarjali o literaturi. In kaj je v »Sloveniji« zadnja leta? Krokarija in pa zabavljanje na »te proklete farje«. Za resno politiko in za literaturo se ne briga živa duša. V dvorani »Slovenije« se tarokira in šahira, tu pa tam po-

gleda kdo kakšen časnik; bore malo jih je, ki bi razen »Naroda« še kaj čitali. In niti za tega se ne zmenj vsakdo. V kavarni, kjer je časopisov na izobilico — tam igrajo biljar in motijo s svojim hrupom še tiste, ki pridejo čitat. In to je naša inteligenca! To so bodoči — »rešitelji domovine«! »Literaren klub«, ki je pred letom mirno v Gospodu zaspal, je prenehal zato, ker je bil tako od muh, da se je njegovim članom smešno zdelo, če jih je kdo imenoval literate. Kar se je tam čitalo, se ni priobčilo nikjer in sicer zato ne, ker je vsakdo dobro vedel, da bi vstali uredniku lasje pokonci, ako bi mu poslal svoj »umotvor«... Torej take resnice sem povedal svojim navdušenim poslušalcem. Lahko si sam predstavljaš, kakšne so bile posledice. Ugovarjal mi ni nihče! Vsi v zadregi so se samo drug z drugim prepirali. Tu pa tam se je slišalo... »predrznost«, »infamnost« itd., kar seveda mene ni čisto nič ženiralo, ker drugega nisem mogel pričakovati. A najimenitnejše je to, kar se je zgodilo drugi dan. Najbolj sta mi zvečer zabavljala G. in O. Drugo jutro pa je O. naročil Ellerju, da me prosi odpuščanja, ker je bil »nasekan« in je prepričan, da sem jaz pravo govoril. Isto je dejal G.: »Kaj hočeš, bil sem ,nagravžno trd', spil sem toliko in toliko vrčkov; ti si imenitno povedal, samo malo preostro!« — Iz tega moram sklepati, da je bila večina pijana! — Torej to vse razloži Š.-u, in potem naj se prime za nos, da je »zavzemal proti meni isto stališče«, kakor junaki onega večera.

... Kaj se šepeče o moji kritiki?¹ Nazadnje morda, da Bežek ni hotel nadaljevanja natisniti? Meni bi bilo ljubo, da bi ga ne hotel, zakaj to prokletu nadaljevanje mi preseda kakor jarem; in še zdaj se ga nisem odkrižal. Danes zvečer mislim napisati za kakšnih pet strani, pa bo ta sitnost enkrat pri kraju. — Uvodno povest mislim vsekakor pisati, četudi Bežku še nisem sporočil, da sem vsprejel ponudbo. In sicer mislim napraviti štiri krajše novele, vsako za tri številke, a pod skupnim naslovom; za eno samo nimam dovolj materije. Ali imaš kakšen večji latinski slovar? Jaz sem z naslovom v silni zadregi. Nemškega bi lahko napravil, a slovensko se sliši silno grdo... »Aus der Gesellschaft Ausgewiesene«... »Verstoßene«... »Nepripoznan«... »Brezpravne«... ali kaj takega. Pomagaj mi! To so namreč ženske, katere stoje iz katerega koli vzroka »izven družbe«, katere so takorekoč brez pravic, ne da bi kaj posebnega zakrivile... iz same nesreče; ženske, — to

je najboljše — za katere se živ človek ne briga, kakor bi jih ne bilo na svetu. »Verlorene« — to ni prav, zakaj nekatere so čisto poštene, v pošteni službi itd., a so vendar — pozabljene... Morda dobiš kakšen lep latinsk, ali, če kako moreš, slovensk naslov...

Dunaj, 23. XI. 1896.

... Dela imam čez glavo. V sedmih dneh moram poslati Bežku povest za tri številke — in jaz sem se še-le zdaj-le pripravil, da začnem pisati. In v vsaki številki mora biti najmanj deset do petnajst strani. Veseli me, da mi urednik toliko zaupa. Imel je že pred jednim mesecem povest »Kalni valovi«, katera bo obsezala vseh dvanajst številok, in vendar je prosil mene, naj pišem karkoli, četudi več povestic pod skupnim naslovom. Tudi Tavčar mu je ponudil neko dramo »Iz Amerike«, katera naj bi bila na uvodnem mestu. A iz tega ne bo zdaj nič. Govekar bo pisal tudi celo leto, vselej vsaj pet do deset strani. Bežka grozno hrulimo, naj vrže iz lista Pajkovo, Kodra, Dobravca e tutti quanti. Storil bo to, če mu piše Govekar celo leto in jaz od tretje številke dalje še drugo povest pod psevdonimom. Jaz bom to storil, zakaj potreboval bom denarja, če bom hotel živeti. Tudi pesmi bom poslal drugo leto, a take, da boš celo Ti usta odpiral. Zdaj imam tri. Sicer ne rečem, da so mojsterske, toda — »nove« so.

... Zdaj pa novico, katera naj te nikar preveč ne prestraši, in katero za zdaj še ne pravi nikomur! — Drugi teden se vpišem na univerzo! in sicer v moderno filologijo. Vzel bom romanske in slovanske jezike. S tem pa izgubim štipendijo. Torej moram pisati, veliko pisati, da si kaj prislužim. Doma ne pravi ničesar; kadar bo vse v redu, pisal bom sam obširno pismo. Jaz vem, da mi daš Ti popolnoma prav. Na tehniki sem bil kakšne desetkrat — in imel sem dovolj! Ni mi bilo dolgčas, ne, ampak naravnost gabilo se mi je. Prišel sem ven čisto neumen, zdelan, slabe volje, in to že zdaj, ko vsa stvar prav za prav ni tako težka. Naj bo, kakor hoče; upam, da izgubil se ne bom; na službi mi ni ležeče, pač pa nekoliko na »časti«, ker bi mi dejali vsi častiti kritiki: »izprijen tehnik«; in to bi bil, ko bi ostal tam. Tako je torej ta reč.

... V našem klubu ni nič posebnega. Slovnjani so mu grozno gorki. Na našo žalost je odšel Eller domu na Koroško in se ne vrne najbrže pred Veliko nočjo. Škoda! To je najblažja duša na svetu. Izgleda kakor kakšen brigant, toda je nenavadno pohleven človek. Predno je odšel, smo se dali fotografirati. Da Ti vsaj nekoliko povrnem, pošljem

¹ Kritika o A. Aškercu v »Lj. Zv.«

svojo fotografijo Tebi; morda Te bodo zanimali ti obrazi, od katerih so nekateri vsekakor precej bedasti. Göstl s svojimi velikanskimi, suhimí nogami, poleg malega, bolehnega Jančarja, — filisterski Vidic (grozno priden človek, zmirom študira slovensko jezikoslovje in literaturo), — bedasti Škrjanec, patetični Majaron, zabavljivi in ponosni Govekar, pohlevni Zupančič, plemeniti Eller, ki pravi, da je realist, a je največji idealist med nami — in domišljavi Cankar, ki snuje vse mogoče velike stvari, a še zmirom ne napravi ničesar — to je klub, kateremu se je udal Bežek tako popolnoma, da je pisal Govekarju: »Zvon' je vaš, samo če hočete. Aškerc, Cankar, Kette, Zupančič in Eller naj okupirajo poezijo popolnoma, Vi in Cankar pa prozo, kolikor le moreta; za znanstvene notice in za listek naj skrbe Vidic, Göstl in Jančar...« Torej vidiš, kako visoko smo zlezli. Lahko se »gifta« »literarni klub« Slovenije.

Dunaj, 18. I. 1897.

... Moje življenje je zares interesantno, po priliki tako, kakor pariških »bohemov«, če si že kaj čul o njih. Časih je prijetno, drugikrat pa spet neznosno, da bi skočil najrajši v Donavo. Morda mi ne boš verjel, ali resnica je: jaz se učim. Včeraj n. pr. sem presedel pri francoskih knjigah do treh po polnoči. To je prijetno, posebno tista utrujenost potem. Tudi italijansko slovnico sem že vzel skoro vso. Časih pa se prigodi, da presanjam ves dan in vso noč na zofi, brez jedi in cigaret. Taki so bili n. pr. moji božični prazniki. To me zelo jezi. Namesto da bi resnično delal, samo mislim in sanjam, kako bi delal. Pa to upam, da se bo spremenilo. Še ta teden pošljem... par podlistkov; slabih seveda: samo klepetanje. In to tudi drugače ne more biti. Kadar dobim kakšno lepo snov, zdi se mi je škoda, da bi jo dal kakšnemu dnevniku, in tako jo prihranim za pozneje... Kaj delam in kaj mislim delati, tega Ti ne bom pravil, ker je že vse preneumno z mojimi večnimi »načrti«. Pustim jih pri miru in pričnem rajši kar pisati; da se ne bodo rodili kakšni »štifelni«, o tem sem prepričan. V februarju prično izhajati v »Zvonu« moje povesti »Izobčenke«. Piši mi, kakšno se Ti bo zdelo. Pozneje pride tudi več pesmij pod naslovom »Dunajski večeri«. Ljudje se bodo najbrže jezili, a zastran mene se lahko vsi na glavo postavijo; za prolog naj jim služi romanca »Sulamit«, ki pride zdaj ali pa v marcu. Podpisal sem se spet drugače... Zdaj čitam francoskega dekadenta Maeterlincka v izvirniku. To je poezija temna, skrivnostna, eterična,

vsa pijana od lepote. Zdi se mi, kakor bi bil zvečer v štefanski cerkvi, z njenim polumrakom, z velikanskimi, temnordeče poslikanimi okni, s črnimi kipi, globokimi, temnimi kapelami in krvavordečimi svetilkami, med ljudmi, ki se plazijo tiho okoli mramornih oltarjev, kakor sence...

... Sploh pa se nikar preveč ne brigaj za naše malenkostne politične spletke. To je vse grozno puhlo, brez vsacih posebnih smotrov, in vrh tega zelo nizko in malovredno. Vsi ti bleščeči programi, vse visokoteče fraze, vse to »bojevanje« in zmerjanje, — vse se rodi samo iz osebnih ozirov, iz različnih žaljenj in iz osvetoželjnosti, ali pa iz — mnogokrat nesvestnega — klečplaztva in hlapčevstva; drugikrat spet iz slavoželjnosti in lakomnosti. Zapomni si, da vsak sovraži svoje nasprotnike, svojih prijateljev pa kljub temu ne ljubi, temveč skrbi samo zase. Ne verjemi živemu človeku, zakaj vsakdo se laže, četudi se časih tega niti ne zaveda ne... »S. L.« je ves poln navdušenja, ves otročji je, — ali tu ni nič realnega, nobenega jedra. Ne bo se dolgo obdržal, ker se ne razločuje dovolj od drugih strank. Moral bi nastopiti radikalno, oholo, prevzetno; bahati bi se moral in zatrjevati, da hoče razrušiti vse naše dosedanje gnile politične razmere in napraviti nov zarod, nove misli — in te misli, te ideje bi moral razložiti in oznanjati v bobnečih frazah; tako bi si dobil kar hipoma armado privržencev. Ni treba, da bi govoril resnico ali da bi spolnil, kar je obljuboval. Tega se od politikov sploh ne zahteva... Vidiš, tak list bi vstrajal pri nas. Zmirom kaj novega, nenavadnega, pretresljivega, zakaj naši živci si žele tega, ker gnijejo in se vsmrajujejo v naši slovenski mlaki... »S. L.« pa je pohlevno nastopil in pohlevno izgine...

... Zdaj sem še vedno v stadiju »čakanja« in pisanja. Samo da se pripravim in pošljem sem in tja kakšne podlistke, sem rešen. Ali zdaj pišem najmanj pet stvari naenkrat in ne odpošljem ničesar. Tako živim od dne do dne: zdaj deset, zdaj pet, zdaj dva krajcarja, in časih po par dni nič. Zadnjič sem dobil pet forintov in danes sem suh. Kupil sem tepec knjige. Ali je prav tako...

... Pisati bi Ti imel morda še veliko, pa ne pride mi takoj na misel: to je od tega, ker nimam cigaret... Sploh pa se mene ne smeš predstavljati poleg vse mizerije, da morda izgledam, kakor kakšen cigan. Nikakor ne! Jaz imam primerno dobro obleko, lepe kravate, čiste manšete in oyratnike, cele in krasno svetle čevlje, — skratka, nič zoper akademiško čast. Samo malo bolj suh in zelen sem in večje brke imam. To je vse...

Dunaj, 1. III. 1897.

Najprvo je treba opomniti, da še živim, in da se celo grozno veselim svojega življenja. Če bi imel malo več denarja, ne menjal bi z nikomur. Temu pa je vzrok, da sem nenavadno zadovoljen s samim seboj, četudi priznavam, da sem spred in zad olepljen z najrazličnejšimi slabostmi. In ravno te slabosti so mi neusahljiv vir veselja in razigranosti... Zadnjič sem Ti enkrat opomnil, da si predstavljaš dunajsko življenje preveč idealno. Nesramna laž to od mene! Nikdar si ga ne moreš predstavljati dovolj idealnega; — samo treba je, da je človek tako ustvarjen, da vidi lepoto (mislím jo v najširšem pomenu) in življenje tam, kjer zapazi filister samo dolg nos in veliko hišo. In Ti veš, da sem jaz tako ustvarjen. Iz vsake stvarice dobim kaj zanimivega in novega. To pa me obvaruje, da ne dobim bledice od slabe volje in čemernosti... Zdaj-le n. pr. sem kosil: za tri solde črnega kruha. In verjemi, da nisem prav nič na slabšem, kakor sem bil predvčerajšnjim, ko sem večerjal za tri forinte. Sicer ne tajim, da me obide časih strašna melanholija; ali jaz se je ne braním, ker je njen rezultat navadno pesem ali pa kakšen lep načrt... Kako sem se z vso dušo zakopal v to dunajsko življenje! Tukaj je zrak ves drugačen, vse je širje in slobodnejše, in zato se razširi tudi obzorje. Opomniti pa je seveda treba, da kdor prej ni imel nobenega obzorja, se mu tudi nič razširiti ne more. Naravno!

Kakor veš, je zdaj G. »Narodov« urednik. Zadnjič sem mu poslal štiri črtice, ali ko je Bežek to zvedel, vzel jih je za »Zvon« in mi poslal po »Narodni tiskarni« 10 fl. naprej. Z njim sem se namreč sprl, ker mi je pisal, da si je predrznil nekatere moje stvari »popravlјati«. Jaz sem takoj na to zahteval, naj mi pošlje nazaj, kar sem mu poslal (1. poglavje daljše povesti), ali on neče in me celo prosi in roti, naj mu pošljem nadaljevanje. Figo! Jaz hočem, da se vse tako natisne, kakor sem napravil jaz, vse do najmanjše vejice.

»Kam plovemo?« piše velikošolec Majcen iz Gradca. Ta povest je grozansko štífel in pričá demonstrativno o ubožtvu v naši beletristiki. »Dolenc« niti posnemati in kopirati ne zna. Konkurrirati hoče z Govekarjem, pa niti Andrejčkovega Jožeta ni dosegel. Murnikova budalost ni nič boljša. Prvo poglavje je sicer imenitno, a naposled se vse razblini v gorostasno neumnost. Prvi dve štev. letošnjega »Zvona« so rešile samo pesmi in pa Foersterjev članek o dekadenci, čeprav ni — izviren. Vse to sem že čital v dunajskem odličnem časopisu »Die Zeit«. Ta list je najboljši, kar jih

doslej poznam. V politiki demokratičen, v znanosti napreden in zabaven, v veri lojalen, v literaturi skrajno modern. — Še en časopis je zelo zanimiv. To je monakovska »Jugend«. V nji se zbirajo moderni slikarji in risarji in hipermoderni pesniki. Iz nje diha pravo moderno življenje: ironija, sarkazem, zabavljanje; poleg tega mistična dekadentska poezija in bizarnost v risarijah. Podoben je »Simplicissimus«, ki pa je že preskrajen, da se skoro bliža karikaturi. Čital sem tudi s slastjo in razkošjem par modernih pesnikov: Richarda Dehmela in Maeterlincka. O tem bom pisal obširneje v »Narod«. — Ali si videl Funtkovo »Smrt« v Kn. knjižnici? Grozno! Jaz ga nalomim s cepcem v »Narodu«, tega bedaka, zastarelega formalista in jokavega pridigarja! — Murna je menda Aškerc okomplimentiral. Reci mu, da mu čestitam. Njegove pesmi, ki jih je poslal Zupančiču, mi niso ugaјale. Starokopitne so vse. Krasna je samo ena (»Golobčka dva«). Kadar ga srečaš, reci da naj mi kaj piše. Svetuj mu, naj si kupi moderne nemške pesnike (n. pr. Richard Dehmel in Detlev v. Lilien-cron); profitiral bo več kakor iz desetih Gottschallov s Kleinpaulom vred. Poetike so samo za ljudi, kakoršen je Drganec, ki je zložil »Vido«. Iz teh pesmi, ki so tako malo moderne, kakor Umkov »Abuna Soliman«, ne zveni družega, kakor profesorska metrika...

Pulj, 22. VIII. 1898.

... Zdaj čítam Spinozo; jaz si nisem še na jasnem z njim, ker sem preštudiral šele majhen del; ali vtoliko me je vendar navdušil, da ga čítam z največjim veseljem. Drugega nimam in tudi ne potrebujem ne, ker imam tako svojih opravkov dovolj. — Za gledišče sem predelal Hamleta in zdaj ga vzame tudi Gabršček v »Salonsko knjižnico«; to je zame jako dobro, čeravno bo nagrada zelo malo nad ničlo; nekaj bo kljub temu in trud ni bil velik.

Zupančič mi je pisal dolgo pismo in poslal nekaj krasnih pesmi; istotako Valenčič, s tem razločkom seveda, da so njegovi verzi še zmirom tako negotovi in začetniški, kakor nekđaj. On potrebuje še mnogo časa; zdaj se naslanja na vse mogoče talente, na katere ravno naleti; te dni ga je okupiral zopet Kette, a malo prej Zupančič...

... Ti si predstavlјaj, da spišeš lahko brez težave najlepšo novelo na svetu, in spisal jo boš. To je vse. Seveda si kaj tacega ne more predstavljati vsak tepec. Ko bi n. pr. jaz ne bil prepričan, da bo moja drama mojstersko delo, bila bi desetkrat slabša kakor bo v resnici; zakaj tisti dvom nad

Kam plovemo? je spisal hečko.

samim seboj bi me oviral pri vsaki besedi. Kadar človek preveč preišljuje, tehta in meri, napravi gotovo neumnost, — ker v tem slučaju prekorači suhi razum svoje meje; veliko boljše je, da jih prekorači svobodna fantazija. Umetnost prenese vse na svetu lažje, kakor suhoparnost in filistejsko natančnost. — Ni seveda treba, da bi bilo delo, kadar je enkrat dovršeno, v resnici mojstersko. Časih je celo čisto navaden štifel. A kar se dela z navdušenjem in samozavestjo, to ni nikdar izgubljeno in če ne koristi ljudem, koristi pa toliko bolj pisatelju samemu. Če je resničen talent, ne zaide že iz samega inštinkta nikdar več v prejšnje máline... Če se ti ne bo posrečilo, kakor bi si želel ti sam, to nikogar nič ne briga. Spoznaj svoje napake na tihem, vpričo drugih pa jih zagovarjaj in brani. Tako se človek največ uči — jaz vem to!

Pulj, koncem avgusta 1898.

... Na »Jakoba Rudo« sem se v resnici spravil in upam, da bo do takrat končan, ko odidem od tukaj. To bo vendar enkrat nekaj, na kar bom lahko z opravičenjem ponosen. Kljub vsej poeziji bo žaloigra tako dramatična, da bo celo za slovenski oder dobra. V prenesenem pomenu bo vsebina razpad tihe, starodavne, sentimentalne poezije v hrupnem modernem življenju (pomisli n. pr. na nekatere kmečke družine, — ali če hočeš, celo na našo, kako je bila pred leti, časih o praznikih — in kakoršna je zdaj). Godila se bo na velikem posestvu, — recimo Karla Kotnika, — nedaleč od malega mesta. — Glavno je, da mi je obljubil Schwentner honorar zanjo že naprej in da dobim morda štipendijo od dram. društva, če bo intendantca zadovoljna. — Svoje poezije sem naposled vendar enkrat popolnoma uredil; zdaj so take, da me svoje prve knjige nikakor ne bo sram. V tisek pa pride že te dni. — »Jadac« je že pri Govekarju; pomisli, iz te stvari se je napravila morda moja najboljša črtica... Kakor vidiš, se krepko držim svoje navade: kadar sem v sitnostih, pišem največ in najlepše...

Dunaj, 9. I. 1899.

... Mene je začelo biti strah tega vagabundiranja in napravil mu bom konec. Vsi moji visokoleteči literarni načrti se lahko ponesrečijo in potem bi stal na suhem. Ne boj se, da bi se to kdaj zgodilo. Jaz se kažem mnogo bolj lahkomiselnega kakor sem v resnici in prenesem lahko več filistejskega študiranja kakor bi si kdo mislil...

Prazniki so bili tu precej pusti. Denarja ni imel nihče nič in denar igra pri nas na Dunaju naj-

večjo ulogo. Kadar se dva srečata — prve opombe se sučejo krog denarja; obrazi so termometri za stanje financ; tako n. pr. je obraz moj in Zupančičev že precej časa jako dolg in idealen. Na sveti večer in ob starem letu sva kuhala čaj; vzela sva na puf čaja, sladkorja, sira itd. Na vso srečo sva imela potice in Zupančič se je povspel celo do šunke. Nikar si ne predstavlja, da se držimo bogve kako kislo. Nasprotno. »Glej upanje hodi pred nami...« in neprestano pričakujemo denarja od vseh mogočih strani. Ne vznemirja nas čisto nič, da ga ni od nikoder. S hinavsko hladnokrvnostjo se tolažimo, da ga zapravimo tem pozneje, kolikor pozneje pride in da je to zavlačevanje celo jako dobro in koristno. Z dolgimi koraki merimo Ring in brundamo... »nema takve lúle, nema takve búle ú cara, kakvu ima lulu, kakvu bulu Selimbeg...« Ubogi Muren je postal popolen pesimist in njegova brada je dobila krvavordečo barvo.

Da bi Ti vedel, koliko zdaj pišem! Za »Zvon« sem napravil troje novelic in pričakujem, da mi pošljejo v kakih štirinajstih dneh nekaj honorarja. O romanu, ki ga delam za »Matico«, sem Ti menda že opomnil. Ta stvar me jako veseli in pišem jo s popolno lahkoto, ker sem junak jaz sam. Do začetka tretjega dela pojde vse precej po resnici, — potem pa pride tragičen konec. Najboljši odstavki so filozofični in satirični. Pisan je brez poglavij, — kakor zbirka posameznih krajših spisov. In res bi lahko poslal vsacega posebej brez velicnih popravkov kot feljton v »Narod« ali v »Slovenca«... Bamberg mi je pred štirimi dnevi pisal, da se moje pesmi tiskajo in da izidejo tekom tega meseca, vsekakor pred februarjem...

Dunaj, 24. XI. 1899.

... Kako čudno sem živel do pred kratkem, Ti res nečem opisavati, — to so bile kakor sanje. Ali strahovite!... No, zdaj si teh časov ne želim več nazaj. Dobil sem opravilo pri nekem listu,¹ — referat o jugoslovanskih stvareh. Prečitam na dan po deset časopisov in poročam, če je kaj interesantnega. To mi vzame kako poldruugo uro na dan, a plače imam za zdaj 35 fl. na mesec. Prosil sem na univerzi za poznejšo imatrikulacijo, ker čakam od Bamberga na honorar za novele, ki si jih čital. Jaz mislim torej, da bom odslej lahko vsaj kolikor toliko brez skrbi pisal in če Bog da, tudi študiral študirati moram, drugače postanem žurnalist kakor so že žurnalisti: brez pravega znanja, površen in duševno zanemarjen. Tega pa nočem, — zakaj

¹ Grafova »Die Information«.

v takem stanju bi se tudi v svojih poetičnih delih ne dvignil nikamor višje, ali pa bi morda celo propadal. — To je torej vse, kar se je godilo z menoj na zunanje. Posameznosti bi Ti bile sitne in neprijetne, kakor so bile meni, ko sem jih živel.

Dela imam vse polno, in sicer sem se zopet z vso navdušenostjo prijel dramatike. Na tem polju moram doseči, kar sem se namenil; moram napraviti nekaj mojsterskega. Četudi napredujem ravno v dramatici presneto počasi, to nič ne de. Jaz mislim, da je ravno tukaj moj talent in moja moč. Veseli me, da Ti ugajajo moje novele. Ej, dragi, v kakšnem stanju sem jih pisal! Ni čudno, če so nekoliko fantastične. Ves zanemarjen, žalosten, jezen na ves svet, telesno tako zanič, da me je upijanila že čaša črne kave! Pa se je vendar rodil tak kerlc kot je Malhus!

Zdaj pripravljam našim filistrom še nekoliko mastnejšo jed; o Božiču bo morda pri kraju in dal Ti bom čitati, če se mi ne bo preveč mudilo. Obrcal sem vse slovensko naprednjaštvo, liberalnost, patrijotično navdušenost in globoko ljubezen do »preprostega« naroda. Naslov te komedije je »Za občni blagor«.

Ti pojdeš v semenišče? Jaz ne rečem nič; stori kakor Ti je drago. Kakšne misli imam jaz o teh stvareh, Ti je znano; če misliš Ti drugače, Ti ne bom prigovarjal. Ako pa napraviš ta korak iz materijelnih ozirrov, napravi ga! Jaz bi se rajši obesil. No, naposled boš imel lepo življenje in če se skladajo s Tvojim namenom tudi Tvoji nazori, potem Te samo blagrujem. V kratkem času si boš prižgal pipo v mirnem zavetišču, medtem ko sem jaz zase prepričan, da tega zavetišča ne bom nikoli našel. Kakor me je metalo doslej sem in tja, tako me bo metalo do konca. Stradanje je, mislim, enkrat za vselej pri kraju, ali miru ne bom imel nikoli. Bog vedi, kakšna je prihodnost; jaz se bojim, da je bil v primeri z njo ves dosedanji vihar samo lahen zefir...

Dunaj, 9. III. 1900.

... Jaz živim sedaj nekako mirno življenje, toda zadovoljen nisem čisto nič in pusto mi je bolj kakor kdaj prej. Zdaj namreč šele prav grenko čutim, kaj sem izgubil in zapravil v zadnjih par letih; vsega ne bo nikoli več nazaj. Prestal sem zadosti, a drugega nimam od tega kot nekaj bridkih izkušenj; dal pa sem za te izkušnje polovico svoje moči, ves svoj pogum in vso radost do življenja in do ljudi. Zdaj se mi ne ljubi nikamor in po cele tedne ne vidim znanega človeka, ker sem doma od jutra do večera. Pišem precej in mislim

da je dobro kar pišem. Za tiste novele, ki si jih čital, nisem dobil založnika. Bamberg mi je sicer svoj čas precej trdno obljubil, da jih vzame, poslal mi je celo 30 fl. naprej, toda naposled se je skujal. Nekdo jih je imel v roki, te novele, kar se je poznalo na nekaterih korekturah. Jaz mislim, da jih je pregledal in Bambergu ocenil moj prijatelj Funtek, urednik Laibacherice. Dve pošljem »Zvonu«, eno pa ne vem kam. Tudi »Životu« sem poslal te dni dvoje kratkih črtic. Daljše število črtic in kratkih essayev pripravljam za »Matico« in jih odpošljem morda že okoli Velike noči. Tako, vidiš, je moje delo. Sploh pa se zaradi literature ne razgrevam več tako kakor svoje dni. Prej sem se zmirom jezil nad lumpi in bedaki, ali zdaj sem uvidel, da ne more biti drugače kakor je in da je nespametno riniti z glavo skozi zid. Nič se mi ni zdelo nenavadnega, ko sem zvedel, da je n. pr. G. jako podel človek in da stoji globoko pod ceno, na katero sem ga že prej taksiral. Istotako me ni nič zbolelo prepričanje, da je Aškerc eden izmed najnevednejših med nevednimi in da nima več nobenega smisla za poezijo, medtem ko ga za druge stvari, v katere se meša, tudi prej ni imel. Celotisto majhno razočaranje, ki sem ga doživel z Zupančičem, me ni preveč pretreslo. Upijanila ga je prva slava in zdaj se je pričel tam zanemarjati, kjer bi moral skrbeti zase, a tam, kjer tega ni treba, se spopolnjuje. Spopolnjuje se namreč v samozavesti, a nazaduje v svojih delih in v svojem resničnem izobraževanju. To so same žalostne stvari in še več jih je.

... Kakor že veš, se pečam zdaj tudi s politiko in lahko si misliš, da to ravno ne povzdiguje moje dobre volje. Ako praviš, da nisem ustvarjen za politika, se motiš. Zdaj moram pisati brez ognja in brez prepričanja in to je res težko. Kaj se hoče? ...

... Kakor sem Ti že povedal, nimam zdaj prav nobenega veselja, do nobene stvari. Živim samo zato, ker ravno živim in ker imam premalo energije. Časih sem mislil, da bom komu kaj koristil s svojimi deli, a zdaj sem uverjen, da mi ni mogoče nikomur nič koristiti. Pišem večidel samo zato, ker imam sam najlepše veselje, če spravim svoje slučajne misli v lepo formo, — časih se tudi razgrevam in pišem, da se znesem nad kako budalostjo. Tudi zaradi denarja moram pisati in — čudno! — kar pišem za denar, je navadno najboljše, ker sem prisiljen, svoje misli hitro in energično koncentrirati ter jih pregnantno izraziti; ako se mi ne mudi, stvar preveč razblinim in zaidem bogvekam.

Povem Ti, dragi moj, da si zelo želim izkopati se iz tega dolgočasnega, duhomornega stanja. Zdaj se ne zanimam za čisto nobeno reč in to ni prijetno. Ako bo to trajalo predolgo, mi ne bo ostalo drugega, kot da sam storim konec svojemu življenju. Tudi sitnosti, tiste umazane sitnosti in vsakdanje skrbi me ne puste pri miru; in jaz sem jih neizmerno sit. Iz dolgov se ne morem izkopati in če se na glavo postavim, a položaj, v katerem sem zdaj, je jako labilen. Skušal bom, da dobim kje kaj stalnega, a bogve, če se mi bo to posrečilo. Študiral nisem doslej nič, kar menda veš, a prihodnji semester se vpišem, da nastopim čez tri leta vsaj lahko kako suplenturo, če vse vezi odtrgajo.

... Čital sem, da bodo igrali dne 16. t. m. mojega »Rudo«. Jaz sem radoveden, kaj bodo napravili iz njega; mnogo ne bodo mogli, ker je delo preveč nezrelo. Kar je na vsem, to je gladki dialog. Pojdi takrat v gledališče in poročaj mi po resnici. Iz časopisov se ne izve ničesar, a jaz bi vedel rad natanko, kakšna bo premijera.

... Še nekaj: G. mi je poslal Aškerčeve nove pesmi ter me prosil, da naj napišem študijo za »Zvon«. Prikrito sicer, toda dovolj jasno mi je ob tem položil na srce, da naj zamolčim, kar imam povedati neugodnega. Človek bi pljunil. Jaz sem mu takoj odgovoril, da ne maram slepariti, kot sleparijo tam doli vsi vprek. Tisti članek v »Slovincu« o kadilu in kadilnicah je bil prav dober; istotako tudi oni o gledališču in »Rokovnjačih«. Kar producira G. v samohvali, to je že preneumno. — Ali čitaš »Zvon«? Vzemí jih satan, ali človeka mora obiti sveta jeza. To je zrcalo slovenske literature? To je njen višek? Aškerc, najslabši slovenski kritik in sploh najslabši kritik na svetu, — redakter leposlovnega lista! On bo spravil »Zvon« popolnoma v konkurs. — »Života« sem se razveselil, ali veselje se je zdatno ohladilo, ko sem zvedel, da bo »Život« tudi glasilo ljubljanskega »društva umetnikov« (poleg drugih krojačev in kuharic je menda tudi Kunc član tega društva), ki nima z umetnostjo in drugimi takimi stvarmi prav nobenega opravka. Ali si bral n. pr., kako je bil sestavljen jury za Prešernov spomenik? V njem so sedeli korifeje ljubljanske nevednosti: G., A., Š. itd. Niti jednega umetnika, ne jednega kiparja ali vsaj zidarja. Zato sem prepričan, da tisti spomenik, ki je bil odobren, nikakor ni najboljši; če se motim, tedaj bi bil to res zelo izvanreden slučaj. — —

Morda se Ti je zdelo čudno, da zdaj že toliko časa nisi čital nikjer nič mojega. No, jaz nimam več nobenega veselja, da bi gledal svoje ime v

kakem slovenskem listu, ker vem, da izide vse, kar pošljem, po ljubljanskem načinu obrito in počesano. Tako se n. pr. bojim, da si Aškerc ne bo upal pustiti pasirati nespremenjene tiste novele, nad katero si se zgražal tudi Ti. Ali tam nisem povedal nič novega. Zapisal sem samo tisto, o čemur sem bil že davno trdno prepričan. Vsejedno sem se namenil, da pričnem zopet pisati za »Narod«, čeravno mi je zavest neprijetna, da pojde moj papir skozi... roke. Tudi »dramatičnemu društvu«, ki me je že poprašalo, če imam kaj, bom izročil veseloigro, ki je na videz nedolžna, v resnici pa ima anarhistično tendenco. Po stranskih potih jo bom skušal spraviti v kako založbo; tudi tiste novele bi bil prodal na tak način, ali jaz, tepč, nisem hodil po stranskih potih... Ob tej priliki Ti povem, da me obhajajo časih presneto kisle misli; prašam se namreč, zakaj nisem oportunist in ali bi ne bilo to boljše zame in za druge. Vsekakor bi bilo boljše. Treba bi bilo samo malo hinavstva na zunaj, samo malo forme, nazorov bi ne bilo treba prav nič spremeniti. Kaj morda misliš, da vsi naši literatje, umetniki in politiki ne vedo natanko drug o drugem, da so sleparji in bedaki? Prav dobro vedo. Ali povedati se tega ne sme; v s t r a n k i mora biti človek, v t o l p i, potem se mu vse prizanese; če stopi korak po svoji prosto izvoljeni cesti, je izgubljen. Meni se zdi, da stopim sčasoma tudi jaz v tolpo, — zaradi forme, zaradi karijere, ne iz srčnega nagnenja. Iz srčnega nagnenja nikoli. Zupančič n. pr. je bil v Ljubljani mesec in prišel je na Dunaj že pol zaprašen. Ali ni to žalostno? In on sam tega niti ne ve. No, njegov talent je tako velik, da se ne more pogubiti. Škoduje mu samo to življenje, ki ga živi zdaj — slabše življenje od mojega — škoduje mu tista skrita samozavest, ki je mnogo bolj pogubna od očitne, in škoduje mu najbolj to, da je ostal popolnoma naviven, kakor je bil že od nekdaj. Jaz mislim, da vse to nič ne pomeni in da ima samo ošpice... Naposled, naj bo kakoršen hoče; vse sedanje slovensko literatstvo mu ne seže niti do popka.

Čital sem Murnovè pesmi, pa mi ne ugajajo posebno; hoče jih menda izdati. Nekatero so pač lepe, toda on piše zdaj z nekako naivnostjo in jednostavnostjo, ki se mi ne zdi naravna, temveč ponarejena in afektirana.

... Morda sem napisal v tem dolgem pismu kaj nepotrebne, ali kar leži, naj ostane. Misli si, da sem Ti pisal pismo, ne razprave, zato razumi vse, kakor vidiš in ne polemiziraj z menoj. Kar sem Ti povedal o svojih nazorih, je bilo premalo in preveč. Moral bi se ali samo dotakniti stvari,

ali pa jo na dolgo razložiti in utemeljiti. No, zdaj se mi ne ljubi in vrhutega upam, da boš moje besede spravil, ne da bi jih tehtal. Ne misli si tudi nič slabega o meni, kajti zagotovim Te, da še nikoli nisem bil tako pošten kakor zdaj. In to me tolaži

Dunaj, koncem marca 1900.

... Lahko si misliš, da pri tako slabi zunanji poziciji ne morem pričeti na svojo roko boja z ljubljansko kliko. Vedelo bi se takoj, da sem Te informiral jaz, in vse maščevanje teh ljudi bi palo name. Ne misli, da se jih bojim; toda postal sem previden. Ti boš gledal, kakšne stvari sem napisal in pišem za »Matico«. Udarci bodo padali, tako fino in oprezno, da me ne bodo mogli prijati nikjer in bodo celo prisiljeni hvaliti. To bodo prav kratke črtice — večidel nič drugega kot estetični eseji in laskam si, da bodo nekaj vredni. Zdaj jih je napisanih pet, vseh skupaj bo kakih dvajset in poslal jih bom Levcu najbrž maja meseca. V tem času pa sem zasnoval in zarisal dolgo, jako dolgo »povest«, ki ne bo nič drugega, kot pohajkovanje dostojnega, poštenega, naivnega in za domovino navdušenega človeka po vseh smradljivih brlogih in beznicah naših lepih slovenskih pokrajin. Pisal bom to res po priliki v tistem slogu in na podoben način kot pravljico o kralju Malhusu...

... Prihodnjo sezono ljubljanskega odra bom vznemiril s komedijo, ki sem se je zopet lotil; to stvar delam z veliko skrbjo in pazljivostjo; tehnika mora biti železna, tako da kljub vsemu »treznemu preišljevanju« ne bodo mogli najti ničesar »obžalovanja vrednega« na nji. — Ti se čудиš, da G. ne priobči še nobene ocene o »Rudi«. Jaz pa se ne čudim. Ali sem Ti že povedal, kako je bilo s kritiko o »Vinjetah«? G. mi je pisal takrat par laskavih pisem ter mi povedal, da bo pisal kritiko Zupančič. Toda G. ni naročil Zupančiču ničesar, pač pa L.-u, o katerem je vedel, da me ne more videti, odkar sem ga v neki dunajski kavarni osebno razžalil, ker sem mu razkril, da je tepec. Ali L. vendar ni mogel zatisniti obeh oči in zato me je v svoji prvotni oceni tu pa tam hvalil. Pri-neso jo G.-u. G. ga praša ogorčen nad hvalo: »Ali res hočeš, da to natisnem? Če hočeš na vsak način, — no dobro!« L.-u ni ostalo drugega, kot da je vtaknil oceno zopet v žep, šel domov, črtal vsa ugodna mesta ter jih nadomestil z »uničevanjem«. Nato jo je G. seveda sprejel ter objavil. Meni pa je pisal: »Nisem mogel drugače, — moral sem to kritiko natisniti. Zupančič odlašaja predolgo. Ljudje se jeze nad mano, češ, da iz zavisti ne priobčim nobene ocene...« Tako je bilo. Nekaj

krivde ima res tudi Zupančič, ker ni pisal ničesar; ali njega opravičuje lenoba. —

Sporočil si mi, kako dvoumno in zavistno se je izjavil Aškerc o moji igri. Objednem s Tvojim pismom sem prejel tudi od njega list, v katerem mi iskreno čestita na tem »lepem vspehu«; ali tudi iz njegovih laskavih besed se vidi nekaj umazanega... No, jaz bom tem ljudem že pokazal! Sterilni so in impotentni, zato je moje delo z njimi lahko. Jaz imam še zmirom toliko moči, da napišem in bom tudi napisal vsako leto toliko, kot niso v stanu napisati oni vsi skupaj v petih letih. In s tem jih bom najbolj in najprej umoril. Glavno pa je, da ostanem na Dunaju, v samoti. Tam doli v večnih prepirih in v teh majhnih jezicah bi tudi jaz postal len in malenkosten...

Da, vidiš: boj s klerikalizmom je lahak, jednostaven in zanj ni potrebno posebnih talentov, ne posebnega poguma: vsak paglavec je lahko liberalen veljak, občinski svetnik in nositelj svobodne misli; tudi analfabetu je na razpolago gnojnice dovolj, da jo razlije nad najbližjim kaplanom. Ali neizprosen in težak bo boj s tem zlaganim, nazadnjaškim, hinavskim liberalizmom, ki nima niti toliko iskrenosti, da bi nastopil za svoje ideje — kolikor jih ima —, temveč laže svojim nasprotnikom, laže svojim pristašem, laže sebi v svoj lastni nos, laže na desno in levo, dokler se mu ne bo naposled za zmirom zaletelo. Je med njimi nekaj poštenih ljudi; ali ti prisezajo v svoji slepoti na program, ki je že zdavno izpolnjen v vseh svojih točkah, tvorijo stranko, ki nima več nobene cilja, ki se bori samo še s sencami. Svobodomiselnih stranke, ki bi slonela na resničnih potrebah naroda, na Slovenskem ni. Zato je danes zastoj ves boj s klerikalizmom; liberalna stranka je sojena in obsojena; taka, kakoršna je, bo izginila jutri ali pojutrišnjem. Da bi izginila čim preje! Nevarna je pravi slobodi bolj kot armada kaplanov-agitatorjev. Meni se gabi vselej, kadar govori »Narod« o svobodi. V tej stranki, katere jedini program obstoji v razkrinkavanju farovških kuharic, je izključena vsa svoboda, vsaka individualnost, pač pa grasira v nji surova nevednost po prosti volji. Ta stranka je zapravila polovico narodovega duševnega kapitala; ona je potisnila duševni nivô naše inteligence pod ničlo; živi se od zlagano-idealnih fraz in podlih dejanj, a njeno čislo je temà, kakor bi rekel Levstik. Dovolj!...

V »Narodnem domu« je zbrana ljubljanska inteligenca, zbrani so stebri naše literature, umetnosti in družih tacihi stvari. Zabava je jako animirana (tudi »Narodovo« poročilo se izraža tako);

svinjájo namreč vsi vprek; na tapet prihajajo naj-mastnejše anekdote in človek si predstavlja, da je zašel v prijetno družbo poldivjih betjarov iz sred-njeogerske puste. Po ca. deseti čaši se odkašlja prof. F. (on ve »najdebelejše«, — v tem oziru pride takoj za R.-jem) in opomni družbo, da je ta večer pravzaprav poučno predavanje. Vzame iz suknje manuskript in čita ne vem kakšen idealno-estetični šmarn. Obrazi so kisli; zabava je pri kraju. Gospod profesor završi naposled na vse-občo zadovoljnost ter izpregovori krilate besede: »Preidimo zopet k stvari!« ... In svinjánje se na-daljuje ... To je opisano natanko po resnici ... to je atmosfera, v kateri žive narodni vodniki in učitelji a la G., A. itd. In to je cvet liberalizma kranjskega; — lahko si je potem predstavljati, kako je šele po deželi, po manjših mestih. Za širšo politiko, za kaj velikega in resnega ni nobenega smisla več; vse je poginilo v jedino zveličavni gonji na grešne kaplane. Ali to se bo strašno maščevalo, ko bodo bežali ti liberalni pismarji in farizeji osramočeni iz templja. Ta od naroda pro-kleta stranka ne bo imela ne spomenika ne čast-nega nadpisa. Če drugi ne bo skrbel za to in ne-koliko prej za njeno smrt, bom storil to prvi jaz. Ne bo jih pokopal klerikalizem, pokopala jih bo baš svobodna misel, ob katero zdaj hinavci tako bobnajo.

Zadnjič si dejal, da nisem prišel po študijah do svojih sedanjih nazorov. Dasi sem čital precej, gotovo toliko kot devetindevetdeset naših poli-tikov skupaj — vendar moram iskreno priznati, da se nisem iz knjig ničesar navadil. Jaz imam odprte oči, dovolj pameti in sodbe in dober spo-min. Naši programi in ideali so vzeti iz knjig; in odkoder so prišli, tja se bodo vrnili, namreč v prah in pajčevine. Jaz pa pišem iz življenja in kar bom zidal v politiki, bom zidal na življenje in na de-janske razmere. Knjig je bilo čez iz čez dovolj; zdaj je treba misliti in delati ... Še par let, pa se bomo videli v javnosti; Ti poznaš moje pero in veš da znam navdušiti in če hočem tudi hipnotizirati. Jaz bom delal dotlej na to, da postane moje ime jako znano, in drugič, da si osiguram obstanek. Potem pa — hej, moji vranci! — —

Dunaj, 6. X. 1900.

... Ljubljanska literatura je jezna name, kar me zelo veseli. Ne morejo mi nič, ker vedo, da se jih ne bojim. Želim si že tistih časov, ko mi bo mogoče izdajati svojo revijo. Ni ga lista na vsem Slovenskem, da bi mogel človek tako govoriti v njem, kakor misli.

Moja komedija se bo igrala še v tej sezoni, brez črtanja in brez sprememb. Kaj tako rezkega in resničnega nisem napisal še nikoli. Vso gnilo ljubljansko družbo z njenimi gnilimi nazori sem spravil na oder. Zdaj sem že popolnoma ostavil stezo tiste umetnosti, ki ima samo nalogo zabavati filistre, da ne zaspe v svoji masti. —

Ta igra, ki sem zdaj še mnogo bolj zadovoljen z njo, nego sem bil takrat, ko sem jo dovršil, me je tako vzburkala, da sem bil precej utrujen po dovršenem delu. Zato pišem zdaj samo kratke črtice. O Veliki noči izdam, če bo šlo, novo zbirko. Boljša bo gotovo kot so »Vinjete«; vsaj resnejša bo. — Ali zdaj imam že zopet v mislih novo večje delo, ki pa bo tako, da se moram z vso resnobo pripravljati nanj. Če bo izdelatev pol tako krasna, kot je ideja, tedaj bo ta tragedija vredna vsega, kar sem napisal doslej. Lotim se dela okoli Božiča, prej ne.

Na Dunaju so zdaj prelepi dnevi. Sprehajam se po okolici. Stanujem daleč v predmestju, rabim torej komaj pol ure, da pridem do polja in gozda. Z ljudmi občujem prav malo. Že tri mesece nisem imel prilike, da bi spregovoril slovensko besedo. Ali nemščine sem se privadil tako, da jo govorim in pišem kakor slovenščino. Tudi Dunaj se mi je zelo prikupil; zdi se mi, da ga za stalno ne ostavim nikoli več. Na počitnice pridem časih dol, da vidim domače obraze ter slišim domačo govorico. In kaj naj bi sploh počel v Ljubljani?

Dunaj, 19. III. 1901.

... Moj položaj je kakor je bil. To žurna-listiško rokodelstvo je nekaj grdega; čedalje bolj me duši in iščem poti, da bi se rešil brez posebne škode. Da, ko bi imel svoj list, ko bi mogel pisati po svoje! Ali zdaj še ne gre; grozno me je strah, da bi se ne zakopal zopet v staro mizerijo; zato zdaj še ne morem in nočem začeti ničesar. In tudi drugih vzrokov je. Toliko me je življenje že izučilo, da sem postal nekoliko bolj oprezen in previden.

Ali si že bral mojo komedijo? Nekdo mi je pravil, da sem hotel v nji karikirati Tavčarja in druge znane ljudi. To ni res. Izmišljal si oseb pač nisem in je mogoče, da je ta ali ona v nekaterih potezah sorodna kakemu znanemu človeku — toda naravnost nisem hotel smešiti nikogar; Tavčarja še posebno ne, že zato ne, ker se mi gabi tisto ostudno rogoviljenje proti njemu, ki je dan-danes v navadi. Osmešiti sem hotel naše javno življenje, in lahko si misliš, da bi satiri škodovalo, če bi se bil spravil na osebno malenkostno pso-vanje ljudi, ki so danes slučajno nositelji teh ža-

lostnih razmer. Včeraj so bili drugi in jutri bodo zopet drugi; osebe se menjajo, stvar ostane.

Schwentner izda jeseni novo zbirko svojih novel, ki niso bile doslej še nikjer natisnjene. Knjiga je že skoro vsa v založnikovih rokah in je že tudi skoro vsa plačana. Poleti pa se mislim spraviti na veliko delo; že zdaj uganjam potrebne študije; učim se namreč zgodovino slovenskih dežel. Jezi me to, da ni nobenega dobrega in popolnega dela o teh rečeh. Dimitzova zgodovina Kranjske je strašno filisterska in brez vsake vrednosti. Vsi ti zgodovinarji pišejo namreč zgodovino mrtve zemlje, dežele, ne naroda, ki je živel na tej grudi. Spoznaš lahko natanko, čegava »last« je bila ta zemlja od nekdanj pa do danes, a kaj je počelo, kaj je delalo in mislilo ljudstvo, ki je živelo na nji, tega ne bereš nikjer.

Pisati mislim veliko žaloigro slovenskega kmečkega ljudstva, — v obliki drame izza časa kmečkih puntov. So pisali že mnogi o tej stvari, a to je zame samo en povod več, da pišem tudi jaz.

Ali se Ti ne zdi, da so se vsi tisti naši veliki pisatelji, ki so pisali o kmetu, prav za prav norčevali iz njega? Jurčič n. pr. je bil zagrizen buržoazijec; v vseh svojih boljših delih je kmeta karikiriral, napravil iz njega nekako »lustige Person«; kmet mu je bil nekaj smešnega, originalnega. Drugi so delali in delajo istotako. Tisti, ki so pisali o kmečkih puntih, so pa zašli v drug ekstrem. Napravili so iz kmeta »svobodnjaka«, revolucionarja, francoskega konventista, medtem ko ni bil kmet nikoli revolucionar, tudi takrat ne, ko je požigal gradove... Medvedovi kmetje (v »Za pravdo in srce«) govore deloma celo v verzih! Šenoini kmetje so romantični, revolucionarni sanjači; graščaki krvoločni ljudje, ki jim ni na skrbi družega, kot pretepavanje in trpinčenje kmetov... No kam sem zašel! Ta snov me je torej zelo navdušila in napraviti hočem nekaj resnega. Glavno dejanje sem bil že načrtal in pisati pričnem takole v avgustu ali pa še prej.

Dunaj, 17. V. 1901.

... Kako se mi godi? Nič boljše, — težko življenje je! Nekaj časa se je bilo nekoliko zvedrilo, a zdaj gre spet v starih sitnostih po stari poti. Kaj hočem govoriti z vami drugimi? Ali naj se hvalim, ko bi moral lagati? Ali pa naj tožim, ko imate itak vsaki svoje breme? — Ne zapravljam nič, ali zadolžen sem kljub temu na vseh koncih. Seveda mora biti zmirom boljše, toda stvar gre počasi. Zdaj mislim ostati na Dunaju vsaj še štiri leta — in dotlej ne bo mizerije konec. Toda odkar sem

postal nekoliko resigniran, živim v resnici mirneje in tudi mi ni treba iskati krajcarjev po cestah. Bo že vse dobro! Boli me samo, da ne morem nikomur nič poslati.

Očitati si zdaj tudi ne morem veliko, ker delam celo več kakor bi smel. Za Božič izide pri Schwentnerju nov zvezek: »Knjiga za lahkomiselne ljudi«. Dve tretjini rokopisa ima založnik že v roki, zadnjo tretjino napišem v juliju in avgustu. A jutri pričnem z daljšo stvarjo za »Matico«. Napraviti sem mislil kratko, krepko novelo, a zdaj napišem dolgo povest. Raztegnil nisem vsebine prav nič nenaravno, toda jaz nisem prijatelj dolgoveznih romanov; najrajši povem svojo reč na kratko. Ali zdaj rabim denarja — in tako je stvar drugačna. — Vse kar pišem zadnje čase, je tendencijozno; v dramih ali v noveli povem tisto, kar mi je ravno najbolj pri srcu in kar bi v članku ali v eseju ne mogel tako jasno in tako odkrito povedati. Pripovedovanje kake ljubezenske zgodbe brez namena in pomena ni drugega kot navaden babji trač; — posebno novele, kot jih pišejo pri nas; ki nimajo niti najmanjše etične podlage. Vsa naša slovenska dandanašnja literatura — izvzemši par mladih ljudi — je, oprosti mi, za en drek. Ali boljša ne more biti. Takó duševno nizke in prazne buržoazije ni nikjer, kot je naša slovenska; in vsa naša literatura je te buržoazije cvet in sad. Od gnoja ne moreš zahtevati drugega kot smrad. Tu bo treba silne spremembe in silnega dela. Tudi jaz mislim pomagati pri tem delu, ali zdaj sem še pre slab in premalo samostojen.

Družbe nimam zdaj tukaj prav nobene in je tudi ne pogrešam. Le s svojimi starimi prijatelji se snidem vsake kvatre. Opravljam tisto malo častno in neprijetno delo, da si služim kruh, ob prostem času — ki ga je precej — pa si pridobivam zaslug za našo literaturo in študiram, doma ali v knjižnici.

Vsakihih štirinajst dni grem v gledališče. Zadnjič sem videl »Ueberbrettl« — neko vrsto »Varieté-gledališča«: pojo »moderne« pesmi, deklamirajo, igrajo pantomime itd. To je nekaj blaziranega, za duševno dekadentne ljudi, ki mislijo, da so rafinirani, pa so le duševno in telesno odživelci in perverzni. Stvar je navsezadnje nedolžna, meni se je zdela celo dolgočasna. Nekatere pesmi so bile res lepe in so zategadelj najmanj ugajale. Edino, kar bi imelo res nekaj vrednosti in v čemur leži morda kal čisto novega, aristofanskega gledališča (petje in predavanje socialno- in politično-satiričnih pesmi) — je censura prepovedala! — Reč je prišla iz Berolina, in opičji Dunajčanje hite

seveda ustvariti nekaj podobnega; tudi neizogibni Herm. Bahr je zraven.

... O Murnu sem že čul; grozno ga je škoda. Tudi impertinentno notico v »Narodu« sem bral. V taki vasi kot je Ljubljana bi se dalo človeku pomagati, ne da bi se ga javno proglasilo beračem! In tudi to je nazadnje prav: poznejši kronisti se bodo čudili, kako so Ketteji in Murni stradali, medtem ko so sedeli za polno mizo! —

Dunaj, 18. V. 1903.

... Vseeno je, kaj jaz mislim o tem cilju; če si Ti resnično srečen, tedaj jaz nimam pravice in tudi vzroka ne, da bi Te obžaloval. Ali Ti pa imaš to pravico proti meni, zakaj jaz svojega cilja nisem dosegel. Niti toliko še nisem dosegel na tej težavni poti, ki sem jo bil nastopil, da bi ljudje verovali v poštenost mojih namenov. Kar jim dam — in vsaki teh darov bi moral biti korak proti cilju — omažejo z blatom in potem očitajo blato meni. J. Ti je menda pisal o moji predzadnji knjigi »Obzori«. Povej mi precej, če hočeš, in pošljem Ti jo; obsega nekaj starejših novel in par novih. J. Ti najbrž ni pisal svojih misli, temveč citiral notico iz »Slovenca«. In v tej notici je bilo zapisano, da se valjam po blatu, da so mi najljubše prostitutke itd. Kaj si boš pač mislil, če Ti povem, da v tej knjigi ni opisana niti ena prostitutka, da je vsa knjiga od prve do zadnje besede kakor studenec čista! Istotako je z romanom »Na klancu«, ki je izšel pravkar v »Matici« in z romanom »Hiša Marije Pomočnice«, ki izide pri Schwentnerju... Družba tam doli je moralčno vseskoz propadla. Piši naravnost iz srca, pa jih razžališ; daj gobavcu karkoli, okuženo bo! Zato sem tako daleč od svojega cilja.

Veseli me, da prideš na Slovensko; napravil boš veliko veselje očetu in sestram in to je prav. Še večje zadoščenje bi jim morda napravil, če bi maševal prvokrat na Vrhniki. Kjer Ti ni treba grešiti proti sebi, se lahko oziraš na čustva. — Letos pridem na Slovensko in sicer najbrž za zmirom.

Ti ostaneš doli gotovo vse počitnice in tako se vidiva sredi julija. Jaz mislim, da si bova imela povedati veliko.

Nimam Ti kaj posebnega pripovedovati o svojem življenju. Na zunaj ni ne zelo veselo in ne zelo žalostno; teče pusto, kakor reka v barju in vidim, da sem se postaral. Misli na samomor mi prihajajo zmirom bolj poredko; ali ne zategadelj, da bi bilo življenje lepše, samo mirnejše je. Tako se človek privadi razočaranjem, kakor se je Ribničan peklu privadil in moja sodba o svetu je zdaj čisto flegmatičen »fej!«

Vendar pa upam — in že to upanje samo je morda dobro znamenje — da oživim, kadar pridem dol. In če me oživi tudi samo jeza nad našimi kanaljami, vseeno! Moram se malo pretegniti, drugače zadremujem! Ko bi bral slovenske liste, bi videl, da ne polemiziram nič več, že dve leti ne. Hvale in graje sem se tako navadil kakor vsakdanjega črnca po kosilu. Ta mir pa je morda tudi plod tiste izobrazbe, ki sem si jo pribavil sam po svoji volji in v svoji smeri.

Še eno. Ljudje govore in mnogi verjamejo, da živim »razuzdano«. Jaz mislim, da mi boš verjel na besedo, če Ti porečem, da nisem napravil nikoli nobenega človeka nesrečnega — kar je zame glavno! — in da nisem stopil nikoli tako globoko, da bi me bilo samega sebe sram. Toliko, upam, da je dovolj.

Delam mnogo; če se ne motim, je izšlo doslej vsega skupaj devet mojih knjig, brez »Tujcev« v lanjski »Matici«. In tudi novih osnov imam veliko. Kakor sem Ti že povedal, sem bil dal Schwentnerju roman »Hiša Marije Pomočnice«, ki izide v kratkem, in zdaj pišem nov roman in snujem dramo. Resnično srečen sem popoldne, kadar pišem in zvečer, ko snujem načrte. Ves ostali dan je nepotreben. Pisati pa ne morem dalj, nego kvečjemu poldruugo uro na dan, ker se hitro utrudim, posebno telesno. Upam, da se popravim, kadar pridem dol. Kadar boš bral roman »Na klancu«, ki je že izšel, se boš spomnil na mater; tudi jaz sem veliko mislil nanjo, ko sem pisal. —

Za spomin!

F. S. Finžgar.

Ivan, ko sem prebral prve tvoje stvari, sem se čudil; ko ti nisem še spoznal ne lica in ne duše, sem te zagovarjal; ko sva se razgovorila prvič in ko sem vsaj deloma prodril do globin tvoje duše — kdo mu je prišel do dna? — sem te iskreno zaljublil. Ko te pa danes ni več, to se pravi, ko ni več med nami tvojega vihravega pa tako nabogljenega telesa — pač pa je ostal ves tvoj ogromni duh — mi je bridko žal, da sem te tedaj, ko si še bil, premalo ljubil.

Tiho, po prstih sem stopil v sobo deželne bolnice, kjer je ležal zadnje dni pred smrtjo. Ob koncu postelje sem obstal. Zazrl sem se v njegovo lice. Tako resnobno, tako strogo je bilo, kot ga nisem videl nikoli. Oči zaklopljene, celo trepavnice so se mi zdele tako svinčeno težke, da ga nisem upal nagovoriti in ga predramiti. Komaj sem spoznal, da rahlo diha. Dolgo sem stal ob postelji ves pogreznjen v ta izraz. Zdelo se mi je, da čutim, kako se za tem čelom snujejo misli, kako grebejo po človeških srcih, kako pretehtavajo razdaljo od sedanjosti daleč nekam v bodočnost. Vse njegovo revno, izmučeno telo, vsa ta uboga okolica v njegovi bolniški sobi mi ni mogla skaliti vtiska, da stojim ob postelji moža-vidca, duševnega velikana. Nisem imel poguma, da bi bil stopil do njega in ga prijateljsko prijel za njegovo vsehlo desnico, ki je kot mrtva, brezkrvna ležala na odeji. Nisem upal — in iz sobe nisem mogel. Tako je bilo tiho, da je žepna ura glasno motila s tiktakanjem nemi molk krog njega.

Hipoma glasno vzdihne. Počasi privzdigne trepavnico levega očesa, motno se upre zenica vame in tedaj naenkrat odpre obe očesi na široko, po vsem licu se razlije tisti edino njemu pristni, skoro razposajeni smeh, s katerim je pozdravljal prijatelje, če je bil dobre volje. Veselo je bušilo iz njega, kot bi ga bil naletel ob čaju: »Glej ga, ali si ti?«

»Ali počivaš, Ivan,« sem rekel polglasno in sedel k postelji.

»Menda,« je odgovoril. Spet je izginila vsa veselost z lica in ga obdala čudovita resnoba. Nemo me je gledal, vprašujoče. Ničesar nisem vedel, kaj bi mu bil povedal ta trenotek. Toda njegovo vprašujoče oko me je opozorilo: »Ali si prišel kot sva se menila.«

Domislil sem se pogovora, ko sva modrovala o smrti. Rekel mi je: »Jaz se ne bojim smrti. Vedi,

da bo lažji moj popravek z Bogom tedaj, kot mnogo drugim — morda tudi lažji kot tebi.« Ob tem spominu mi je prišlo samo po sebi na ustnice, da sem šepetaje vprašal to vprašajoče oko: »Ivan, morda želiš odveze?«

»Daj, prosim!« mi je odgovoril odločno, se nagloma energično vspel na postelji in pogledoval v nedosežno daljavo...

Ko sem se ločil od njega, sem ves presunjen taval po stopnicah.

* * *

O „Martinu Kačurju“, tri pisma.

Kdaj sem se osebno seznanil s Cankarjem, ne vem več. Vem pa, da sva se ob prvem sestanku pobratila in si ostala dobra do konca. Kaj malega pa sva si dopisavala že prej. Naj slede tu tri pisma, ki se tičejo Martina Kačurja. Prvo — dokaz njegovega materijalno bednega stanja na Dunaju, drugo — to je pisano z jezno-zadirčno roko, da se rokopis loči daleč od drugih — izliv njegove naravnost divje užaljenosti, in tretje — odsev njegovega velikega poštenja, da je krivico takoj popravil, dasi jo je v bolesti — skoro nezavedno in neodgovorno zagrešil.

I.

Čestiti gospod župnik!

Poslal sem včeraj »Matici« manuskript romana »Martin Kačur. Življenjepis idealista«, predsednik pa mi danes piše in mi našteje celo rajdo recenzentov, ki bodo pregledavali mojo stvar; prvo ime pa je Vaše, gospod župnik. Zato moje pismo in moja prošnja.

Poslal sem roman tik pred božičem, ker rabim denarja in rabim, Boga mi, zelo nujno! Če se bč »pregledavanje« vleklo, ne pridem nikoli do tistih 600 kron (toliko jih namreč zahtevam in po pravici!) in moje stanje o praznikih bo vse prej nego estetično. Rad bi imel denar že v sredo, dne 20. t. m., torej bi moral biti roman presojen že v ponedeljek.

Prijetno mi je, da ste recenzent baš Vi, vendar pa se lahko zgodi, da se boste ustrašili prevelikega manuskripta in da boste odlagali. Zato Vam dajem moško besedo, da roman ni dolgočasen in da je branja vreden!

Če z Vašo pomočjo pridem že v torek ali v sredo do honorarja, Vam izrekam že zdaj svojo resnično zahvalo.

Kadar bote napisali svojo sodbo, lahko priporočite predsedniku še enkrat, kar sem priporočil že sam: da naj mi nakaže odbor na vsak način vseh 600 kron in pa, če bi bilo že kasno pred prazniki, da naj jih nakaže na moj račun b r z o j a v n o.

To so moje prošnje.

Nikar mi ne zamerite, gospod župnik, da sem tako iz jasnega navalil na Vas. Ampak jaz sem prepričan, da bi Vi, če bi bili v moji koži, ne storili drugače.

Z odličnim spoštovanjem

udani Vam

Ivan Cankar

Dunaj, XVI. Lindauergasse, 26. II. 19.

Na Dunaju, 15. dec. 1905.

II.

Cenjeni gospod župnik!

Vesele praznike in srečno novo leto!

Zadnjič, ko sem Vam pisal, sem mislil, da se bo stvar krščansko uravnala in da bom tudi jaz praznoval s svojo nevesto. Ni se zgodilo. Ta banda pri »Matici« mi je s svojo zlobnostjo in počasnostjo pokvarila praznike, obenem pa mi je vzela pol življenja. Prosim Vas, recite tej drhali, da jo od srca zaničujem! Kaj bi zdaj? Zaročiti sem se hotel — no, naj se vrag zaroči! — Namesto tega sem obolel; ostane vsaj dogodek! — Ali ste si že kdaj obljubili? Nikoli več za to ljudstvo! Saj to célo ljudstvo ni vredno, da bi bralo eno mojo besedo! —

Pa kaj bi zdaj? Če bi bil profesor nekdanje slovenščine — zlodej, predaval bi o Kettejevi mizeriji! Tako pa ne morem nič! Čudno se Vam pač zdi, da me je ta reč tako vznemirila, ampak enkrat je kozarec vendarle poln. Tako lepo si človek misli, ko je že itak ves truden — in zdaj pride smrkavec in ti postavi nogó! — No, jaz bom čisto miren! Pa to je zdaj — saj ste Vi sami omenili famo! Saj veste pač, kaj je fama — vlačuga, za krono jo dobim in tudi za dobro besedo! Kaj tisto, če se jaz fami zamerim, glavno je, da se je ona korenito zamerila meni! — Gladko pot ima fama, to pa zategadelj, ker nimam več prijatelja, odkar je Kette umrl! Tudi ne rabim nikogar, se za nikomer ne lovim! Kolikor bolj sem sam, toliko bolj sem svoj. In zato tudi več vidim, več nego ljub-

ljanski filistejci, ki tišče nos ob zid in ne vidijo hiše.

No, vrag s temi stvarmi! Če bi bil vedel, da bo reč taka, bi bil prodal svoj roman Schwentnerju. Dobil bi bil par kron manj, ampak vsaj dobil bi jih bil. — Ta stvar, ki se je z mano zdaj zvršila, je pa tako impertinentna, da za »Matico« nikoli več ne bom pisal in da bom gledal, da storé moji bližji znanci isto. — Če se v literarnem društvu z literati pometa — naj gredó literati stran, saj imajo nogé! —

Oprostite mi to pismo, zares sem truden in zelo žalosten.

Z velikim veseljem sem pisal povest, ki ni brez vrednosti in sem mislil, da mi bo naposled vsaj pripravila lep božič. Ni ga pripravila; kak človek, ki je umetnosti bolj tuj, nego moj levi čevelj, ni hotel! On ni hotel, pomislite!

Bóga mi, pisal bom nemško! Saj sem že izkusil — z radostjo so me pozdravili in so mi plačali bogato! Zdaj razumem Dežmana! —

Bog vedi, kaj pišem v tem srdu — ampak samo to verjemite, da vas imam rad zaradi Vašega pisma. To je bila vsaj krščanska beseda! Če pridete na Dunaj, Vas bom z velikim veseljem pozdravil; moj kabinet je majhen, toda posodil Vam ga bom in tudi mojo juho boste morali jesti! —

Recite, prosim, tem ljudem pri »Matici«, da so tepci in norci! Veseli naj bodo, da dobé moj rokopis — toliko je že vreden, kakor »knjižni odsek« s svojo družino vred! —

Če se moj položaj spremeni, Vam bom pisal. To pismo pa mi oprostite!

Z odl. spoštovanjem

Ivan Cankar.

Dunaj, 24. dec. 1905.

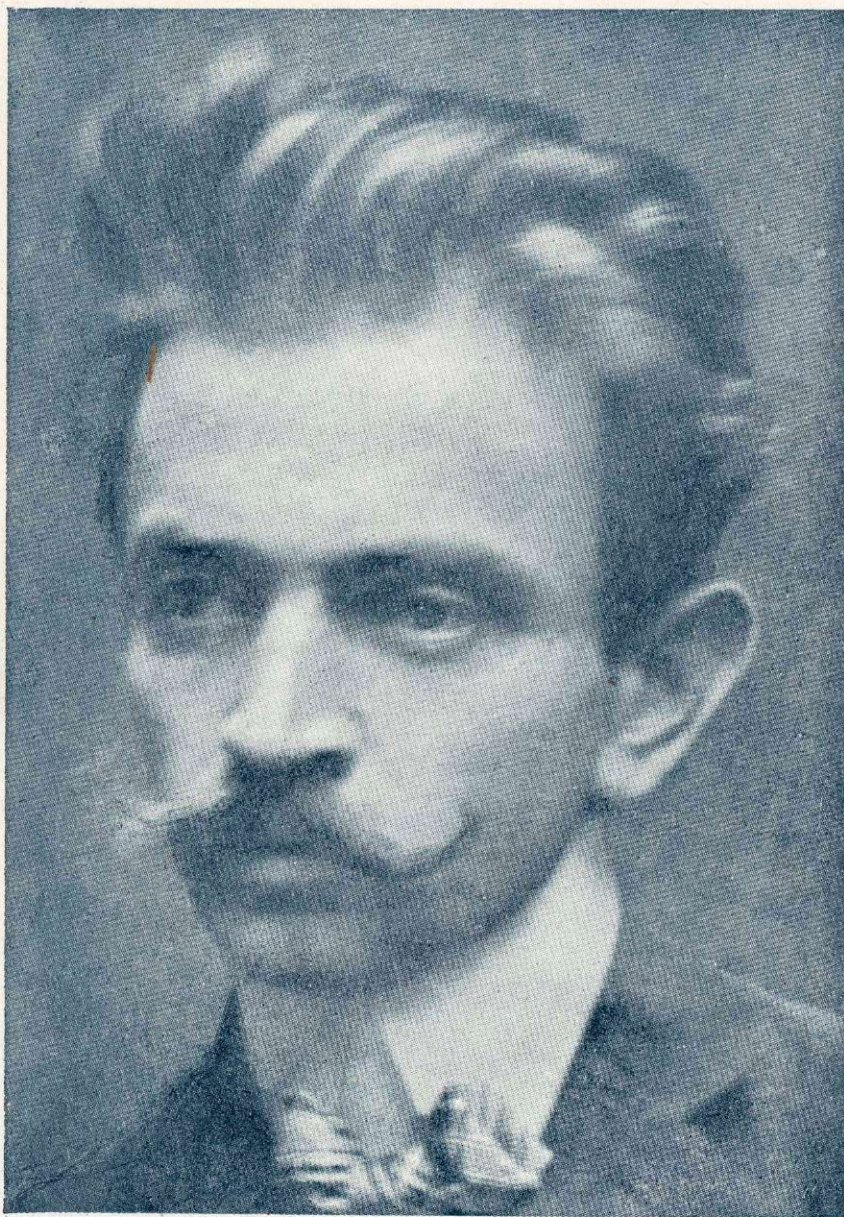
III.

Častiti gospod župnik!

Pred prazniki sem Vam pisal pismo, ki mi je zdaj žal, da sem ga pisal. Bil sem pač razburjen in razburjenost me napravi vselej telesno bolnega in malodušnega.

Prejšnji teden mi je poslal odbor »Matice« večji del honorarja. Tako je stvar v redu; dobil sicer nisem vse zahtevane svote, ampak tudi to, mislim, da se bo dalo urediti brez posebnih komedij.

Ker ste se tudi Vi trudili v tej napol smešni, napol klaverni zadevi, Vas odkritosrčno zahvaljujem.

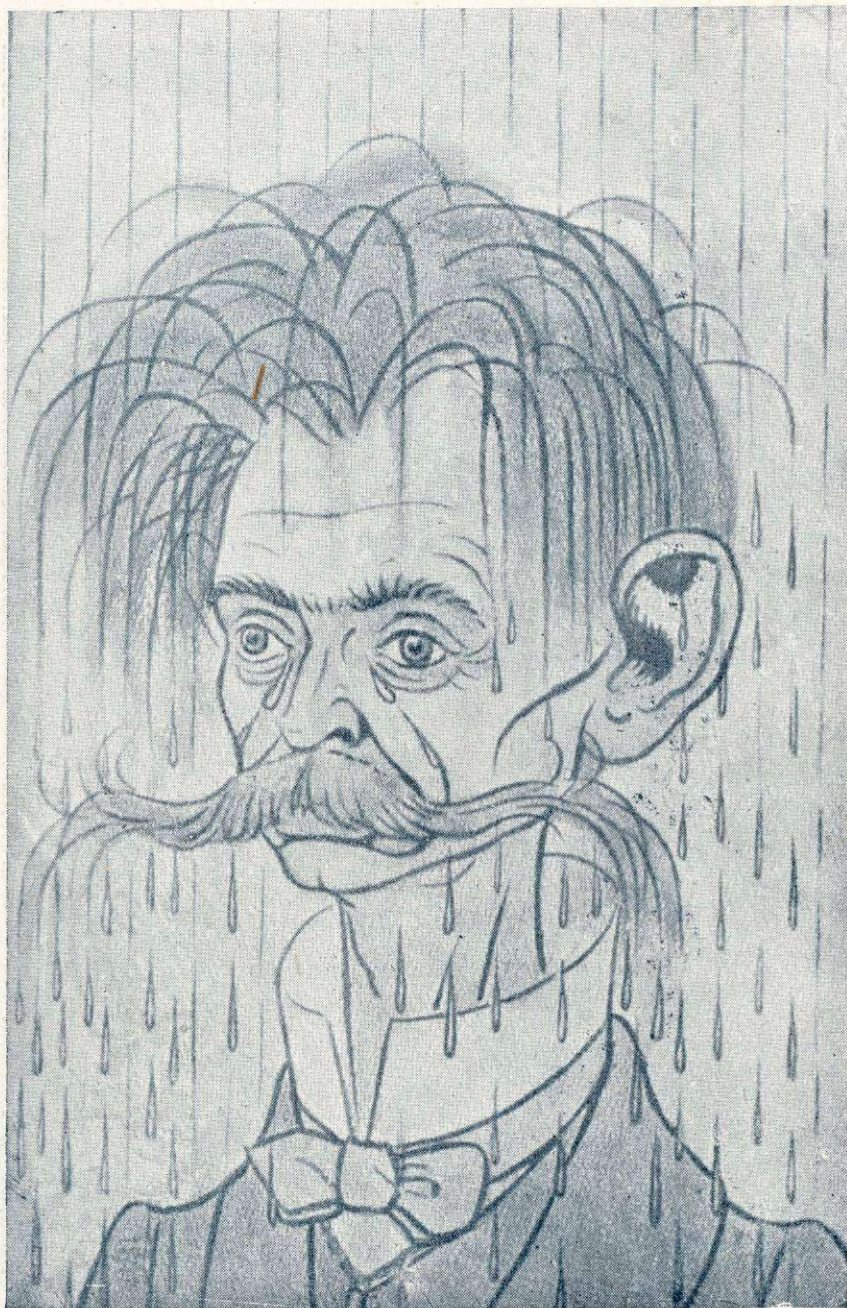
Sl. 5. Ivan Cankar, l. 1906.

(Fotogr. Fran Vesel. Vse pravice pridržane.)

Sl. 6. Ivan Cankar, 25. junija 1907.

(Fotogr. Fran Vesel. Vse pravice pridržane.)

Sl. 7. Hinko Smrekar: Ivan Cankar, karikatura, l. 1909.

(Fotogr. Fran Vesel.)

Sl. 8. Hinko Smrekar: Ivan Cankar, karikatura, l. 1912.

(Fotogr. Fran Vesel.)

Veselo novo leto in — na svidenje v pred-
pustu!

Z odličnim spoštovanjem

udani Vam

Ivan Cankar.

Na Dunaju, 3. jan. 1906.

Napoved „Hlapcev“.

To pismo mu je sprožilo moje, kjer sem ga vprašal, če in vkoliko je mislil na »Divjega lovca«, ko je satirično bičal dramo in udarjal po rokovnjačih in divjih lovcih. Pismo je zelo zanimivo, ko razodene teorijo o pravi zgodovinski povesti, a zaeno obljublja tragedijo. Ta ne more biti druga nego »Hlapci«, razen, če je tedaj snoval drugo, pa je ni spisal.

Velecenjeni gospod!

Kaj pa vendar mislite? Z nobeno besedo se Vas nisem hotel doteknuti v svoji zadnji knjigi! Na »Divjega lovca« še mislil nisem in pasus o zgodovinskih povestih je bil adresiran drugam. Ampak če ste se čutili zadetega — pa se čutite! To je le znamenje slabe vesti! —

Kar sem zinil o zgodovinskih povestih, sem razložil preveč nakratko. O tej stvari bi se bilo treba obširneje pogovarjati. To mislim: zgodovinska epoha je nekaj drugega kakor zgodovinski človek. Ne bi opisaval junaka, pač pa bi

opisaval njegov čas — in na sliko tega časa bi legla njegova senca tako mogočno, da bi ga gledalec bolj natanko spoznal, nego iz portreta samega. To je bila moja misel! —

In zategadelj, da ne ostanem pri misli sami, hočem tudi pokazati, kako gledam zgodovino. Napisal bom tragedijo iz dobe, ki je že tako obrabljena in posvalkana, kakor liberalni program; in tako vlačugarsko znana, da jo je oskrnil celó Aškerc. — Takrat bomo videli, »gdje je vjera, gdje li je nevjera«! —

Strašno Vas zavidam za Vaše življenje! Tam bi človek delal, tam bi živel! Tukaj sem večer tujec; rafiniran moram biti, če si hočem napraviti resnično veselje. In tako samujem neprestano; po cele dni se ne ganem iz izbe; pijem čaj in »jezo stresam«. Kvečjemu da me časih vzradosti kaka velika neumnost iz domovine. Če za drugega ni prida naša kultura in politika — vsaj v dobro voljo spravi človeka! Letošnji moji prazniki so bili nekoliko lepši od lanskih. Vzrok je tá — da se v januarju poročim. Dekle je sicer uboga šivilja, — ampak meni od Boga poslana. Najboljša njena lastnost je ta, da ne pozna moje »literature« in se zanjo tudi nič ne briga. Gratulirajte mi! —

Tako pa pijte, velecenjeni gospod župnik, kozarec cvička na svoje in na moje zdravje! Jaz nimam cvička, pa vzdignem svoj čaj!

Na lepo svidenje!

Ivan Cankar.

Dunaj, 28. dec. 1906.

Ivan Cankar.

Napisal dr. Jos. Puntar.

Spoznal sem ga slučajno avgusta meseca leta 1917. v kavarni »Union«. Kakor je imel navado, da se je pogosto priključil kakemu znancu in prenočil pri njem, tako je storil ta večer z menoj. Nato se me je z veseljem oprijel in ostajal tudi nadalje na mojem stanovanju. Stanoval sem takrat pri ge. Arko v Škofji ulici v bližini sv. Petra. Pozneje je prišel na prenočišče tudi prijatelj Fr. Jež, tako da smo bili trije v eni sobi, ki smo jo radi svojih imen imenovali »Jama razbojnikov«. Pri meni je ostal celo leto, dasi so Janezovi znanci zanikavali od početka to možnost, češ, da je ž njim velik križ. Meseca septembra 1918 sem odšel jaz v Trst na gimnazijo in prihodnji mesec se je moral tudi Cankar umakniti iz stanovanja.

Preselil se je na Kongresni trg števil. 5. Tu se je zgodila ž njim tista znana nesreča, katere posledica je bila njegova pospešena smrt. Padel je namreč, se potolkel in si pretresel možgane. Padel je nekoč prav nerodno tudi na mojem stanovanju, ko je prišel pozno v noč vinjen domov. Ker na novem stanovanju še ni bil dovolj udomačen in je ravno zadnje mesece precej oslabil, je bilo kaj takega pričakovati. Opozoril sem ga večkrat na to, a se mi je nasmejal s svojim značilnim smehom, češ, da ga ne stre še tako hitro ženka smrt. Preveč se je zanašal na čudovito odporno silo slabotnega svojega telesa, v katerem je bivala vse nadkriljujoča duševna moč. Več kot sam so bili krivi znanci in čestilci njegovi, da je

prezgodaj smrtnonevarno padel za — večno. Kdor koli ga je hotel počastiti, je pil z njim dolgo na njegovo zdravje in zdravje slovenske umetnosti. Slabotna volja in nestalnost njegove socialne zasidranosti sta le preradi dodali, da Ivan ni — vztrajal pri dani besedi. Zakaj takoj v početku sva sklenila prijateljski dogovor, da se bo absolutno ravnal po predpogojih za skupno bivanje v isti sobi. Njegov bratranec Izo¹ je že nekaj mesecev poprej prosil, naj bi mu kje dobil primerno stanovanje, ker je uvidel, da bo prišel le tako v red in do plodnejšega dela. Zakaj bivanje na Rožniku in večkratna pot v mesto med znance je povzročala, da je Ivan obtičal sam kje v kavarni in često sam iskal zasilnega prenočišča po hotelih, če se ga kdo izmed znancev ni usmilil. Kolikor sem ga spoznal od blizu, morem trditi, da so prijatelji in znanci, ki so mu dajali ob svidenju za pijačo, največ odgovorni za njegovo prezgodnjo smrt. Sicer pa je morda tudi podedoval to slabost po očetu, ki je svoj čas imel gostilno... Saj je tudi Muren prezgodaj legel v grob: bil je sin istega očeta...²

Žal, da se ni ravnal strogo po dogovoru. Zato je bilo treba močne lastne volje, dobrega voditelja in marsikaj, česar pa mu nekateri »Krekovci« nismo mogli dati. Sicer pa sem vendarle opazil čez čas dokaj poboljšanja. Umljivo: prihajal je večkrat bolj zgodaj spat, jedel je stalno pri »Štruklju«, kjer sem za nekaj mesecev zanj plačal jaz, a z njegovim lastnim denarjem. Ravno tedaj je bil namreč dobil od bratranca Izidorja večjo svoto za »Podobe iz sanj«. Nekaj si je pridržal, drugo pa izročil meni — »svoji preljubeznjivi gospodinji«, da plačam jed in pijačo mesto njega, ker se nase ni zanesel, da bi v nekaj dneh vsega ne — razdrobil. Zakaj bil je — velik otrok, ki ni smel imeti denarja. Zanj ni pomenil mnogo.

Nekateri »Krekovci«, kakor je imenoval on nas iz mlajše katoliške generacije, smo namreč izprevideli, kje tiče korenine vsega zla in vse Ivanove bednosti. Bival je na Rožniku, hodil pa v mesto, kjer je navadno ostal brez pravega prenočišča. Jedel je malo, včasih nič, več pa pil. Na Rožniku je bila gostilna... Stalnih dohodkov ni imel, ker ni imel stalne službe. Zakaj je ni imel, je posebno vprašanje, ki ga poasnuje Cankarjev bohemski značaj. Skratka zanj je bilo treba vse predpogoje za redno življenje šele ustvariti — brez njegove pomoči in z veliko mero obzirnosti.

¹ Dr. Izidor Cankar.

² Vsaj tako mi je Ivan sam zatrjeval.

Tako sva se kmalu po dogovoru glede stanovanja dogovorila tudi radi hrane. Ker sem tiste dni stalno obedoval pri »Štruklju«, je hodil tudi on tja na hrano. Po dogovoru sem jaz prevzel plačilo za redno hrano in redno količino vina (opoldne četrt, zvečer četrt do pol litra).

Prepričani, da bi se dal Ivan kolikor toliko urediti le tedaj, če bi imel gotovo stalno opravilo, smo skušali doseči tudi to, a se nam v nenormalnih razmerah v stranki in v domovini sploh ni posrečilo. Vsaj nekaj ur obveznega dela bi mu bilo v veliko korist, ker je pisal, kadar je bila skrajna potreba na višku ali pa — njegova »ura«.

Tudi sam je čutil potrebo po rednem življenju, posebno po stalni službi. Vzrok je bil bržkone, ker bi se bil rad oženil in je videl v tem predpogoj, praznih rok pa ni hotel stopiti v zakon. Obrnil se je v ti zadevi do nas »Krekovcev«, ker nam je zaupal, da ne bomo tega izrabili in bi z mirnim srcem lahko sprejel od nas tako uslugo. »Lahko bi šel h Kristanu,« je dejal, »pa ne maram; imam svoje razloge. Tudi k Tavčarju bi lahko šel, ne odrekel bi mi, pa ne maram; imam tudi svoje razloge. Lahko bi šel k dr. Evg. Lampetu, on bi mi tudi ustregel, toda k starinu ne grem.« Žal, da mu mi, ki bi mu bili radi pomagali, kot že omenjeno, nismo mogli pomagati.

Od začetka sem bil zelo nezaupen do njega, ker sem slišal toliko slabega o njem in ga nisem bliže poznal. Kmalu pa sem videl, da je mehko tkana otroška duša in da ima popolno zaupanje do mene. Opazil sem, da ni nikdar grdo govoril ali kvantal ali na surov način preklinjal. Začel sem se čuditi. Še bolj sem se čudil, ko sem videl, da se celo v največji pijanosti ni nikdar nedostojno ali cinično obnašal in vedno spoštljivo govoril o ženskah in ljubezni ter kazal neizmerno hvaležnost napram ljudem, ki so ga radi imeli ali mu kaj dobrega storili. Od teh spoznanj počenši sem ga začel drugače ceniti.

Posebno veselje je imel z otroci. Eden naših sosedov je imel razboritega dečka, ki je imel »strica« zelo rad. Prihajal je k njemu, kadar se mu je zljubilo, da mu je pripovedoval pravljice, se veselil ž njim in prav po domače govoril o vsem mogočem, kar otroka zanima. Če je le imel krono, jo je rad izdal, da je napravil otrokom veselje. Isto ljubezen je kazal napram revnim ljudem. Po svojem bistvu je bil bolj krščanski socialist kakor social-demokrat; zakaj bil je človek s skrajno idealistično potezo. Iz dna srca je sovražil laž in izkoriščanje in bil vedno na strani tistih, ki so bili zatirani in slabi ter potrebni podpore. Dr. Tavčar

s svojo opazko v »Narodovem« podlistku 1900, števil. 20, str. 3, češ, da so ga šteli med svoje socialni demokratje i SLS, nima neprav. Njegovo načelo je bilo: Pravica do skrajnosti. Ker laži ni poznal, je bil kakor otrok, ki je z lahkoto in brez ovinkov govoril najradikalnejše resnice, za katere se je bilo razvnelo njegovo do skrajnosti nesebično srce. Prepričan, da more le sama čista resnica ozdraviti svet, je stal zato sam vselej na prvem mestu v boju zanjo. Laži, sebičnosti in nepoštenju je veljal njegov boj v zasebnem življenju in tudi v literaturi. S tega vidika je treba motriti ves njegov nastop, kadarkoli je udaril po — naših razmerah in narodnih prvakih. »Podobe iz sanj« so več ali manj tudi pisane z isto tendenco, a na svoj novi način. V danih razmerah v dobi najstrožje avstrijske cenzure, ko je bil konfisciran celo mal odlomek iz Platonove »Države«, govoreč o postanku vojne in stalnih armad, je bilo treba posebne spretnosti, da je človek — molče vpil. Ivan je storil to s svojimi »Podobami«, tem najzrelejšem — prvem res klasičnem delu svojega genija. Zakaj tu je delal v obilni meri razum, ki je hotel okaniti — strogo cenzuro ljubljanske policije. Spoznal je tudi on ko Prešeren, da treba za to — posebne umetnosti, ki govori na svoj način in vpije vsem tistim, ki morejo razumeti, tako da ne razume — cenzor. Priznal je, da treba — tehtati in po ovinku govoriti resnico ko v sanjah in vizijah... In tako je stopil Cankar po dolgi poti s svojimi »Podobami« na pot — klasične umerjenosti, na ono pot, ki so jo hodili doslej še vsi resnično veliki možje v zreli moški dobi, potem ko so se utekle mladostne vode... Cankarja je cenzurna ozkosrčnost in strogost naučila vsega, kar je prvega našega poeta naučila doba Pauschka in Stelzicha in drugov. Cankar se je moral omejiti in v prisilnem jopiču razmer nadvladati cenzuro. Če bi mi ne bil povedal in priznal že sam, čemu je napisal v tem izklesanem slogu svoje Podobe — in kako ravno ta slog nadkriljuje vsa dotedanja njegova dela, ki jih je smatral le za pripravo za vse večja in popolnejša bodoča — bi mi bil razodel isto njegov lakonskojedrnat komentar k »Podobam«, ki mi je nanovo potrdil, kar sem že vedel iz njegovih ust. Prav radi neizražene, prikrite, zastrte in zatrte besede bodo »Podobe« njegovo edino klasično delo. Ustvarjal jih je genij v boju — z rdečim svinčnikom avstrijskega cenzorja, ki prav tako ni mogel streti tega duha, kakor ni mogel svoje dni Prešernovega. Povedati vso resnico, dasi je prepovedano, vsem, ki jo ljubijo, na glas in prav vsakomur

umljivo o nji govoriti na javni cesti, tega se je naučil prav posebno Ivan v »Podobah«. Kristusov govor na ženitnini v Kani bi imel biti v istem slogu in z istim bičem skrite resnice.

Zanimivo je, kako je spoštoval dr. Kreka. Ko se je raznesla vest o njegovi smrti, je bil ves ginjen in solzan. Razvnet je govoril, da morajo »Krekovci« prevzeti njegovo ogromno dediščino. V svoji mladosti kot dijak ni bil »njegov« kot Župančič. Priznal mi je, da je bil on tisti, ki je Župančiča odtegnil Kreku, ker ga je hotel imeti v svojem krogu prav radi tega, ker je videl v njem izreden talent. Kreka je cenil, kot ceni idealist idealista, nesebičnež nesebičneža, kulturni delavec kulturnega delavca. Cenil ga je tudi kot dobrega stilista. Ko je pisal ob smrti Krekovi nekrolog, ga je pisal s posebno skrbjo, češ, da mu mora postaviti izredno lep spominek s potezami njegovega sloga.

Ko so v zadnjih letih nastopili mladi Krekovi pristaši in učenci proti korupciji v stranki in posebno proti dr. Šusteršiču, se je cel čas držal te mlade skupine, dajal ji pogum in jo opominjal, češ: poštenje gojite in nič drugega! Tudi v svoji lastni stranki je bil pristaš inteligentnega mladega naraščaja in vedno naglašal, da je treba odstraniti »avtokrata« Ant. Kristana. Pri liberalcih je bil posebno nasprotnik dr. Trillerja, katerega odstranitev, je menil, da bi mnogo popravila. Dr. Tavčarja je spoštoval, četudi ga politično ni odobraval. Sploh pa za liberalce ni imel nobene dobre besede; tudi nad »mladini« iz radikalne struje se je pri neki priliki zadnje dni zelo razhudil.

Iz svoje politične preteklosti se je z veseljem spominjal srečanja s poslancem SLS Fr. Povšetom. Hvalil ga je kot plemenitega in dostojnega nasprotnika. Svoj čas je on nastopil v Povšetovem okraju kot social-demokratski protikandidat. Poznal ga ni osebno, seznanil se je z njim slučajno v vlaku. Oba sta se peljala na volilne shode. Seznanila sta se in se prav mirno razgovarjala. Povše je bil potem tako takten, da se na shodu ni z nobeno zabavljico doteknil osebe protikandidatove; zato tudi Cankar ni zabavljajl čez Povšeta, ker je videl, da je kulturni človek.

Delavsko gibanje ga je resno zanimalo. Časopise je sicer zelo malo čital, vendar pa je imel pregled čez položaj in si ustvaril o vsem lastno sodbo. Z dunajskega življenja je najraje pripovedoval, kako se je tam zaročil in kako je študiral delavske razmere. Kakor je znano, je en čas sodeloval pri Grafovi Information. Posebno ponosen je bil na neki članek, v katerem je brez vsakih stvarnih podatkov kar iz trenutnega položaja

bistroumno skombiniral nadaljni razvoj dotičnega vprašanja in napovedal dogodek, ki se je prav tako tudi zgodil.

Zelo ponosen je bil, da je Vrhnčan. Ko so se po zadnjih bitkah bližali našim krajem Italijani, ga je skrbelo, da ne bi tudi do Vrhnike prišla okupacija. Rekel je: »Do Vrhnike smejo, naprej pa ne; če bi se imelo to zgoditi, pojdem sam tja in bom sam branil svoj rojstni kraj!«

Tudi Ljubljano je imel močno v čislih; dà, celò njeno meglo; tudi čez to ni pustil zabavljati.

Kakor je znano, je zadnja leta pred smrtjo preživel na Rožniku. Slovo z Rožnikom je bilo naravnost tragično. Bil je duševno in telesno bolan; cele štiri mesece se je poslavljajal. Ponoči je sedel na postelji in vzdihoval. Včasih je šel in ga po dva dni ni bilo nazaj. Ko je decembra meseca 1917 gospa na Rožniku zbolela in kmalu nato še njen otrok, mu je bilo silno hudo. Trdil je, da bi smrti prav gotovo ne prenesel. Januarja enkrat je kriza dosegla vrhunec. Spominjam se, kako je prišel že ponoči kasno enkrat domov ter legel in zdihoval; potem se je pa dvignil in pričel v temi nepričakovano s posebno vdanostjo in silo moliti »oče naš«, da bi Bog rešil gospodinjo in otroka. Slišal sem, kako je polslišno ponavljal: »Ti moraš! — Ti moraš! — Ti moraš rešiti!« Pri tem sem se nehote spomnil scene iz svetega pisma, kako se je Jakob boril z Bogom. — Ko je bolnikoma odleglo, se je tudi on pomiril.

Veri ni bil nasproten. Celò trdil mi je z vso resnobo, da je kristjan. Hodil je svojo pot brez sovraštva do vere. Pustil sem ga glede tega vprašanja na miru, ker sem bil uverjen, da v bistvu pošten in neskvarjen človek, s tako otroško plemenitim srcem mora prej ali slej sam najti svoj Amen. Nisem se motil. Ravno to, da ga nisem nadlegoval, je največ pripomoglo do sprave z Bogom na smrtni postelji. Anima naturaliter christiana... Celò spovedi ni bil nasproten, češ, da svoje stvari lahko pove brez vseh ovinkov. Sveto pismo je izredno cenil. Vemo, kako je vplival njegov slog nanj. Sv. Matevža je cenil nad sv. Pavla, ki mu je bil radi svoje retorike neljub, dočim je bil Matevž ravno radi ljudske preprostosti njegov ljubljeneč.

Zadnje leto je imel v načrtu velik roman z naslovom »Ženitnina v Kani Galilejski«. Govoril je, da bo to eno njegovih največjih in najboljših del. Osnovati ga je nameraval po temeljitem, podrobnem študiju sv. pisma in zemljepisnih razmer in krajev v Palestini. Začel je tudi že pisati in napisal tri liste; ko sem odhajal v Trst, sem jih videl ležati na mizi. Ko se je pa on selil,

so se nekam izgubili in jih ni bilo mogoče več najti, kar mu je bilo silno žal. Posebno zadnje dni pred usodno nesrečo je vedno vpraševal, če jih ni kdo videl ali pa po pomoti spravil.

Višek tega dela je imel biti prizor, ko Kristus vstane na ženitovanju v Kani in govori zbrani družbi napitnico. V duhu pa bi ne imel pred seboj takratnih gostov, ampak človeštvo sedanjosti, kateremu naj bi veljala pridiga; apelirati bi imel na srca celega sveta, zlasti pa na zatiralce brezsilnih, pri čemer je mislil v prvi vrsti na Avstrijo in Nemčijo. — Po pridigi pa gre Kristus ponoči ven po cesti, luna sije in po potu mu stopi pred oči vsa grešnost celega sveta, pri čemer ga obide velika žalost, da sede na obcesten kamen in se bridko zjoče. — Narisati je mislil tudi Judo Iškarjota, in sicer, kot je pravil, zelo simpatično, tako da bi se bil vsem smilil.

Najtežji problem tega načrta je bil zanj, kakor je trdil, narisati Kristusa kot gosta v družbi, ki je že nekoliko veselo razpoložena, in mu položiti v usta človeške besede ter pri tem ohraniti vso njegovo nebotično višino. Trdil je, da se mu je posrečilo ne ponižati ga, a vendar napraviti njegov govor primeren miljeju in tendenci. Hotel je preštudirati vse tako natanko, da bi bilo v izvedbi kakor živo.

Drug večji načrt bi bil obravnaval povest umetnika, ki je ustvaril čudodelno Mater božjo. Dogodek bi se vršil v hriboviti pokrajini med Vrhniko, Horjulom, Poljansko dolino in Žirmi. Nameraval je ljubkost ondotne pokrajine karakterizirati z lepo pripovedko, da je ta pokrajina še taka, kakor je bila ob stvarjenju sveta, ko so angelci igraje se prestavljali griče in gore in da se ta prvotna igriva ljubkost pokrajine ob stvarjenju sveta hrani v omenjenem hribovju.

Ko so izšle leta 1917. v tisku »Podobe iz sanj«, sva se zmenila, da bo napisal novo tako knjigo z naslovom »Moja prenočišča«. Napravila sva pogodbo za 500 K. Obseg knjige naj bi bil kot knjige »Podobe iz sanj«; od dobička, ki bi ga jaz eventuelno napravil, bi mu imel dati še primeren odstotek. Na račun sem mu dal 250 K. Vendar knjige ni napisal, samo trdil je, da bo kmalu začel.¹ Pustil sem ga v miru, ker sem poznal njegovo naravo, navado in razmere. Nameraval je v ti knjigi popisati vse razne zgodbe svojega življenja od zgodnje otroške do pozne moške dobe. Spominjam se, da je bila ena teh zgodb navidez kočljiva, v resnici pa dober dovtip, lokalizirana v hotelu Lloyd v Ljubljani, kjer je bil prisiljen enkrat pozno po-

¹ Očividno spada črtica »Moje izbe«, ki jo priobčujemo v ti številki, v ta ciklus. Op. ur.

noči iskati si prenočišča. Druga zgodba, o kateri je tudi pripovedoval, bi se vršila v dr. Krekovi vili, kjer je prenočeval kmalu po dr. Krekovi smrti enkrat s svojim znancem Malešičem vred. Pri odhodu je zamenjal klobuk in vzel klobuk dr. Kreka.

Glede svojih del pred Podobami je poudarjal, da smatra za najboljšo knjigo »Za križem«, češ, da so sploh dela iz njegove najplodovitejše dobe v letih 1907., 1908. in 1909. najboljša. Omenjal je tudi večkrat, da smatra vse, kar je dosedaj napisal, le kot preddelo za večja in popolnejša dela, ki jih je zasnoval v svoji fantaziji. Na mojo pripombo, čemu ni v gotovih letih še več napisal, ko je bil včasih tako plodovit, je suvereno izjavil, da je spisal on za Slovence dovolj, saj je napisal toliko del, kolikor let ima. Vsakdo naj napiše vsaj toliko, pa bo slovenski narod prvi na svetu, kolikor se tiče to — leposlovja! Priznati sem mu moral, da je njegova trditev utemeljena. Da ni še več napisal, je krivo pač njegovo burno bohemsko življenje že izza otroških dni.

Za njegovo socialno pisateljsko smer je bil odločilen precej slučaj. Pripovedoval mi je, kako se je kot realec nižjega razreda vozil za neke počitnice iz Ljubljane na Vrhniko. Sedel je na vozu pri znanem vrhniškem bogatašu, ki se je v razgovoru zelo ljutil nad Krekovo »revolucionarno« knjigo — »Črne bukve kmečkega stanu«. To pa je šele pobudilo v upornem, nekapitalistično nadahnjemem dijaku silno radovednost. Takoj si je knjigo omislil in jo skrbno prečital, da bi spoznal vzrok silne jeze magnata. S tem je dobil — dijak-pisatelj nov pogled v življenje in njegove probleme in ž njim seveda tudi zmisel za socialna vprašanja, ki jih je po svoje obravnaval na umetniški način v vsej dobi pisateljstva. Tako je Krek rodil Cankarja socialista in socialnega kritika. Od tu datira njegovo upoštevanje in spoštovanje dr. Krekovega socialnega in pisateljskega dela... Cankar je od Kreka krenil v levo smer, dočim vsestranski dr. Krek sam ni imel časa, da bi bil mogel ustvariti pravo pisateljsko smer svoje vrste. Njegova socialna povest »Iz nove dobe« ni našla trajnega odmeva in pravega odziva med katoliško maloštevilno inteligenco. Zato je prevladal v leposlovju Cankar, v politiki pa Krek. Ali nam dajo prihodnja desetletja moža, ki mu rojenice prisodijo talente Cankarjevega in Krekovega duha? Dobili bi morda pisatelja, ki bi se mu divil širni svet —. S tem sem že naznačil negacijo Cankarjeve pisateljske popolnosti. Velike poteze, velike koncepcije Cankar ni imel, bil pa je naš najspretnější detajlist in poet portretist. Zakaj

za veliko koncepcijo je bilo treba velike dobe, velikega obsega in velike sodobne poteze. Prinesla je vse to šele dolgoletna svetovna vojska s socialno revolucijo na vzhodu, polomom velikih in starih državnih teles ter porodom novih državnih tvorb. Smrt je odprla grob obema prvima socialnima mislecema — Kreku in Cankarju tik pred vstopom v socialno dobo, za katero sta vsak po svoje pripravljala svoj narod. Oba sta legla v večnost z rokami, odprtimi v objem dolgo pričakovane — Jugoslavije. Nove razmere potrebujejo novih vidcev in novih krepih narav, — Cankar pa ni bil krepak značaj, kovana, jeklena volja. Zato bi bil sicer ustvaril gotovo velika dela, a najsilnejših ne. Eno pa se mi zdi, da bi bilo vendarle v njih: silna ljubezen do jezika materinega ter slovenskega trpina. On, ki je položil mrtveca od Celovca preko Gorice do Trsta v grob in mu dal simbolično cvetko večnega življenja v usta, bi bil znal ustvariti dela, ki bi budila ljubezen do tega groba in mrtveca v njem. In za to silno, njegovo najsilnejšo potezo — je meni po njegovi smrti najbolj žal. Ni peresa, ki bi znalo opisovati ljubezen tako, kot je znal samo on — najmehkejši človek naše bližnje preteklosti, ni peresa, ki bi umelo tako risati lepoto domovine, kot je znala njegova izurjena roka.

Glede njegovega ustvarjanja se mi zdi važno tole: Svoja dela je imel po lastnem zatrdilu vselej do zadnje besede popolnoma zgrajena v glavi. Šele ko je imel vse do zadnje besede jasno v glavi, je začel pisati; pisal pa je z veliko muko in počasi. Pri daljših stvareh je pogosto prejenjal. Pisal pa je vse skoro brez popravka. Kar je enkrat zapisal, to je tudi ostalo. Pripovedoval je slučaj, kako ritmično je mislil svoje stavke. Enkrat nekje ni mogel dopisati stavka, ker mu je manjkalo samo male besedice, ki bi imela gotovo zvočnost in obenem gotov obseg ter tako izpolnila zasnovano ritmično vrzel; pretrgal je s pisanjem in par dni čakal na rešno besedo, dokler se v boljšem trenutku ni sama po sebi rodila. Situacije svojih junakov je preživljal tako, kot bi se razgovarjal ž njimi. Trdil je celo, da jih zre okrog sebe, se razgovarja in trpi ž njimi.

Na vprašanje, če je res, da ustvarja lepe reči v pijanosti (jaz sem pripomnil, da v to nikoli nisem mogel verjeti), je odgovoril: »Ne!« Dejal je, da v pijanosti nikdar ne poraja, pač pa, da mu je, kadar piše na papir, pisanje naravnost muka. Zato da potrebuje tekočine. Psiholog bo razumel in prav cenil to njegovo osebno potezo ter tudi sodbo o njegovi umetnosti.

Glede ritma še tole: Leta 1917., kmalu po seznanitvi, sva bila enkrat v gostilni pri Štruklju. Razgovor je nanesele na umetnost. Omenil sem mu, da opažam v njegovih delih ritem, in on je pripomnil, da je to res, in povdarjal: »T o s e m s a m d o b i l, ker hočem doseči s tem gotov efekt.« Jaz sem nato pripomnil, da se glede tega moti, ker so ritem v prozi poznali že Grki par stoletij pred Kristusom. Takrat me je začudeno pogledal in obljubiti sem mu moral, da napišem o priliki razpravo o njegovi ritmični prozi.

O svojih mladostnih delih mi je pripovedoval, da je kot dijak 7. ali 8. šole napisal skupno z Muronom neki dramatični prizor, ki je izšel v »Vrtcu« ali »Angeljčku«. Žal, da sem notico o tem izgubil. Rekel je, da je še več takih mladih stvari, ki ne nosijo njegovega imena. Sam sebe je močno cenil; zavedal se je, da slovenski jezik med vsemi sodobniki najbolje obvlada; bil je kar zaljubljen vanj. Istotako je ljubil slovensko literaturo in trdil, da se lahko meri z vsako drugo. Odtod njegov odpor proti »Ilircem«, Vrazom in Ilešičem.

Načitan je bil ogromno. Začel je kot dijak pri Reclamovi zbirki in nadaljeval po nji. Vedel je za vse najboljše izdaje posamnih pisateljev. Zadnji čas je imel posebno rad Balsaca, poprej Musseta. Starih klasikov ni posebno poznal. In v tem tiči, se zdi vsaj meni, skrivnost, zakaj pri njem pogrešamo neke »klasične umerjenosti«, ki začenja stopati na dan v »Podobah iz sanj«! Čutil je to pomanjkanje gotovo sam, ker je napovedoval z vso močjo dela večjega obsega in večje umetniške vrednosti, ki pa jih je smrt nam vsem v veliko žalost preprečila.

Izmed svojih učiteljev se je spominjal s posebno hvaležnostjo prof. slovenščine Fr. Levca. Rad je pripovedoval naslednji dve zgodbi iz dijaških let:

Levec jim je dal v 3. šoli enkrat nalogo »Razgled z Grada«. Cankarju se je zdela ta naloga silno dolgočasna in neumestna in napisal je, kako hodi iz ene ulice v drugo. Levec mu je nalogo prečrtal, a napisal odspod »prav dobro«.

Drugič je prišel brez zvezka v šolo. Levec ga vpraša, zakaj nima zvezka. Odgovoril je, da nima denarja, da bi ga kupil. »Ná, tule imaš!« mu je rekel in mu dal desetico. Cankar je šel, toda vrnil se je brez zvezka. »Kje imaš zvezek?« vpraša Levec začudeno. »Cigareto sem si kupil,« je bil odgovor, nakar mu je Levec zabrusil: »Baraba!«

Po vsem, kar ga poznam, bi jaz rekel, da je bil Cankar kot značaj romantik tipa Fr. Schlegla.

Če naj nazadnje izrečem svojo sodbo o njem, bi jaz rekel, da je bil Cankar genialen in trmo-glav otrok, ki je prehitro dozorel. Kljub vsem živ-

ljenjskim izkušnjam je tudi ostal tak do zadnjega. Dober, kapricast in neizkvarjen je šel dalje svojo pot kot idealist in večni nezadovoljnež z obstoječim. Kdor hoče umevati vsa njegova dela, mora poseči prav daleč nazaj, prav v zgodnjo mladost in pomisliti na zgodovino družine, v kateri se je rodil. Kar se tiče volje, je bil izreden slabič. Kdor ni poznal te njegove strani, bi ga nikdar ne mogel razumeti in zato tudi ne pravično soditi. Milan v »Milan in Milena« je on sam, del njegovega bistva. Sam v sebi je čutil premajhno silo, hotel je biti močan, a čutil je v sebi premalo moralne opore; okolica pa je bila negativna. Spoznanje je bilo veliko, hotenje in hrepenenje po pozitivnem silno, a on sam z miljejem vred — bilka na vodi. Ker je sam prenegativen, zato išče ekvivalent za svojo pomanjkljivost v drugih ljudeh. Da bi se odzvalo to, česar išče, biča svojo okolico in jo zmerja.

Pred seboj vidi kot v zrcalu svoj pravi idealni jaz, po katerem stremi in zato sovraži realnost. Tendenca njegovih del je tale: S slikanjem negativnih strani hoče izzvati pozitivne ljudi — tega mi vsi po večini nismo razumeli. Tega se je tudi večkrat z žalostjo dotaknil v razgovoru. Posebno pri obsodbi »Hiše Marije Pomočnice« je čutil, da se mu je zgodila velika krivica. V pogovoru otrok slika vso bedo družin in opozarja na to družbo, ki je kriva, da t a k i ljudje žive. Otroke nam kaže kot vsega sočutja vreden izvržek in hoče opozoriti na dejstvo, zakaj so taki, kakršni so in ne bi pravzaprav smeli biti v svoji otroški nežnosti.¹

Pravična sodba o Cankarju kot pisatelju je odvisna po mojem od poznanja 1. mladostne vzgoje; 2. socialnega miljeja, v katerem je zrastel; 3. družbe, v kateri se je gibal in izobraževal; 4. del, ki jih je študiral in prebiral; 5. temeljitega študija del in vse njegove vijugaste življenjske poti.

Njega popolnoma razumeti bo zelo težka naloga. Bil je prekomplicirana romantiška narava.

Če bi hotel njegov stil označiti s starimi pojmi, bi rekel, da spada k slogu prostih sistemov (apolylymena). Ni zaman napisal drame »Lepa Vida«, tega težko umljivega dela o Dijonizu in Hijacintu. Žal, da o nji nisva podrobneje govorila v tistih nočeh, ko sva po tri dolge ure govorila o vsem mogočem, zlasti o literarnih stvareh. Ko je vse blizu in preblizu, često človek noče izpiti kupice do dna iz neke posebne obzirnosti. Do Ivana pa je bilo treba biti zelo, zelo tenkočuten...

¹ V resnici je bilo ime dunajskega zavoda drugačno, življenje otrok pa precej tako, kot ga slika Cankar, ki je zavod obiskoval in dobro poznal.

Ivanu Cankarju v spomin.

Ivan Mazovec.

S Cankarjem sva si bila dobra prijatelja, tako celo, da je moje ime v privatnem razgovoru stalno izgovarjal v obliki, kot bi me hotel spraviti v žlahto z dičnim sovražnikom rokovnjačev, z Blažem Mozolom. Obiskoval sem ga na Rožniku, sestajala sva se večkrat v »Unionovi« kleti, pa tudi po drugih intimnih lokalih, ki jih ljubljanski meščani veliko raje posečajo, kot pa svetle, v solncu se kopajoče dvorane z nežnimi hotelskimi stolčki, ki se bojiš nanje uvesti.

Cankar je bil, kar se tiče družbe, precej izbirčen; niso bili vsi zanj, pa tudi on ne za vse. Marsikdaj sem slišal čudno sodbo, da je Cankar dolgočasen, marsikdaj sem opazil, da se ga eden ali drugi, ki se je sicer strastno zanimal za umetnost, nekako izogiblje. Na vprašanje »zakaj« sem opetovano čul odgovor: »Saj ga ne razumem, saj ga komaj slišim...« No, nekaj resnice je bilo v teh odgovorih! Če je prišel Cankar med nas v intimno družbo, je postal čudovito zaupljiv; polagoma bi se mu razvezal jezik, pa je zablestelo nekaj čudnega, tajnega v njegovih očeh; ona suha znana roka bi mu zakrilila po zraku in v takem razpoloženju je postal Cankar nekako nenavaden, tuj, kakor da je pozabil, da sedi med ljudmi v družbi. Cankar je ob takih trenutkih pozabil na vse, zagledal se nekam daleč in začel šepetati, komaj slišno, komaj razumljivo, nekatere besede samo napol izgovarjajoč; glas bi mu malce narastel, pa zopet pojemal in oni, ki ga niso bili vajeni, bi ob takih trenutkih večkrat vstali in odšli... Če si ga pa ob takih trenutkih natančno poslušal, se ti je odkrila vsa lepota njegovih misli, vse prelestno bogastvo njegove govornice; če si jo sicer poslušal iz njegovih ust, se te ni toliko dojmila, toda na papirju, v knjigi si spoznal, kaj je Cankar... Tako čudno, skoraj nezavestno sanjarjenje v intimnem razgovoru je označevalo Cankarja bolj kot kateregakoli drugega slovenskega pisatelja. Bili so čudni momenti, ko je sedel Cankar med nami, z dušo je bil pa nekje drugod; besede so mu bile kot napol izražena slutnja, kot nekako mehko tipanje in božanje, kot tiha, vzdihov polna sanja. Da bi takrat vse njegove, komaj napolslišne sanje vrgel na papir in jih dal med svet, čudili bi se bili ljudje: tako pa so ga umeli samo nekateri izbrani. — »I, sej,« bi rekel ob takih prilikah rajni Ivan, potegnil z roko preko lica z ono značilno, njegovim prija-

teljem dobro znano kretnjo, pa bi se zopet tako-rekoč prebudil, dvignil čašo in napil zamišljenim poslušalcem.

O literaturi ni rad govoril, če se je pa razvnel, ti je pa razgrnil kar celo svojo dušo. Obiskal sem ga na Rožniku; hvalil mi je svoje stanovanje, prešel na naravo, začel slikati pomlad, govoriti o solncu, o čudni glasbi v naravi, ... pa je kar naenkrat pozabil, da je v družbi in sanjal polglasno, kakor sam s seboj... In vsebina njegovega napol pridušenega šepetanja? Najdeš jo v »Podobah iz sanj«, spominjam se kar na cele stavke... Ob takih prilikah sem lahko malce tiho-tapski pogledal v njegovo umetniško delavnico.

»Kako pa vstvarjaš,« sem ga vprašal ob neki taki priliki in začudil se je mojemu vprašanju. — »Kako? Zelo težko! Po cele mesece iščem in tehtam posamezne izraze, slike, situacije, in še ne morem zapisati. To boli! Če je pa dozorelo in se razbolelo, potem je pa lahko, potem se pa kar ulije na papir...«

»Pa kaj jaz! Tu poglej, to je umetnost!«... In kar tresle so se mu roke od strasti in čudnega genljivega umetniškega veselja, ko mi je razkazoval posamezne risbe Hinka Smrekarja. Vrtel jih je v roki, iskal primerno razdaljo, da jih postavi v dobro luč in mi zopet in zopet začel razlagati vse v podrobnosti. Kako intimne vezi so vlekale Cankarja med slikarje, sem zaslutil šele tedaj.

Govorila sva o vojski, seve na prav poseben način. »Govoril jim je v prilikah in brez prilik jim ni govoril ničesar,« tako nekako pravi sv. pismo: slične metode se je posluževal tudi rajni Cankar.

»Veš, stvar je taka! V tretjem nadstropju je imel trgovino...«

»I, kedo?«

»A, ti še nisem pravil? I sej! Tisti mož z galošami! Pa je začelo v spodnjem nadstropju goreti; tudi stopnjišče je bilo že v ognju. Težko bo, po tej poti ne gre! Pa si je nataknil oni mož na vsako nogo po deset galoš, se vzel na okno in se spustil doli na cesto. Toda gumijeve galoše so prožne in ker jih je bilo kar deset na vsaki nogi, so odgnale moža nazaj do tretjega nadstropja. Tu je pa začel delovati drugi zakon, namreč privlačnost zemlje, — in mož je ponovno telebnil na cesto, toda zopet so ga galoše odgnale v zrak in...«

Začel sem se smejati tej ameriški šali, kar ga je navidezno razjezilo. — »No, ali že veš, kako bo končal?«

»Seveda vem, zadušil se bo mož z galošami, zadušil med nebom in zemljo.«

»Tako je,« je mogočno odvrnil Ivan Cankar, iztegnivši kazalec svoje desne roke. Nato mi je začel pripovedovati o neki svoji novi stvari, o načrtih, ki šele polagoma v njem dozorevajo. Mogoč sem že razbrati posamezna poglavja... Tudi »mož z galošami« naj bi bilo eno tako poglavje. Drugo bi imelo naslov »Berlinčkova Jera z roženkrancem«. Naslov za to poglavje je iskal kar cel mesec — tako mi je pravil — in sedaj ga ima in vseč mu je! Mislil je namreč na Avstrijo..., »mož z galošami« pa bi bile centralne države.

Kakor da je preskočil pogovor, mi je začel silno živahno opisovati cerkveno »žegnanje«. V gostilni so prišli skupaj, beseda je dala besedo, vsaka poznejša je bila ostrejša od prejšnje, kar nič več se ni dalo poravnati. Skočili so si v lase; neki fant je v neprevidnosti miril, pa so ga oboji skupaj tako nabili, da je komaj ostal pri življenju... In sedaj po pretepu sedijo pri skupni mizi, vsi obvezani, ranjeni, izmučeni; spogledujejo se in se začudeno izprašujejo, kako je prišlo do tega... Nobeden ne ve pojasniti, mogoče bi vedel oni fant, ki je miril, toda tako je razbit in raztolčen, da sloni, oprt na berglje, sključen pri peči in se niti k mizi ne more privleči, kaj še, da bi mogel govoriti... Jasno je, da bi bilo to poglavje posvečeno pariškimi mogotcem, ki svetu dajejo mir, oni fant pri peči bo pa menda Belgija. Tako so dozorevala v Cankarju posamezna poglavja njegovega nenapisanega dela, ki se je skupno z njim zrušilo v prerani grob.

Nekoč sva sedela s Cankarjem v kleti. Napisal sem baš v onih dneh v rajnega »Jugoslovana« kritiko o »Podobah iz sanj«. Bil sem slabo razpoložen in ocena se mi zato ni posrečila; kar nekako sramoval sem se Cankarja. V tej knjigi se Cankar silno lepo spominja svoje rajne matere, ki jo je neizmerno ljubil. Menda sem nekje v oceni izrazil, da bo njegova mati, ki je že drugod, v nepoznanem svetu duhov, bdela nad sinom Ivanom in mu poplačala plemenito njegovo sinovsko ljubezen...

»Ali si Ti to napisal?« — »Da,« sem priznal v zadregi. — »Oh, kaj si napisal!« Pa se je zagledal nekam daleč, daleč s čudnimi svetlimi očmi; ta njegov tuji molk mi ne izgine kmalu iz spomina.

Naj na tem mestu omenim še Cankarjevo nežno občevanje z ženskim spolom, v kolikor sem ga imel priliko opazovati. Nisi je slišal kvante iz

njegovih ust, niti ne besede, ki bi oddaleč cikala na kaj takega. Kletvine Cankar ni maral, bila mu je tuja, bolj tuja, ko ne vem kaj. Če je dvoril dami, je dvoril nežno, pesniško, mehko, nekako tako, kot se izraža rajni Aleksandrovič:

»Kakor veter z drobno travo,
jaz igral bi se s Teboj...«

Prava specijaliteta so bile njegove semintja v dolgih umetnih perijodah sestavljene napitnice, ki so vzbudile cele salve smehu; še Cankarju samemu so bile vseč in bi se včasih tudi sam nasmejal, dasi ne vedno. — Za navaden pust politični razgovor si ga pa težko dobil. Nekoč sem ga v šali povprašal o njegovi politični karijeri. S smehom in iz samega sebe se norčujoč mi je pravil o svoji kandidaturi v litijskem okraju, pač pa je z vso toploto in nekako strastjo pravil o predavanjih, ki jih je imel med tržaškimi delavci. Cankar ni bil politično nikamor izrazito orijentiran; neizprosni razredni boj ni bil Cankarjev ideal. Za tak boj je bil premehek v kljub svoji žgoči ironiji, predober v kljub ostrim obsodbam, ki jih semintja izreka, — pa tudi v globinah svojega srca prekrščanski, dasi je na zunaj zametaval forme... Cankar je bil pristaš in strastni prijatelj vseh zatiranih in razžaljenih; kdor je čutil ž njim isto, tistega je ljubil in pri tistem ni nikdar povpraševal po stranki. To bodo znali potrditi vsi njegovi prijatelji.

Za življenje ni mnogo potreboval, bil je z najmanjšim zadovoljen. — »Posodi mi eno krono,« mi je rekel nekoč, še v časih dobre valute. — »Kaj boš ž njo,« sem mu odvrnil, »se ne izplača.« In nato sva skupno pri čaši vina razmotrivala o težavah in prijetnostih življenja. —

»Saj ljudje niso napak,« mi je trdil ob drugi priliki in mi ponujal kar celo pest cigaret. »Šel sem se k fotografu slikat in ko ga povprašam po računu, mi je dal 1 kg sladkorja in steklenico petroleja, in mi rekel, naj še pridem... Vidiš, taki so, saj niso napačni ti ljudje, samo poznati jih je treba.«

Silno je bil vesel Blejcev, ki so ga zelo ljubeznjivo sprejeli, ko se je v poletju l. 1918. zdravil med njimi. »To so ti ljudje,« mi je trdil, ko sem ga obiskal v njegovi hotelski sobici, »krasni so ti Gorenjci. Vsi skrbijo zame, vsi mi gredo na roke, vse imam, kar hočem, povsod me vabijo, povsod sem doma...« Tako mi je pravil ono poletje in se tudi hvalil, kako se mu boljša zdravje. Revež ni čutil, da mu že smrtni genij polaga roko na čelo.

Koliko se je med tem izpremenilo! Za Cankarja se dandanes poteguje vse, strankarji, lite-

rarne struje, pa tudi privatniki. Prišlo je nekako v modo proglašati Cankarja za prijatelja, za pristaša, in malokedo si upa povedati tudi kaj neugodnega, pa naj si bo tudi resnično... To bi bila profanacija, bilo bi nekulturno. Tudi svoje nabrežje si dobil, dragi Ivan, seve po smrti...

Milo se mi je storilo, ko sem ga gledal na mrtvaškem odru. Njegov suhi, resni obraz je bil strašen protest, protest, kakršnega živi Cankar nikdar ne bi bil zmožen, protest zoper oni maloštevilni sloj, ki ima vse in odteguje svojemu bližnjemu najpotrebnejše... Nisem se mogel ubraniti solzâ.

Umetnik in družba.

Stanko Majcen.

Posebnost Cankarjevega življenja, imenuj jo bohemstvo, popotništvo ali kakor hočeš, nima svojih pogojev zgolj v izrednem ustroju umetniške duše, ki sili k individualnemu oblikovanju življenja, ampak tudi v docela vnanjih dejstvih. Dragoceno gradivo za rešitev tega vprašanja nudijo družabni nauk, družabna politika in vsakokratni družabni red v državi. Ta družabni red — tudi v naši državi se že snuje — je tista lestvica, po kateri se merijo gospodarska veljava, moč in vplivnost, je tisti diagram, ki ti pokaže medsebojno gospodarsko odvisnost, vzajemno napredovanje, pa tudi medsebojno borbo in vzajemno uničevanje vseh tistih prvin prebivalstva, ki tvorijo državno družbo. Družabni red ne pozna umetnika. Že Platon, ta umetnik iz fundamenta, poudarja v svoji Politei, da v idealni državi ni mesta za umetnika. V novejših časih komunisti umetnika sicer izrečno ne izločajo iz celote, ki ji obljublajo podružabljenje proizvodjalnih sredstev in skupnost konzuma, ali katero koristno vrednoto more umetnik nuditi v zameno za potreščine?

Kje tiči vzrok, da stoji umetnik izven družabnega redu, da na družabnem telesu le životari, ne malo podoben parasitu?

Razkroji¹ državno družbo na njene prvine in oko ti nehote obvisi na državnostvornem činitelju odličnega pomena, na filistejcu! Koj tu pripominjam, da ta izraz ne meri na noben stan ali sloj posebej. Filistejstvo je občečloveška lastnost, njene zastopnike najdeš v vsaki družbi in kakor kaže, se imajo države baš tej lastnosti zahvaliti za precejšnji del svoje notranje ustaljenosti in trdote. Filistejec je tisti, ki z lastnim nrvnostnim obzorjem kot z nekakim varnostnim kordonom ograja človeštvo. Filistejstvo ni toliko »uvaževanje praktičnih razmer«, kakor se izraža Cankar, temveč ljubosumno straženje, da sosed ne prekorači mejâ filistejskega obzorja in se ne odtegne moralni meri in oceni filistejske javnosti. Če bi ne bilo strahu pred nrvnostnim padcem sodobnika, če bi se njegova duša vsikdar in povsod s pridom dala kontrolirati, bi filistejca sploh ne bilo.

Filistejec ima v boju zoper vse, kar ne šteje zanj, obilo orožij. Prvo orožje je njegovo osebno ogorčenje. Uporablja ga povsod tam, kjer nastopa

¹ Kje in kedaj so objavljene misli, ki jim v naslednjih odstavkih vse do Cankarjevega razmerja do družbe zvesto sledim, si nisem zabeležil. Avtor jim je v enem svojih esejev socialist E. Mühsam.

kot zasebnik. Ker država filistejca kot varuha redu in nračnosti dobro rabi, si ne more pomagati drugače, kakor da ga v njegovem ogorčenju teši. Uveljavlja zakone in jih tolmači tako, da more filistejec svoje ogorčenje izpremeniti ne le v socialno mržnjo, temveč tudi v gospodarsko ogrožanje nevšečnega bližnjega, vzklicujoč se na užaljeno stanovsko čast, v utrjenih tradicijah ogroženi sloj. Najopasnejše orožje pa je filistejcu stisnil v roko kapitalistični družabni red. V njem se je filistejstvo gospodarsko tako ojačilo, da pomeni vse, kar se mu zoperstavlja, bodisi kaos, bodisi organizacija, nič več in nič manj nego brezpravno rajo.

Delavstvo bi bilo seveda poklicano, da prevrže ta družabni ustroj in na njegovo mesto postavi novega, pravičnejšega in plodovitejšega, če bi socialna demokracija ne bila krenila na tir državne politike in popustila razredni boj. Delavstvo bi kajpak stalo v prvih vrstah v boju zoper posest, če bi centralistične delavske organizacije, posnete po državi in njenih tvorbah, z izločitvijo osebnega temperamenta posameznikovega ne bile zabrisale jedrne misli združništva — revolucije. Tako danes delavstvo kot državno posvečen organizem zavzema mesto nekako sredi med meščanstvom in tistimi neliiranimi gručami, ki jim filistejec še ni omislil skupnega imena, ki jih pa strogo razlikuje: razbojniki, potepuhi, pijanci in umetniki.

Z razbojnikom in potepuhom smo si kmalu na jasnem. To so bitja, bodisi da so izprijena, bodisi da so bolna, ki jih človeška družba mirne vesti iztisne iz svojih vrst in jih prepušča ječam in prisilnim delavnicam. Drugačno je stališče do pijanca, ki se ga družba ogiblje, ki pa zanj vendar proizvaja žganje in mu ga ponuja. Znabiti je družba že tako daleč, da se zaveda vsaj sokrivde... Uprav osupne pa filistejec pred umetnikom. Kam ž njim?

Tu treba pojem umetnika orisati tako, da obsega zgolj tiste, ki umetnosti ne ponižujejo do rokodelstva in ki vsako proizvodnjo brez umetnostnih vzgonov odklanjajo. Pritegniti se morajo še tisti, ki sicer ne ustvarjajo umotvorov, katerih dejanje in nehanje, besedo in misel pa giblje ozir na umetnost.

Kam tedaj ž njimi? Če bi bila to bitja, ki proizvajajo gospodarsko koristne vrednote, naj o dragem času kujejo pesmi, slikajo in komponirajo, kolikor jim drago! In če bi ne bilo med njimi nekaj takih, ki presežajo filistejsko obzorje in takorekoč res nekaj pomenijo! Ali vsled strahu, ali vsled spoštovanja — vsled strahu, da ga kri-

tično močnejši umetnik ne prepozna, ali vsled spoštovanja pred neobičajnim pojavom — se filistejec članom tega neorganiziranega občestva približa le toliko, da uteši radovednost. Najkočljivejše pa je dejstvo, da so umetniki sami — nekateri — posestniki in njih nedružabnih svojstev ni mogoče osnavljati na brezposestnost. In vendar žive v odločni skepsi do sveta in njegovega napredka, temeljito zanikujejo vseveljavne vrednote in ustvarjajo nove, z nekakim nihilističnim usmevom, kot da je tako življenje šala in taka smrt dovtip. Njih vseh metoda je posebna. Njih vseh obup pa je očit. Brez stika z maso sodobcev — in tega stika ne bodo našli nikoli — žive v dan, kloneč pred slučajem, loveč se za trenutek, v večnost strmeč.

Razlogov dovolj, da jih filistejec ima za asocijalne in jih vsled tega odbija. Če bi ne bilo dokazano, da je odločno odklanjanje obstoječega redu, njegovih oblik in tvorb, le hrepenenje po boljšem, človeka vrednejšem, bi ti razlogi držali. In če bi ne bil anarhizem kot antipolitična tendenca in v svojem načelu socialne samopomoči v umetniku le hipni upor proti vsemu navadnemu, bi bili ti razlogi upravičeni. Tako pa niso in treba najti drugih.

Nauk o socializmu uči, da so vse človeške združbe osnovane na etičnih pogodbah. Etika ima moč nad vsemi konvencijami, ona organizira skupnost in ji piše svoje zakone. Revolucija je izbruh tlačene etike proti gospodujoči. Tudi kapitalistična družba ima svojo etiko. Proti nji, ki se uveljavlja na račun delavstva, se to delavstvo bori pod vidikom nove etike, pripoznavajoč večini brezslavno pravico in snovnemu interesu najvišjo zakonitost nad občestvom. Pa tudi sleherno dejanje v pravnih mejah obstoječega družabnega redu vodi etični nagibi. Z etičnega načela presoja etično vzgojeni, etično udeležujoči se in etično misleči člen velike mase sleherno nehanje.

Tu, menim, tiči razlog zato, da se umetnik z maso ne more sporazumeti. Njegov značaj je temeljno neetičen, ker je neetičen vzgon, ki ga sili k individualnemu oblikovanju življenja. Gotovi umotvor je lahko izborna etično sredstvo, ki »natura takorekoč ogledalo drži: kaže čednosti nje prave črte, sramoti nje pravo obličje, stoletju in telesu časa odtis njega prave podobe.« Ali človek, ki ga je ustvaril, nima ž njim koristnega namena, ampak ustreza ž njim le samemu sebi.

Nedvomno so bili časi, ko je čut vzajemnosti spajal umetnika in družbo. Predplatonška doba, nekatere epohe rimskega cesarstva, medicajska

perioda srednjega veka pričajo, da je pogoj za tako soglasje kulturna višina ljudstva, predvsem njega estetska izobrazba. Da v pričo takih okoliščin umetnik tudi kot socialen činitelj nekaj pomeni, ni treba poudarjati.

Ali kaj hoče državna družba z umetniki danes? S potenjenim čutom za kar najbolj gospodarsko izmeno vrednot jih slavi — in jih pusti gladovati.

Z Ivanom Cankarjem je stopil v slovensko družbo nov stan in ž njim nova stanovska zavest. Ne vem, ali se je že kdo pred njim tako odločno otresel spodobnih služb in koristnih opravkov kot on in si v tem samem in edinem znamenju, znamenju umetnosti ustvaril obstoj. Zdi se, da so tisti, ki so tako življenje tvegali, obtičali v poizkusih.

In glej, že ga zalotimo v znani nam družbi izobčencev enake vrste: potepuhi in razbojniki, popotniki in berači, pijanci in umetniki. Vlačug se je Cankar ogibal, ali socialne ženske ni v njegovih knjigah nobene. Pazi, kako ljubeznivo in oprezno je v »Vrzdéncu« celo svoji materi izpodnesel socialna tla! Komaj se je odločil za umetnost kot poklic, mu je za petami tista procesija petega stanu, ki jo je slikal tolikokrat in tako pretresljivo. Med brati brat: od Polikarpa in potepuha Marka do razbojnika Petra, od Jakoba Nesreče do Kurenta in tistega ljubezenskega para Dioniza in Hiacinte, v katerem se ta najnižji proletarijat nekako rodbinsko zaokroža in povečuje — je Ivan Cankar z vso svojo ljubeznijo in s svojo najlepšo besedo, ker ga na te ljudi veže iskren občutek vzajemnosti in skladnje. Domala tri knjige, Tujci, Novo življenje in Križ na gori, so posvečene umetniški bedi, tej priljubljeni pesmi socialne Parie, ki jo ta nenehoma ponavlja in se v nji opaja zato, da bi prikrila in pozabila svojo pravo bedo. Značilen anarhistični konec trpljenjske poti hlapca Jerneja, ki bi mu bil, da se je resnično ustavil na cesti, svetoval vsak paglavec, naj se zapiše med socialiste! Jernej zažge kmetijo in do samih nebes planejo plameni revolucije...

Socialni izobčenec je potrpežljiv in vdan. Topla modrost mu sije iz oči. Na plečih z bremenom za dva, ljubi cesto bolj od kruha. In kruh mu je ljubši od gospodarja. Sreča pa se najrajši s tovariši, z otroki, s ticami in travami... Naiven? Strukturo družabnega redu po-

zna kakor uro in najžlahtnejše psovke za stan in sloj rasejo na njegovi njivi. Kajti on na eni — na drugi strani pa organizem pri organizmu, zavest, načelo, prepričanje in disciplina, rodoljubje, učitelji, župniki, dacarji in biriči, sploh ljudje v ustaljenih življenjskih razmerah, spodobni ljudje. Na videz tako desorganiziran stan, kot je ta, ker je izpopolnitev in diferenciacija lastne osebe častna zadeva, pod krinko individualističnega absolutizma socialno vez toplo občuti tudi on. Do samih ekonomskih postulatov se povzpne ta zavest, če sega voda do grla. Cankar jih je lepo razložil v »Zastonjkarjih«.

Da se ta peti stan tudi v socialni demokraciji ne počuti tako, kakor bi rad, sem že rekel. O Cankarju si upam to trditi vzlic izpovedi: »Kako sem postal socialist.« Cankar in stranka sta sploh poglavje zase, ki ga ne brani rešiti toliko Cankarjeva občutljivost, kolikor občutljivost strank. Le s posebno tenkim rezilom bi se dala izrezati njegova senca iz gostega mraku slovenske strankarske borbe. In potem bi se videlo, da je Cankar za hip obvisel na tej in oni stranki, na vsaki pa le toliko, kolikor je to zahteval njegov notranji razvoj. Ali ni značilno, da nobeden Cankarjevih političnih apostolov ne pride do konca? Sredi poti se je pač Cankar sam kakor Jerman v Hlapcih okrenil, »jaz ne bom več zboroval«, in je povezal culo za Goličavo.

Ne, dokler se snuje bodočnost in kuje novi red v tvornicah in kašmah, stoji umetnik pri delavcu. Njegov temperament, njegova naprej hitéča slutnost sta tam, kjer se pripravljata pogibelj kapitalistične in porod socialne družbe. Ko pa je ta cilj dosežen, se umetnik ne ustavi. Podružabljenje proizvodjalnih sredstev in skupnost konzuma zanj nista smoter revolucijske svatbe, temveč sredstvo. In začasni cilj mu je le izhodišče za svoboden razvoj osebnih vrlin.

To je družabna posebnost Cankarjevega življenja. Stan je to, ki se zaveda. Neizbežen poklic ki si je sam uteha. Bodisi da napoči zlata doba, bodisi da je še daleč, pozvani so... In ena je vez, ki spaja izobčence družbe, najsi jih je obsodila pravična, a mrzla moč filistejstva, najsi stoje po milosti lastne volje izven družabnega redu. V brezupni osamelosti izobčitve s svojim hrepenenjem po idealu človeške družbe oplojajo svet.

Ivan Cankar in naturalizem.

Dr. Ivan Pregelj.

Slovstveni termin »naturalizma«, ki se mi sicer ne zdi ne točno ne vzgojno izbran (isti izraz v zgod. filozofije, isti za gotovo dobo v angleškem slovstvu, ki se ne krije s francosko!), označuje svojstva gotove slovstvene smeri, ki je že toliko historična, da jo je mogoče določneje karakterizirati in definirati. Uveljavil se je naturalizem navidezno kot reakcija, a še to le bolj teoretično, nego v praksi. Absolutni naturalizem ni dejansko nikoli obstajal, ker je nemogoč, ker je negacija umetnosti. Dela, ki jih označujemo za naturalistična, so taka po verizmu sloga (poentilizem i. p.) in po verizmu snovi (anatomizem i. p.). Najizrazitejši zastopniki naturalizma (v prvi vrsti Francozi, kjer se — umevno — uveljavljajo umetniške smeri najbolj izrazito teoretično, racionalno), Flaubert, Zola i. dr., so bili sicer reakcijski, a le bolj zunanje, akcidenčno. V resnici so rastli naravnost iz tradicije, iz romantizma in so pomenili fenomenalne revolucionarje v okusu svoje dobe le zato, ker so nastopili brez prehodnih simptomov s pretipičnimi novimi oblikami in novimi vrednotami (Bovary). Naturalizem pomeni tedaj le gotov višek gotove naravne evolucije v slovstvu, katera je rodila nekaj pretipičnih umetniških osebnosti, ki so na videz začetniki nove šole, v resnici pa samo klasično zreli vrhovi povprečnega razvoja. Kot taki so uveljavili dejansko nekaj novega, predvsem snovnost znanstvenih pridobitev: eksperimentalne psihologije (Cankar, Krp. kobila 189.), antropologije, psihopatije, filozofije, naravoslovne vede i. dr., posebno pa snovnost novega življenja, socializem milijonskih mest, proletarstvo in industrijo. Ustvarili so nove umetniške oblike: velikomestni, folklorističnohistorijski roman, moderno družabno tragedijo, impresionalen oris, poentilirano pripovedovanje, dialog v jeziku ulice itd.

Sledovi naturalizma v Slovincih segajo gori v osemdeseta leta, ko se je lil »Ljubljanski Zvon« v izraziti reakciji proti Stritarju. Neprisiljeno je zorela nova smer vse doli do Govekarjeve »V krvi«. Govekarjev slog je še vseskozi tehnika starejšega »družinskega romana« in le snov, motivnost je iz Francozov v Slovence presajena dednostna teorija in Prevostovska feministika. Za Govekarjem je motril življenje izrazito naturalistično dr. Šorli. V tipična slovenska naturalista pa sta zrastle Pugelj in dr. Kraigher. To bi bila nekaka ravna črta v evoluciji slovenskega naturalizma. Ivan

Cankar je vzrastel izven te črte in nima ž njo skoro nikakih skupnih točk. Če govorimo tedaj o naturalizmu pri Cankarju, govorimo o njegovem razmerju do naturalistov v svetovni literaturi. Pa še to sorodstvo je dokaj zunanje, slučajno, ne bistveno. Cankarjev umetniški značaj je namreč tak, da mu je duh čistega naturalizma (materializma!) skrajno tuj. Cankar je človek žive romantične personalnosti, izrazito lirski temperament, čustven in individualist, sintetik, ki ni znal risati analitično, pripovedovati v objektivnem govoru, čustvovati v impresionističnem tonu. Vse je izražal osebno, ekspresivno. Svoj pesniški predmet je motril vedno kot čisti umetnik. Nič mu ni bilo bolj tuje, kakor podroben folklorističen študij, posnemanje vsakdanjega govora, oris vsakdanjega miljeja ali vsakdanjih ljudi. Bil je pesnik in ne znanstvenik, kakor so bili Tolstoj, Flaubert, Zola. Zato smemo govoriti o naturalistu Cankarju le v omejenem pomenu: o znakih sorodstva z naturalisti, o neki kratki zelo problematični »naturalistični dobi« v njegovem razvoju, slednjič o tistih naturalističnih dokumentih v njegovi knjigi, ki so od bližje pogledani vse prej, nego naturalizem.

Iz Cankarjevih lastnih izpovedi, iz pesniških glos, bi povzel, da je Cankar doživel neko prav prvo pesniško dobo, katero imenuje »trubadursko«, »dobò modre cvetke« in da se je nato prebudil v življenje in postal glasnik krute resnice, da pa je iz vsakdanjosti, iz propalosti, »iz nižin« našel po Maeterlincku pot v kraljestvo lepe dozdevnosti, sanj, hrepenenja. Smešno bi bilo trditi, da je izpovedal Cankar s tem svoj prepород iz naturalizma v simbolizem, ko vendar ni v knjigah Cankarjevih nobenega tozadevnega konkretnega dokaza, pač pa sto dokazov organske umetniške rasti v zmislu poglobitve prvih in edinih umetniških motivov. Kar je Cankar sam izpovedal, je le to, da je šel njegov umetniški značaj tudi skozi vkus mode, ki je bila slučajno naturalizem. Ni nobena nedoslednost, če je Cankar pozneje hvalil »Školjko«. Cenil jo je zaradi elementarne dramatične sile. Je torej dosleden, kakor je bil, ko je napadal vulgarni vkus Gevekarske dramaturgije in obsodil neki podlistek za prvi slovenski »šund«.

Enkrat pa je vendar Cankar napisal pravi naturalizem. Zgodilo se je to v »Kroni« (Knjiga za lahkomišelnih ljudi). Tu in samo tu, imam vtis, je

risal Cankar predmet sam na sebi, nemoralno vzdušje v trpkem materializmu. Kjerkoli je pozneje slikal spolnost (Gospa Judit), jo je vselej le kot poentirano (umetnik nad snovjo!) realnost, groteskno konkret-
nost, karikaturu, nekajkrat s podokusom nekakega cinizma (Aleš iz Razora), ali pa pamfletske podčrtane tipike (Zgodbe iz doline šentflorjanske). Prav lepo mi potrjuje to moje mnenje, ki ga sicer odločno zastopam, a ne vsiljujem nikomur, naslednje: Vidim kot na dlani vso pestrost štirinajstih mučenic v »Hiši Marije Pomočnice«, čutim sladko poezijo tega vonjivega dela, ne da bi si mogel osvežiti v spominu en sam naturalističen motiv v delu, dasi vem da so tam. Pesnikov duh, duh duše tega dela je zabrisal v meni vse one iz umetniških razlogov uporabljene naturalizme, ki niso, če se še spominjam, niti božve kaj izvorni!

Podobno je z motivom naturalističnega d e t e r m i n i z m a pri Cankarju. Ta Cankarjev d e t e r m i n i z e m ni Z o l a j e v , ni I b s e n o v , je vse prej, kakor materialistični nazor, je pristen Cankarjev lirizem (»sentimentalnost« bi rekel on sam), je sicer podoben m i l j e j u (Zola: L'Assommoir, Taine!), a je v resnici zakrinkana romantična p r e d e s t i n a c i j a , ali recimo vonj tradicije iz Slovencev: elegičnost svetobolja! Cankar namreč svojega fatalizma nikjer analitično ne zida, ne dokazuje. Cankar-pesnik boleha samo čustveno na boleznih tega izrazitega kroga predstav (v zmislu štil. preiskav psihoanalitikov, n. pr. Freuda, govorim!), kamor je prišel po poti gotovega dosledno g e n e r a l i z u j o č e g a mišljenja in motrenja stvari. Pa še ta njegov »reformni altruizem«, bi rekel, je le bolj izraz njegove t e h n i k e , ki se je pokazala v vsej svoji enostavnosti v parabolični nagoti »Hlapca Jerneja« in v tipični štilistiki treh momentov (Taine) v »Martinu Kačurju«.

Ne bom pa trdil, da je šel Cankar vselej s poti tehniki naturalističnega orisa in slikanja. »Istrsko gnezdo« n. pr. v »Krpanovi kobili« je klasičen zgled veristične nazornosti, dasi je vonj slike vonj Cankarjevega čustva in ne naturnost »zemeljske grude«. Podobno naturalistična je scena v III. poglavju »Zadnjih dnevov Štefana Poljanca«, ki spominja Ibsenove nazornosti v »Neprijatelju ljudstva«. Pa v Cankarju je označena s a t i r a v večji meri ko pri Ibsenu. Ti in taki zgledi dokazujejo le, da je imel Cankar oči za tiste »petits faits significatifs« (Lanson), ki jih sam imenuje »najneznatnejše neznatnosti«, kar pa še ni naturalizem. Naturalizem niso niti tisti »naturalizmi« izrazov: kujon, kanton, klika, pljunk, gnoj, gumb, cula, kanalja, falot, vagabund, škric, bolnik na stranišču itd. To so le velike besede, patos romantičnega srda Cankarjevega, s katerim sovraži buržoazijo in nje verni atribut: priderijo. Če pa čustvuje Cankar frapantno sorodno kakor Zola (les gras et les maigres — rodoljubi, kujoni) ali pa Ibsen (družabna laž) je v tem že prav tako simbolist kakor Zola in Ibsen.

Kako se je Cankar naravnost bal vsega vsakdanjega izraza, konvencionalnega govora i. sl. priča vsaka vrsta, vsak stavek, vsaka njegova podoba, ves r i t e m njegove proze. Isto pričajo njegove iz naturalistične svetovne literature vzgajene drame, kjer si je že pomagal s ponazoritvijo simboličnih besed in se tako izognil mučni invenciji vsakdanjega, realističnega motiva (Poljubiti nogo i. p.).

V koliko je bil Cankar pod vplivi svetovnih naturalistov (Goncourt?!), je drugo vprašanje, ki ga more odgovoriti le podroben vesten študij. Zdi se mi pa, da ne bom grešil, če povem, da je prejemal svoje najjačje vtise in literarne impulze — od Rusov ...

Cankar

zagovornik ponižanih in razžaljenih.

Dr. Karol Ozvald.

Ključ za umevanje cele plati Cankarjevega mišljenja bi utegnilo biti poznavanje duševnega pojava, ki ga sodobna psihologija imenuje r e s s e n t i m e n t . V ta namen bodi tukaj priobčen sledeči odlomek.¹

¹ Iz pisateljevih »Smernic novega življenja« (1918), str. 146.

Ressentiment (zagrenjenost) je neke vrste duševna zastrupljenost osobito služočih, vladanih ljudi, ki ne čutijo v sebi »puntarske krvi«, — znamenje pešajočega življenja.¹ To je trajno duševno

¹ O tem je napisal zanimivo študijo, ki ji tukaj sledim, M. Scheler: Das Ressentiment im Aufbau des Moralen. (Abhandlungen und Aufsätze, I., 1915.)

stanje, ki se pojavi vsled tega, ker si to ali ono zlasti na družabnih in gospodarskih nasprotjih temelječe čustvo ali afekt kakor so: čut maščevanja, jeza, zavist, sovraštvo... zavoljo nemoči, strahu, plahosti ali hlapčevske malodušnosti ni moglo dati naravnega duška in je dotičnik vedno iznova, s stisnjeno pestjo, moral to in ono »požreti«. Osobito zavist je bujno zasejališče zagrenjenosti.

Sluga, ki ima priložnost, se v predsobi izpsovati na naslov hudega gospodarja, se obvaruje take zastrupitve. In prav tako zavistnik, ki si skuša stvar, za katero zavida recimo svojega sosedu, bodisi na pošten ali pa na nepošten način pridobiti, ali pa ženice, ki si »pri kofetu« brusijo jezike, obirajoč ljudi, ki so jih radi tega ali onega vzele na muho. V velikem in največjem stilu pa igrajo družabne naprave, kjer posameznik nastopi in »pove svoje mnenje« v imenu cele zajednice, vse od društvenega zborovanja in dnevnega časopisja pa do parlamenta — vloga duševnega streloda: odvajalca zagrenjenosti in duševnega razkuževalca. Duševna napetost odjenja tukaj prav tako, kakor »odleže« tistemu, ki je storjeno mu krivico ali velikodušno odpustil ali dobil zadoščenje pred sodnikom ali pa se sam maščeval.

Vsa tista bolj ali manj prikrita grdoglečnost in žolčljivost »ponižanih in razžaljenih«, ki je toliko srečavamo v vsakdanjem, javnem in zasebnem življenju, je — ressentiment v različnih odtenkih, duševni dinamit, ki se je tem ljudem nabral v duši radi tega, ker jim je ob čustvu svoje onemoglosti omahnilo stremljenje po tej ali oni vrednoti pozitivnega življenja: po zdravju, sreči, veselju do življenja, lepoti, sijaju, moči, bogastvu, duhovitosti, ponosu, značajnosti... Jedro mu je potemtakem onemogla zavist, ljubosumnost, tekma. »Kolikokrat se v smehljaju, v navidezno brezpomembni kretnji, v mimogredé izrečeni besedi, izražajoč pravkar najbolj prijateljsko mišljenje, in sredi sočutnega govora izda notranje od ressentimenta obseden človek!« (Scheler).¹ Pohabljenec, duševno revše, na svojo narodnost sila ponosni in družabno nepriznani sin »izvoljenega naroda«; »načelni opozicionalec« in kritik, ki se ne dá o njem reči, da bi resno »hotel« to, kar pravi da hoče; stara devica; »starejši«, ki morajo svoje mesto prepustiti »mlajšim« in ne morejo preboleti, da, vsled razširjajoče se izobrazbe, »jajce več od pute ve«; nižji uradnik, malomeščan, rokodelec; umirovljeni uradnik s svojimi privrženci; bolj tragična ko pa smešna figura tašče, osobito sinova mati; mlajši bratje

¹ L. c., str. 97.

in sestre v svojem odnošaju do prvorojenca; kmet-ski človek proti mestnemu »škricu« in gosposkemu »bradaču« ali »tistemu« s kapo (= davčnemu iztirjevalcu); velikokrat duhovnik — kot zastopnik »miru« sredi svetnih strankarskih bojev; verski, politični, filozofski... »apostat«, ki mu glavna stvar ni negovanje novega, ampak pobijanje starega prepričanja; »romantik«, ki se s proslavljanjem prošlosti pravzaprav le umika sedanosti ter v nič deva okoliščine, v katerih dejansko živi. Itd. To so izrazitejši tipi človeka, ki mu prerad dušo razjeda ressentiment.

V socialnem gibanju sedanosti je ressentiment postal odločujoča sila. In sociologija bi morala podčrtati stavek, da se tega duševnega dinamita nabere tem več, čim večja je razlika med veljavo, ki gre posameznim skupinam po ustavi ali običaju, in pa med tisto veljavo, ki jo imajo v istini, glede moči, imetka, izobrazbe... Najboljši lek zoper ta strup je — demokracija.¹ Kajpada prava demokracija!

Duševno stanje, ki mu pravimo ressentiment, je zaklet sovražnik doznavanja vrednot. Njemu na rovaš gre veliko prevrata v tisti objektivno veljavni razvrstitvi vrednot, ki jo Pascal, »eden izmed treh ali štirih najglobljih in najjasnejših duhov, kar jih človeštvo premore« (Maeterlinck), nad vse značilno imenuje — »ordre du cœur« ali »logique du cœur«, češ — le cœur a ses raisons, que la raison ne connaît pas (srce ima svoje razloge, ki jih razum ne pozna). Marsikaka prevara in celo huda patvorba na tem poprišču izvira iz opelinjene duše.

A. Lažjo vrsto teh prevratov predstavlja povest, da lisica ne mara grozdja, ker da je — kislo. Kolikokrat slišimo, da se kdo, ki nima moči, da bi uresničil to ali ono, »tolaži«, češ, saj ta stvar pravzaprav ni takega pomena. Ressentiment učinkuje tukaj kakor obarvane očali. Iz tega razloga pa se zgodi, da:

a) pozitivne vrednote včasih sploh ne vidiš ter zato n. pr. trdiš, da to in to posestvo ni »tako« lepo.

b) Gledaš jo kakor v megli ali skozi transparent, to se pravi, da eno vrednoto »izigravaš« proti drugi: hvališ eno in s tem jemlješ ceno drugemu. Veličasten zgled, poln življenjske modrosti, je Prešernova balada Ribič, ki se končuje z verzji:

Kdor ljubi brez upa, ga svarim,
nikar naj ne vesla za njim!

¹ Gl. Scheler, l. c., str. 57.

c) Pozitivno vrednoto vlečeš z nje-
nega objektivnega stojala na svoje
stojišče, ki odgovarja istinitim, to je majhnim
močem tvojega hotenja: grozdje da ni sladko,
ampak kislino.

B. Hujša vrsta prekucije v tem duhovnem
kraljestvu, pravi plod ressentimenta, pa je pre-
označitev in preocenitev, to je pa-
tvorba vrednot.

1. Komur je ressentiment zastrupil dušo, temu
se pozornost kar sama od sebe obrača na tiste
dele in strani bližnje soseščine, ki dajejo hraniva
nevoščljivosti, zavisti, zlobnosti, maščevalnosti.
To duševno stanje celo izbira in določa, kaj tak
človek v sedanosti najprej opazi, česa se iz pre-
teklosti vedno iznova spominja in čemu se v bo-
dočnosti nadeja. Kakor ciganu beli kruh, tako
hodijo zagrenjeni duši, hočeš ali nočeš, neprestano
na misel zgoraj omenjene pozitivne vrednote živ-
ljenja: moč, sijaj, bogastvo, sreča, zdravje, le-
pota... Ob enem pa ga muči želja, ki ve o njej,
da je neizpolnljiva: da bi ena ali druga izmed teh
reči bila njegova. In ta spor med hotenjem
pa nemočjo je povod, da plaho obrača
proč pogled od teh predmetov. Čim-
bolj se mu to posreči, v tem večji meri je posledica
te dinamike duha — črna, mokrogleda slika o
svetu, »oklevetan« svet.

2. Ako pa se ti v takem stanju ta ali ona
izmed naštetih vrednot s toliko močjo vsiljuje, da
je ne moreš več pustiti iz oči, tedaj zažostuje
samo en pogled recimo na srečnega človeka, da
ga »peklenški« zasovražiš, ne da bi ti
bil kdaj storil kaj žalega. To je najhujša, neiz-
prosna vrsta sovraštva, ki ga ne po-
vzročuje ta ali ona »sovražnikova« lastnost ali pa
dejanje in nehanje, temveč njegovo — bitje in
žitje. To je stanje, ki ga ima Goethe v mislih s
kitico:

Was klagst du über Feinde?
Sollten die je sein Freunde,
denen das Wissen, das du bist,
im Stillen ein ewiger Vorwurf ist?

3. Na najvišji stopnji pa ti ressen-
timent tako omaja življenjski čut in
»pervertira« doznavanje vrednot, da
sploh ne skušaš več obrniti pogleda od zdravega,
lepega, mogočnega... človeka, češ: saj je vse to
pravzaprav nekaj »ničevega«, blagor človeštva za-
visi marveč od nasprotnih stvari, kakor so — ubo-
štvo, bol, zlo, smrt. Tako daleč seza tukaj »organ-
ska« napaka vrednote doznavajočih aktov duha,
ki jo povzročuje duševni strup z imenom ressen-
timent. In »kot v veži je Orest Dijane mile zadobil
spet bil zdravje duše svoje«, tako ressentiment
reši svojo žrtev vseh tistih muk, ki jih prizadeva
nevoščljivost, zavist, sovraštvo, maščevalnost...
Kajti če so, po logiki ressentimentika, pozitivne
vrednote življenja le zlo, tedaj bogatega, lepega,
življenja veselega... človeka ni treba zavidati in
sovražiti, ampak — pomilovati. In tako je torej
velikokrat krotkost, sočutje in pomilovanje —
nezakonski — otrok onemogle jeze, maščevalnosti
in podobnih, v svojem jedru docela naravnih afek-
tov. Kajpada v danem slučaju ni tako zlahka do-
ločiti, imamo li pristno blago ocenjevanja ali pa le
ressentimentov nadomestek pred seboj! —

Duševni strup z imenom ressentiment, in ž
njim potvarjanje vrednot, je nekaj silno nalez-
ljivega pa spotoma rastočega. Kjer ena gos-
pije, tam vse druge pijo, ta prislovica velja tudi
tukaj. In tako se neredkokrat zgodi, da samo-
stojnost ocenjevanja, bodisi vsled sugestije ali tra-
dicije ali vzgoje, pade pod ničlo. Neizpodbiten
dokaz: svetovna vojna.

»Nobena literatura ni tako prenapolnjena z
ressentimentom kakor mlada ruska književnost.
Med junaki Dostojevskega, Gogolja in Tolstoja
kar mrgoli žolčljivih oseb. To je nastalo vsled sto-
letnega zatiranja ljudstva po samovladi in pa ker
brez parlamenta in svobode ni bilo mogoče, od-
vajati afektov, ki jih je rodila aytoriteta.« Tako
čitamo pri Nemcu Schelerju, ki pač ne pozna tudi
slovenske književnosti pa zgodov-
vine, politične in socialne, ki sta mu neznana
recimo »Hlapec Jernej in njegova pravica« ali pa
»Smrt in pogreb Jakoba Nesreče«.

ZAPISKI

Petošolec Ivan Cankar svoji materi.

Naša mučeniška mati nam je umrla leta 1897., dne 23. septembra. Bil sem takrat v šesti šoli, Ivan pa je bil doma na Vrhniki. Dan poprej mi je sporočil na dopisnici, da nam je umrla stara mati (mati naše pokojne matere) in me povabil na pogreb. Prišel sem domov in našel tudi mater na odru. Naše stanovanje je imelo samo dve sobi: v eni je ležala na odru stara mati, v drugi njena hči, naša mati. Spominjam se, da je bil Ivan kakor blazen; ni mogel pojmiti, da mu je umrla mati, katero je tako neizmerno ljubil. Tudi ona ga je imela med nami vsemi najrajši. Ko so vsi drugi obupavali nad njim in ga zmerjali z izprijenim študentom, je ona verovala v njega, v njegovo srce in v njegov talent. Z neko čudovito vero je prisluškavala njegovim visoko letečim sanjam, njegovim načrtom za bodočnost, ki je bila vsa lepa in sijajna. Kadar je le utegnila, brskala je po njegovih papirjih, prebirala njegove mladeniške pesmi in trdno je bila prepričana, da bo prišel čas, ko bodo ljudje drugače sodili o njem in ko ne bodo več prezirali njega in nje zaradi njega. Ta trdna vera matere, ki je edina z ljubeznijo in vdanostjo pokrivala njegove slabosti in ga s težko bridkostjo v srcu branila pred hudobnimi jeziki, je začrtala globoko brazdo v Ivanovem srcu in v njegovih delih. — Pokopali smo staro mater, kakor smo znali. V hiši ni bilo krajcarja, in jutri bo materin pogreb. Ivan je kot brezumen blodil okoli, potem se je pa napolnil v Ljubljano. Že prej je bil izročil Bambergu svoje pesmi (Erotiko) in prišla mu je rešilna misel, da dobi honorar in da oskrbi z njim materi dostojen pogreb. Sam ne vem, kako se je to zgodilo: zares je dobil 80 gld. honorarja, dasiravno so pesmi izšle poldruge leto pozneje. S honorarjem, ki ga je dobil za prvo svojo knjigo, za pesmi, ki so bile pozneje sicer obsojene, ki jih je pa pokojna mati v rokopisu z naivno pobožnostjo prebirala in zrla v njih Ivanovo prihodnost, je poplačal Ivan pogrebne stroške za ljubljeno mater.

Tisto noč, ko se je Ivan mudil v Ljubljani, sem bdel pri materinem mrtvaškem odru. Prišlo mi je na misel, da bi si vzel kakšen spomin nanjo. Dobil sem njen stari, obrabljeni molitvenik z velikim, debelim tiskom; kaj bi z njim? V stari omari pod perilom pa sem našel posvalkano pismo, ki ga je mati nosila bržkone več let s seboj. Bilo je pismo, ki ji ga je bil pisal Ivan za god pred več kot štirimi leti. Zdi se mi, da sem šele takrat vzljubil svojega brata. Skrbno sem shranil ta list kot dragocen spomin na pokojno mater in na Ivanovo ljubezen do nje; Ivanu ga nisem pokazal nikoli. Pismo je datirano z 21. januarjem 1893. Takrat je bil Ivan v peti realki, jaz sem bil v prvi gimnaziji. Že ob tistem času so bili proglasili Ivana za sanjarja, talentiranega zanikarneža in za človeka, ki mu je sojeno, da se bo izpridil in da bo v nadlogo sebi in drugim.

Pismo se pa glasi tako-le:

Ljubljana, 21. I. 1893.

Moji materi!

Večkrat neskrbno, kot metulj na trati,
Ko solnca veseli se, lahno leta,
Počiva mirno, sreblje med iz cveta,
Skrbi zaduhle hotel sem odgnati.

Kako lepo sem revež hotel spati,
Kako bila je pesem glasno peta, —
In vendar žalost ni bila mi vzeta,
Nebo hotelo ni mi sreče dati.

Kaj ni pustilo v dušo mi pokoja,
Kaj vsako je veselje mi grenilo,
Solze ponoči mi v oko vabilo?

Oh, gledal sem Vas, mila mati moja,
Kako Vas kruta žalost v grob podira: —
Srce ječi mi, duh bolan umira...

Na drugi strani nadaljuje v prozi:

Ljuba mati!

Danes je Vaš god. Jaz vem, kako Vi mislite o meni: da sem lahkomiseln, malovreden človek, kateri samo na tisto ne misli, kar bi bilo treba, na drugo vse. Bog je moja priča, kako sem se jokal, ker mi je vse spodletelo, s komur bi mogel Vam pomagati. Kdo drugi bi obupal, ko bi tolikokrat trkal na vrata, katera peljejo k sreči, kakor jaz, in bi se mu dalo vselej le velik kozarec obupa. Ali mene je to še bolj utrdilo, in samo nekoliko bolj previdnega storilo. Mene ne pozna noben človek. Žalostnega in nesrečnega se nečem kazati nikomur, ker mi srce ne da, čeravno je večkrat morebiti ravno to moja nesreča. Jaz sem ponosen na to, ker, kar samo jaz vem in gotovo tudi Bog, ker imam boljše srce in boljše pamet kakor drugi ljudje. Sicer sem že kedaj samega sebe prašal: kaj, ko bi to res ne bilo? Pa stresel sem se in nekaj mi je dejalo, da je res. Pa zdaj dovolj o tem. To sem Vam hotel že ustmeno povedati, pa — —. Prosim Vas, ne pustite, da bi to kedo bral, če hočete pesem imeti, naj jo Francika vpiče Vas prepiše. — Naposled Vam voščim jedino to, da bi dočakali dan, ko podá sreča vsi naši rodovini rokó, ko se odpočijete od nečloveškega truda in napora. Srečno!

Ivan.

* * *

Vpliv pokojne matere je ostal na Ivana trajen, neizbrisljiv. On jo je ovekovečil v svojem delu »Na klancu«. Dne 27. julija 1902 mi je pisal, da je v tem romanu »postavil materi lep spomenik; Ti ga boš spoznal, ali fotografiral seveda nisem, bi tudi ne mogel«. Deset mesecev pozneje mi piše: »Kadar boš bral roman

Sl. 9. Ivan Cankar na mrtvaškem odru 11. decembra 1918.

(Fotogr. Fran Vesel. Vse pravice pridržane.)

Sl. 10. Hinko Smrekar: Ivan Cankar, karikatura, l. 1913.

Sl. 11. Ivan Cankar, fotografija, 16. aprila 1900.

(Fotogr. Fran Vesel.)

Sl. 12. Ivan Cankar: Otroek, risba po naravi.

„Na klancu“, se boš spomnil na mater; tudi jaz sem veliko mislil nanjo, ko sem pisal.« Pa ne samo v tem romanu. Mati mu je bila v mislih, če je pisal o trpeči ženi, o ljubezni, ki se bori z bedo in pomanjkanjem, o večni veri v pravico, ki se mora izkazati, in o trdnem upanju, ki prehaja polagoma v rezignacijo, a ne preide v obup.

Naša mati je bila globoko pobožna žena. V večnem stradanju in brezmejnem siromaštvu jo je krepila vera v božjo pomoč, ki se bo izkazala prej ali slej. Tako dobro se je spominjam: objokane, kako sedi ob praznem ognjišču in premišljuje, kaj bi nam dala za kosilo in za večerjo, lačnim in preplašenim, in kam bi šla iskat na pòsodo. Slabo je bila oblečena in ob nedeljah je hitela k zgodnji maši, zavita v široko preperelo ruto, da bi na praznik ob belem dnevu ne razodevala svojega siromaštva. Sključena v kotu je molila in bila je vsa srečna, ko je videla Ivana in mene, da ministrirava pri oltarju. Popoldne nas je pa vodila otroke k sv. Trojici, kjer je opravljala križev pot okoli cerkve, mi pa s strahom in grozo strmeli v kričeče podobe neusmiljenih judov, ki bičajo in križajo Kristusa. Spominjam se tudi tega, da je bila mati vselej, ko se je vrnila iz farne cerkve pri sv. Pavlu ali pa od sv. Trojice, vedrejša in da zvečer ni jokala. Njeno upanje je raslo, kadar je molila in se porazgovorila z Bogom. Ta njena živa vera v Boga in pa njeno neomajno upanje v boljšo prihodnost se je vcepila tudi Ivanu v srce. Vem čisto dobro, da je Ivan zadržal materino sliko, kakršna je bila v resnici: sliko trpeče žene z živo vero, z večnim upanjem in z brezkraino ljubeznijo. In ta materina slika ga je spremljevala skozi življenje do smrti. Nikoli se ni otresel materine podobe, ki se mu je vsadila v mehko in plemenito srce. Vplivi njegovega dunajskega življenja so sicer potisnili za nekaj let ta sveti spomin v ozadje; takrat je Ivan z drugimi vred mislil, da je njegova dolžnost in njegov poklic, da obračuna z verskimi »pedsodki« in da pobije »zmote«, v katere nas je »zapeljala« Cerkev in njena hierarhija. Take nazore je imel Ivan par let na Dunaju; kažejo se tudi v nekaterih njegovih delih (Kosirnik, Malhus) in meni jih je razkladal v privatnih pismih.

To je bila posebna vrsta bolezní, — Ivan bi rekel, da je imel »ošpice« — ki je prenehala, ko se je malo streznil in ko se je sramoval, da je sploh kdaj stopil v tisto žalostno službo, ki ji Nemci pravijo »Mitheulen«. Prepričan brezverec ni bil nikoli. Preveč globoko se mu je vtisnila materina podoba: krivično trpljenje, prenašano z mučeniško vdanostjo in s trdnim upanjem na plačilo in poveličanje. Njegov evangelij, ki ga je označeval trpečim, ponižanim in razžaljenim, »o trpljenju in o zmagoslavnem poveličanju iz trpljenja«, je bila dediščina, ki jo je prejel od svoje matere. In ko mi je rekel na smrtni postelji, da mu veliko prihaja na misel pokojna mati in da jo bo pozdravil, ko se z njo snide, sem vedel, da ga je mati vodila iz trpljenja v poveličanje.

K. C.

Nekaj o Cankarju in njegovi »moráli«.

Ko sem se čez devetnajst let vračal v domovino in premišljeval o srečanju po tolikem času zopet s svojimi nekdanjimi prijatelji in znanci, sem si predstavljal Cankarja takega, kakršen je bil nekdanj: Človek, sicer bolj sam zase, vendar v družbi prijeten in zanimiv, brez

vseh teh »navad in postopkov«, ki so postali groza in strah ne samo šentflorijanskih »poštenih in spodobnih« ljudi in filistrov, temveč tudi mnogih njegovih prijateljev. In čim dalje sem poizvedoval o njegovem življenju v tej dobi, tem bolj sem spoznaval, kakšna premena se je izvršila v njegovem notranjem življenju, ter da je bila ta premena posledica zunanjih razmer, v katerih je Cankar živel, posledica našega družabnega življenja, posledica naše »morále«.

Bilo je pozimi 1893/94. leta. Hodil sem v tretji razred gimnazije, a stanoval na Mestnem trgu št. 10 v Skabrnetovi hiši zadaj na dvorišču. Nekega dne je prišel k meni brat Lojze in mi povedal, da se bo na mojem stanovanju shajala »Zadruga« ter da bo prva seja že danes zvečer, naj le vse lepo pripravim.

Zvečer sva z gospodinjjo znesla na sredo sobe par miz in postavila okrog vse stole in klopi, kar jih je le imela. Spominjam se še dobro, kako svečano je bila nastrojena ta prvi večer moja duša.

Ko se je stemnilo, so začeli prihajati člani »Zadruga«; ni jih bilo mnogo. Najprej je prišel Štefè, ki je bil sploh najvestnejši obiskovalec teh literarnih večerov, za njim pa počasi drugi. Ko je predsednik, meni se zdi Dermota, otvoril sejo, so bile klopi in stoli zasedeni. Razen Štefeta in brata je bilo navzočih tudi par drugih; kar se spominjam: Drenik, Lončar, če se ne motim — Drganc, potem Kette, Župančič in Cankar.

Kakor je znano, so zadružani na teh večerih čitali svoje nove, nenatisnjene proizvode. Eden iz sočlanov je bil določen za kritika. Ocena je bila navadno resnogra in sestavljena v vzgojnem zmislu, z namigljají, kako da naj se, po mnenju ocenjevalca, piše ali popravi stvar.

Tedaj je bil ravno čas nastopa »moderne«. Moderni so stopili v javnost prvič v »Vrtcu« in »Angelčku«. Cankar-Trošan je imel ob tistem času v »Ljubljanskem Zvonu« tudi že romantičnega »Kacijanarja« in par trioletov, Župančič-Gojko pa v »Dom in Svetu« nekaj pesmic. Kette-Siluška je pisal samo še v »Vrtec« in v »Angelčka«.

In na enem teh zadružnih večerov je prebral Cankar svojo prvo stvar v nevezani besedi — namreč satirično črtico — »Morala«. Kritika je bila, kolikor se morem spomniti, naravnost neugodna. Očitala mu je najbolj fantastičnost, neverjetnost dejanja in čudni, nekako hlastni, mečoči se semtertja način pripovedovanja, torej ravno to, kar je bilo najbolj izvirnega, najbolj bistveno Cankarjevega.

No, vkljub neugodni kritiki je izšla »Morála« 1894. leta v »Zvonu« in pokazala takoj nekako smer nadaljnjemu Cankarjevemu pisateljevanju, ki je bila v največji meri: zasmehovanje, pobijanje navidezne, hinavske, splošno meščanske morále ter opevanje, poveličevanje radi te »morále« obsojenih, ponižanih, izločenih.

Cankar je to morálo sovražil, preziral, in kjer je le mogel, ji je dal brco, ne samo v svojih prekrasnih spisih, temveč tudi v svojem lastnem zunanjem življenju.

In postal je sam izločenec sredi tisočev drugih. In bil je ponosen na to!

»Izločeni so in legion jih je! ... Jaz sodim vrednost družbe po številu in kvaliteti izvržencev, in če pregledam tabelo, bi mi bilo na čast, da sem v številu poslednjih! ... (Življenje in smrt Petra Novljana.)

Rad. Peterlin-Petruška.

Dr. Vojeslav Molè o Ivanu Cankarju.

Jugoslovanski polk v Tomsku v Sibiriji je izdajal lansko poletje lastno glasilo — tednik — »Naš list«. Urejeval ga je dr. Vojeslav Molè. Po ameriških čeških listih so v juliju leta 1919. izvedeli, da je umrl Ivan Cankar. V št. 3. in 4. je napisal urednik o njem prav čeden podlistek, katerega glavne misli tu posnamemo, saj bodo le redki tisti rojaki v domovini, ki jim bo kdaj ta list iz daljne tujine prišel pred oči.

Najprvo poudari Molè ogromno važnost Cankarjevo v občem razvoju naše domače kulture, ki se kaže v prvi vrsti v njegovem uspešnem boju proti lažirodobju in lažinarodni umetnosti, kot jo je gojil Govekar in njegov krog. Potem poudari njegovo važnost kot mojstra jezika. »Če se primerja njegov (in Župančičev) jezik s tistim, ki so ga pisali poprej, se nehoté zdi, kakor da je to popolnoma nov jezik, čeravno je pristno slovenski in takšen, kakršnega govorijo v resnici naši ljudje. Njegov jezik zveni in poje in je tako gibčen, da lahko izraža najmanjše senčice misli in čuvstva — kadar pa biča, grmi, se bliska in udari.«

Kot človek-umetnik je Cankar pesnik hrepenenja. Človek sanjač, ki pa vidi okolu sebe samo zlobo, sovraštvo in zlo. Vidi ideal, a ne more k njemu, zato je prvotno pesimist. Posledica tega svetovnega naziranja so bolne, zasanjane postave, ki hrepene nekam, kamor vemo, da jim ne bo mogoče. Satira mu potem pomaga preko tega brezupnega pojmovanja življenja in slednjič se le pribori do vere v »zmagó, ki je gotova in ki mu je nihče ne more odvzeti, ker nam govori o njej cela naša notranjost, celo naše hrepenenje, potom katerega šele postaja človek človek in življenje življenje«. Njegova pot gre od zanikanja življenja k pritrjenju, od pesimizma k optimizmu.

H koncu označi I. Cankarja kot umetnika s temi-le besedami:

»Cankar je bil otrok svojega časa. Njegovo delovanje se je začelo v času, ko je šel skozi celo Evropo svež, oživljajoč dih nove umetnosti in je postala poezija in z njo cela literatura glasnik novih umetniških struj in duševnih preživanj, ki so jih bili poprej sicer tudi že slutili, a jih je odkrila šele moderna znanost in jim dala umetniški izraz šele moderna umetnost. Vse to se je samoobsebi umevno zrcalilo tudi v Cankarjevem delovanju. Nismo še imeli kritika, ki bi bil osvetlil to stran Cankarjevega ustvarjanja, — njegovo razmerje napram starejši in sodobni evropski literaturi, gotovo pa je to obširno in hvaležno polje in se bodo dale najti tesne, četudi mnogokrat nezavestne zveze med Cankarjem in zlasti moderno francosko in belgijsko literaturo na eni in skandinavsko in rusko na drugi strani. Cankar ni bil epigon in ni nikogar posnemal; bil je preveč genijalen in samonikel, da bi bil kogarkoli kopiral. Da se pa dajo zaslediti pri njem tudi tuji vplivi, je samo čisto naravno in dokazuje, da je pazno sledil pridobitvam svojega časa. In zdi se mi, da je pokazal n. pr. v svoji divni noveli 'Polikarp', da ni nič manjši mojster-slikar psiholoških preživljanj kakor Rus Leonid Andrejev, Poljak Przybyszewski ali Šved Strindberg.

V jedru svojega delovanja pa je bil vedno skozin-skoz Slovenec, bil je tako slovenski, kakor še nihče pred njim. In če hočemo imenovati najboljšega pisatelja slovenske zemlje in slovenskega življa, lahko imenu-

jemo (poleg pesnika Župančiča) samo njegovo ime. V vseh njegovih spisih od najmanjših črtic do romanov, od pamfletov in fars do dramatičnih del — diše slovenska zemlja, kakršna je v resnici in kakor je ni videl in slikal še nihče pred njim. Razorane brazde in pomladne ptice nad njimi, šumeče dobrane in griči, na katerih valovi v vetru pšenica in se bleščijo skozi zelenje bele kapelice in cerkve, — doline, skozi katere peljejo široke ceste, — naša jesen z uvelimi lesovi, blatnimi poti in otožnimi, večno potujočimi oblaki na obzorju, — vse zremo pred sabo, kakor da hodimo v sanjah skozi te kraje. In vidimo ljudi, ki smo jih srečavali dan na dan v resničnem življenju, same znance, ki jih poznamo že iz mladih let in so prišli zdaj naenkrat k nam in nam govorijo o svojih sanjah, o svojem hrepenenju, — same znane besede in vendar tako neskončno lepe, kakor da sanjamo z odprtimi očmi, poslušamo in zremo zarjo, ki se zažiga pred jutrom nekje visoko za gorami. Cel kalejdoskop slovenskega občinstva vstaja pred nami: kmetje, hlapci, dekle, študentje, župani, otroci, učitelji, učiteljice, delavci, bleđa, bolehná dekleta, stare ženice, potepuhi, — vsak s svojo dušo polno sanj in hrepenenja.

Včasih se izpremeni množica v simbol in 'Potepuh Marko' — simbol slovenskega značaja in temperamenta — roma po beli cesti skoz življenje in čudovito lepo opisano domovino in išče cilj svojega hrepenenja — kralja Matjaža. In ko ga najde, se mu zasmee dvoje črnih oči mlade ciganke — in spet ga žene hrepenenje v svet... — Med vsemi Cankarjevimi slikami pa je narisana z najglobljo ljubeznijo in največjim mojstrovstvom slika kmečke ženice — njegove matere. Noben slovenski pesnik in malo mojstrov svetovne literature je posvetilo spominu svoje matere takšne umotvore, kakršne so tiste Cankarjeve črtice, ki govorijo o njegovi materi. In zdi se mi, da postaja tudi ta slika mnogokrat simbol in se zliva v enoten pojem z opisom vrhniške okolice, njenih dolin, gričev, vrhov in cest, od katerih je gnalo pisatelja v svet hrepenenja, in h katerim se vrača v vseh bridkosti in razočaranjih življenja, in ki jim je vsem skupaj ime — domovina.

Če izvzamemo par novel, katerim je vzeta snov iz življenja dunajskih čeških delavcev, so vsa vprašanja, ki jih obravnava Cankar v svojih spisih, vprašanja slovenske duše. Zanima ga vse, kar se je tekom dolgih stoletij nakopičilo v zavesti slovenskega naroda in išče izhoda. In Ivan Cankar je dal tej vsebini duševnih in čuvstvenih teženj našega naroda najpopolnejšo umetniško obliko.«

Frst.

Ivan Cankar: Posvečenje Simonu Gregorčiču.

Med fragmenti pokojnega brata sem dobil začetek prvega poglavja na širje zasnovane literarno-kritične študije o moderni struji v slovenski literaturi. Napisan je samo naslov: Posvečenje Simonu Gregorčiču; z rimsko številko je zaznamovano prvo poglavje in napisana prva stran. Ni mi znano, če je to študijo sploh nadaljeval in če se ni mogoče ostali rokopis kje izgubil. Tistih par vrstic pa, ki jih je napisal, zasluži, da jih priobčim, ker so značilne za našo moderno. To-le je napisano:

»Pred dvajsetimi leti, v onem zdavnem, tako lepem času, ko se je rodila nova slovenska pesem, ta sijajna

pesem Kettejeva, Murnova in Župančičeva, smo vsi, ki smo stali ob zibelki, napravili smrten greh. Naše mlade oči so zamaknjene strmele v prihodnost; naše prešerno upanje je s širokim zamahom zavrglo preteklost; pa ni zavrglo samo njenih zmot, temveč tudi vse njene večne lepote. Če bi otroci ravnali njivo, bi trebili ljuliko, obenem gazili pšenico. Tako smo zatajili Simona Gregorčiča, pevca po milosti božji.

Usmili se, človek, svoje mladosti, odpusti ji vse! Tudi vse krivičnosti ji odpusti, zakaj še tiste so rodile žlahtne sadove!«

Nadaljevanja pa ni. Škoda!

K. C.

Donesek k bibliografiji spisov I. Cankarja.

V »Hrvatskem Dnevniku«, izhajajočem v Sarajevu, čigar urednik je bil pisateljev brat msgr. Karol Cankar, so bile priobčene te-le črtice † Ivana Cankarja, vse v hrvaškem prevodu: 1. »O domovino, ti si kao zdravlje!« »H. D.« velikonočna štev. 30, III. 1907, št. 73; pozneje priobčena v slovenščini v zbirki »Za križem«, l. 1909. — 2. »Zdravo!« v božični štev. »H. D.« 25. XII. 1907, št. 295; pozneje v zbirki »Za križem«. — 3. »Krivica«, v božični štev. 24. XII. 1906, št. 294. 29 vrstic je bilo zaplenjenih.¹ — 4. »Urlaub«, v velikonočni štev. 22. IV. 1908, št. 92.²

K. C.

K slikam.

Vse slike pričujoče številke se nanašajo na rajnkega Ivana Cankarja. S tem smo hoteli rešiti bodočnosti poleg njegove notranje slike, kakor nam jo podajajo njegova dela in spomini njegovih znancev, tudi kolikor mogoče verno njegovo zunanjo sliko. Pet fotografij, ki jih priobčujemo, nam ga slika v razvoju njegove zunanosti od leta 1900. do smrti. Žal nam ni bilo mogoče dobiti nobene slike iz njegove gimnazijske ali otroške dobe. Njegov brat msgr. Karol Cankar nam je sporočil, da se bržkone pred letom 1900. sploh ni dal fotografirati razen v skupini. — Sicer ima najvažnejši fotografski material, nanašajoč se na rajnkega, kolikor nam je znano, g. Fran Vesel v Ljubljani, ki nima samo cele vrste fotografij od leta 1906. dalje, ampak tudi fotografije mnogih karikatur in slik, predstavljajočih Cankarja ali nanašajočih se nanj. — Karikature Hinka Smrekarja nam podajo zelo verno njegov obraz iz dotičnih dob, pri tem pa na prav hudomušen način označijo eno ali drugo stran njegovega značaja ali delovanja ali kakega dogodka iz njegovega življenja. Smrekarjevih karikatur, nanašajočih se na rajnkega, je sploh cela vrsta, od dobro premišljenih in obdelanih, ki se nahajajo v različni privatni ali javni posesti, do bolj intimnih, naglo skiciranih v družbi v trenutku, ko je ta ali ona poteza Ivanovega značaja ali obnašanja izzvala hudomušno fantazijo risarjevo. Sploh so Smrekarjeve

¹ V današnji številki priobčujemo »Krivico« prvič v slovenskem originalu, kakor je bila napisana pred konfiskacijo. Črtica »Krivica« v »Ljublj. Zvonu« l. 1909., str. 4–8, je popolnoma predelana, celo ime Sobotka je izpremenjeno v Krepelko. — Op. ur.

² »Urlaub« priobčujemo tu prvič po slovenskem rokopisu. — Op. ur.

karikature poglavje zase, ki ga bo treba enkrat celotno obdelati v zvezi s Cankarjevim problemom. Žal so tako raztresene pri posameznih lastnikih, da umetnik sam nima več pregleda čez vse. — Portretov po naravi razen tu objavljenega Fr. Podrekarjevega menda sploh ni, kajti rajni je bil v družbi in tudi sicer menda precej nemiren, tako da ni nihče razen Podrekarja uspel res enkrat fiksirati njegovih zunanjih potez brez pomoči aparata. To dejstvo daje Podrekarjevemu portretu tem večjo vrednost, poleg tega ga pa podaja v izrazu in pozici (celo cigareta med prsti!) tako verno in brez hlimbe, kolikor je pač mogoče in celo bolj kakor je bilo njemu bržkone ljubo. Vsi, ki so ga poznali in imeli v tem oziru posla z njim, trdijo, da je bil glede svoje zunanosti precej nečimeren in je zahteval od umetnika naravnost, naj nekatere poteze prezre ali zabriše, da bi izgledal mlajši. Tudi njegove fotografije iz zadnje dobe (razen Veselovih, ki so privatnega značaja) so močno retuširane — menda na njegovo lastno zahtevo! — Maksim Gaspari ga je večkrat skušal narisati po naravi, a se mu ni posrečilo. Napravil je sicer enkrat skico, ki ga pa ni prav nič zadovoljila; slika, ki jo prinašamo, je narejena deloma po eni izmed Veselovih fotografij, po spominu in po omenjeni nepovoljni skici. Isto velja za Gasparijev portret † Ivana, ki ga je priobčil belgrajski »Ilustrovani List« v svoji 2. številki 1920. — Kipar, prof. državne obrtne šole Repič je pred kratkim razstavil doprsni kip † Ivana Cankarja v mavcu. Tudi ta kip je narejen po fotografiji nekako iz najboljše dobe njegovega življenja ter nam sicer malo idealizirano, a v splošnem izrazu prav dobro podaja rajnkega. Žal nam pomanjkanje prostora ni dovoljevalo, da bi ga bili priobčili. — Starosta naših slikarjev, profesor v pok. Ivan Frankè, je napravil po fotografijah dve sliki Ivana Cankarja, katerih ena še ni popolnoma dovršena. Obe sta narejeni po omenjenih retuširanih fotografijah Berchtoldovih; vendar je skušal g. Frankè te očitne nedostatke premagati s potezami, ki so jih ohranile druge fotografije in njegov lastni spomin. Tudi ta dva portreta, ki se oba nanašata na poslednjo dobo pisateljevega življenja, prav dobro podajata njegovo sliko bodočemu pokolenju. Pomanjkanje prostora je preprečilo priobčenje enega izmed teh dveh portretov, ki se nahajata oba v umetnikovi posesti. — Razen omenjenega gradiva obstoja sev še cela vrsta slik v skupinah pri različnih njegovih znancih; ker je vse to za bodoče pokolenje važno gradivo, upamo, da bodo vsi, ki imajo kak tozadeven spomin, verno čuvali, da se ne izgubi in po njihovi smrti pride v varne roke, najbolje bi bilo v kako javno zbirko, kot so muzej in licealna ali vseučiliška knjižnica.

Še par opazk k posameznim slikam: Sl. 1. Helena Vurnik: Spominu † Ivana Cankarja je alegorija tistega mračnega razpoloženja, ki prevladuje v velikem delu Cankarjevih del, posebno iz njegove prve dobe. — Sl. 2. po fotografiji Frana Vesela je z dne 17. novembra 1915 v Ljubljani. Podaja nam zelo dobro sliko Cankarjeve zunanosti iz zadnjega časa. — Sl. 3. je portretna študija Fr. Podrekarja, narejena po naravi leta 1914. Original je last knjigotržca L. Schwentnerja. Kolikor nam je znano, je to najboljši portret rajnkega pisatelja sploh. — Sl. 4. M. Gasparijev portret iz zadnje dobe, narejen deloma po Fr. Veselovi fotografiji, deloma po spominu. — Sl. 5. je fotografija

Fr. Vesela leta 1906. na Dunaju. — Sl. 6. po fotografiji Fr. Vesela 25. junija 1907 v Ljubljani. — Sl. 7. nam podaja karikaturu Hinka Smrekarja iz leta 1909. »Watschenmann« je personifikacija slovenskih kulturnih razmer, nad katerimi poskuša svojo moč rajnki Ivan. Original je bil poklonjen rajnkemu nadškofu vrhbosenskemu Stadlerju. — Sl. 8. karikatura Hinka Smrekarja iz leta 1912. — Sl. 9. po fotografiji Fr. Vesela 11. decembra 1918 nam predstavlja Cankarja na mrtvaškem odru. — Sl. 10. po karikaturi Hinka Smrekarja iz leta 1913. nam predstavlja Cankarja kot mučenca s sliko sebe samega kot kaznjenca. Nanaša se na obsodbo Ivana Cankarja leta 1913. radi »pregreška« povodom predavanja »o Slovencih in Jugoslovanih« v »Mestnem domu« v Ljubljani 12. aprila leta 1913. (vide: »Slovenec« 21. avgusta 1913). — Sl. 11. po fotografiji iz leta 1900. na Dunaju, ki je last pisateljevega brata msgr. Karla Cankarja, nadškof. tajnika v Sarajevu. Zadaj je Ivanov lastnoročni podpis in datum 16. IV. 1900. — Sl. 12. nam podaja originalno risbo † Ivana Cankarja, predstavljajočo čitajočega otroka. Narisana je s tintnim svinčnikom na navaden bel pisalni papir. Risbo nam je posodil in dovolil reproduciranje g. Hinko Smrekar, ki pripoveduje, da je na Dunaju in tudi pozneje Ivan rad risal in, kot se razvidi iz priobčene risbe, dosti spretno ter si delal za svoje spise skice po naravi, posebno velja to za »Hišo Marije Pomočnice«, ko je delal študije po otrocih, risal njihove tipe, pa tudi posameznosti, posebno roke itd. To dejstvo in risbo navajamo, ker posveti od svoje strani nekoliko v umetnikovo delavnico. Po izjavi Smrekarjevi je naša risba nekako iz leta 1912. ali 1913.

Frst.

Prejeli smo:

1. **Revue Yougoslave**, Paris 1919, št. 1—14. Letno 30 frankov.

2. Branko Popovitch: **L'art moderne Yougoslave**, ponatis iz »Revue Yougoslave« v zbirki »Questions Contemporaines« No. 21. Paris 1919, 2 franka.

3. Božo Milošević: **Glas naroda — glas Boga**. Zagreb 1919.

4. Josip Pavčič: **Klavirski album**, izdala Glasbena Matica v Ljubljani.

5. »**Učiteljski Tovariš**«, slavnostna številka 1920, ob povodu šestdesetletnice lista.

6. Dr. Moravski: **Slovenski Korotan**. Družba sv. Mohorja, 1919.

7. Carantanus: **Jugoslavija in njene meje: 1. Koroško**. Pisarna za, zasedeno ozemlje, 1919.

8. F. M. Dostojevskij: **Bele noči. — Mali junaki**. Prevel dr. Vl. Borštnik. Narodna knjižnica 10—12, Ljubljana 1920. M. 8°. 152 str. Cena broš. 10 K, vez. 12 K.

9. **Geheiligt werde Dein Name!** Gedanken und Erwägungen der gottliebenden Seele vor ihrem Meister im Tabernakel. Nach P. Peter Jul. Eymard von Klara Ida Schall-Rossi. Kl. 12° (VIII+90 str.), Freiburg i. Br. 1919. Herdersche Buchhandl. Geb. M. 3.50.

10. Ante Debeljak: **Solnce in sence**; pesmi. Izdala Tiskovna Zadruga v Ljubljani, 1919. Broš. 8 K, vez. 12 K.

11. **Jos. Jurčiča zbrani spisi**. Druga izdaja, uredil dr. Ivan Prijatelj. II. zv. (Spomini starega Slovenca. — Tihotapec. — Juri Kobilja. — Dva prijatelja. — Vrban Smukova ženitev. — Grad Rojinje.) Ljubljana 1920. Izdala in založila Tiskovna Zadruga. 8°. XVI+415 strani. Cena 22 K.

12. »**Književni Vjesnik**«, urejuje dr. Vlad. Prestini, izdaja knjigarna St. Kugli v Zagrebu; mesečnik za jugoslovansko bibliografijo; letno 12 K.

13. »**Ilustrovani List**«, Beograd, Kosmajaska ul. 22. O posameznih poslanih delih izpregovorimo podrobneje v prihodnji številki.

Uredništvo.

KONEC

Sadba profesorja marib. bogoslovca Fr. Slovničiča o Kraju Cankarju v »Strani«:
 Njegova ^{inteligentna} generacija je zadržala desetletja črpala svoje duševno hrano iz spisov mojega, ki se sedaj proslavljajo kot eden največjih moj, kar jih je rodila slovenska mati. Uglavna leposlovesni list (D. i. K.), ki naj bi v zmišljenem svojega ustanovitelja uveljavljal bošnjaška načela v leposlovi in umetnosti, je smatral za potrebnost, skovaj o leti po trudi (!) izdati slavnostno številko v spomin mojim, ki je postavil vse pravne podlage v duši knabnega in mlajše inteligence in zgradil brezstidno unižen. Dotični pisatelji so svedelo odbrili v njegovih spisih vse njegove »čladdne stonice« in ga proslavljajo kot pravega. Toda priti, ki so klastno pojirali njegove knjige, so našli v njem vse drugoga. Nad mojim mojem, ki je za na božji pravici, na bomo kopje lomiti, toda v številca javna morala in občane sbe vzgaje je nasavnost škandal, proslavljati kot ideal človeka, ki se je frivolno norčeval iz vruga, kar je drugim p nito, ki mu je razgubundstvo in barabstvo, svedelo pot firmo francoske besede: bohembstvo, vroz, hui asobi, »ster« pa je vrak, ki je pada šriji, izpolnjuje svoja dolžnosti, goji redoljubje in se na potika po boznica. ...kič ni lažje, ko on ki stannaga tako za ženij, ki ga ne vezajo nobeni zakoni. To celoje ki lakko vlope v glavo vrak kotješolec v prepričanju, 52 ^{ko to tudi njega nekoga dne radi ženijalnega razgubundstva proslavljati kot velokana, ki je človeška vito} novo cilje. (H. N. 1875 1920 št. 109.)

Sl. 1. Helena Vurnik: Spominu + Ivana Cankarja. Črtica.

Sl. 2. Ivan Cankar, 17. novembra 1915.

(Fotogr. Fran Vesel. Vse pravice pridržane.)